



Жаңы Ала-Тоо

2013, 10 (54)

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ
кыргыз жана орус тилдеринде

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК ЖАМААТ:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ – башкы редактордун орун басары

Алым ТОКТОМУШЕВ – редактор

Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА – корректор

Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер

Гүлзат НИЯЗАЛИЕВА – оператор-дизайнер

РЕДАКЦИЯНЫН ДАРЕГИ:

720031, Бишкек шаары, М. Горький көчөсү – 1. Тел.: 53-08-84.

e-mail: Jany.alatoo@gmail.com

Күбөлүк: № 1510

*Кол жазмаларга пикир айтылбайт жана кайтарылып берилбейт.
Редакция бардык авторлор жана заказчылар (китеп, жарнама,
плакат, буклет ж. б.) менен кызматташууга дайыма кызыкдар.
Журнал редакциянын басма-компьютердик борборунда даярдалды.*

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

**БАРДЫК ПОЧТА ТҮЙҮНДӨРҮНДӨ «ЖАҢЫ АЛА-ТОО» ЖУРНАЛЫНА
2014-ЖЫЛДЫН I ЖАРЫМ ЖЫЛДЫГЫ ҮЧҮН ЖАЗЫЛУУ ЖҮРҮП ЖАТАТ.**

Жазылуу индекси – 77324

3 айга – 240 сом

6 айга – 480 сом (редакциялык баа)

***«Жаңы Ала-Тоо» журналын биринчи санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.***

Төрүүгө 15.09.2013-ж. берилди. Басууга 31.10.2013-ж. кол коюлду. Форматы 70x100¹/₁₆.
Көлөмү 14 б. т. Заказ № 1097. Нускасы 2000.

Бул санда

Тоголок МОЛДО «Манас»	3	А.И.ИВАНОВ Плыла через залив рыба.....	179
Молдакмат БАПАКОВ Ырлар	49	Нурзат КАЗАКОВА Чындык жана чыгарма.....	187
Жээнбай ТҮРК Бир жан.....	54	Өмүрбек КАРАЕВ «Кегетинин суусу киргенде хорго айланат»	194
Олжобай ШАКИР Ырлар	59	Айдарбек САРМАНБЕТОВ Кыргыздын Дәрсү Узаласы.....	202
Сүйүн КУРМАНОВА Даректүү аңгемелер.. ..	65	Юлий ХУДЯКОВ (Россия) Түрк жана монгол элдеринин сөөк көмүү салтындагы курал-жарактар.....	206
Жаныбек РАЙ Авангард	84	Дастан АЛЫМБЕКОВ «Жабагыны ат болбойт» – деп кордобо.....	211
Элгуран ЭГЕМБЕРДИЕВ Ырлар	98	Жакыпбек АБДЫЛДАЕВ Ырлар.....	214
Имдат АВШАР (Түркия) Кыбыла	102	<i>Баарын билгим келет</i>	217
А.С.ПУШКИН Капитан кызы	107	<i>Адабият жаңылыктары</i>	222
Акиро КУРАСАВА Жабий жир	142		

Мукабанын биринчи бетинде –
жазуучу Александр Иванович Иванов 75 жашта

«Турар» басмасынын басмаканасында басылды.
720031, Бишкек ш., М. Горький к. – 1. Телефону: 53-08-89; Факс: 53-08-91.



(1860–1942)

Мурас



Тоголок МОЛДО – Байымбет АБДРАКМАН уулу

Кыргыз сөз өнөрүнүн залкарларынын бири – Тоголок Молдонун «Манасы» эл ичинде аңыз болуп айтылып, илим чөйрөсүндө аты аталып жазылып жүргөнү менен өзүнчө китеп болуп чыга элек эле. Сексен жылга жакын Кыргыз илимдер академиясынын Кол жазмалар фондусунда катылып жаткан. Айрым маалыматтарга караганда, «Манастын» фондуда китеп болуп чыгалек дагы ондогон варианттары бар. Тоголок Молдонун вариантынын алардан аттын кашкасындай айырмачылыгы – ал улуу акындын өз колу менен араб арибинде жазылып калтырылгандыгында, экинчиден, азырынча жарыялана элек варианттардын эң көлөмдүүсү.

Кечээ жакында «Манас» үчилтигинин биринчи бөлүгү 85 басма табак көлөмүндө «Турар» басмасы тарабынан полиграфиялык жогорку сапатта китеп болуп чыкты. Аны араб арибинен кириллицага Рыскүл Мээрканова түшүрүп, окумуштуу Омор Сооронов түп нуска менен салыштырып түзгөн. Кол жазманын негизи өзгөртүлгөн жок. Араб арибиндеги түп нусканын 95-бетине чейинкиси өз формасында кандай болсо, бети ошондой көрсөтүлүп коюлган. Китеп алууну каалагандар «Турар» басмасына кайрылса болот.

МАНАС

I. Манастын балалык чагы

1-бөлүм

Түрк балдарынын Алтайга барганы

1-бет.

Эсет, досот, эштек, кыпчак
катаган, нургунан деп кыргыз
уругу алтыга бөлүнгөндө,
бул Манас кыргыздын нургунан

деген уругунан атактанып
чыгат. Түмөн кан, анын уулу
Бөйөн кан, анын уулу Чаян кан.
Анын уулу Кара кан. Бул Кара

кандын сегиз уулу болгон.
Атактуусу
Ногой, Нойгут. Ногойдун
төрт уулу болгон: Бай, Орозду,
Үсөн, кенжеси Жакып.

Бул Байдын уулу Бакай, Тай-
лак деп эки уулу болгон. Орозду-
нун он уулу болгон. Үсөн кийин
Көзкаман аталып кеткен. Мунун
да он уулу (...)

2-бет.

Аттары маалым эмес, бирок
«Көзкамандын көп жаман» –
деп атак берилип кеткен.
Жакыптын уулу Манас.

Кичи токолунаан Абыке, Көбөш.
Кара кандын
сегиздин бири Нойгут.
Нойгуттун үч катынынан
үч уулу болгон. Байбичесинен
Шыгай, ортончу катынынан

Акбалта, кичүү катынынан
Чыйырды.

Шыгайдын уулу Жапак,
Шырдак. Жапактын
уулу Чынкожо. Акбалтанын
уулу Чубак.

Чыйырдынын уулу Серек,
Сыргак.

Бул Түркстандан түрк балдары:
казак, кыргыз түртүлүп
айдалып,
Алтай тоосуна камалганынын
себеби башында Манастын

3-бет.

төрөлүшүнөн болгон. Манас
туула электе, элүү жыл
чамасынан мурун Кытайдын
окумуштуу, билгич, балчы,

сыйкырчылары Курандан
билип, «Түркстандагы түрк
уругунан бир бала туулуп
чыгат. Элүү жылдан бери

жагында туулуп чыгат. Ошол
бала кыраандык атак алып,
кылыч кармап аттанганда,
кылымга бүлүк салат. Кытайың
аман калбайт. Калкка бүлүк
салат, Каканың аман калбайт.
Уругу алаш болот, аты
Манас болот. Кандар, чоңдор

1

1: Бүлүм түрккө балдарга келетин

Семт-досот-е кетсе келетин
 Каттаган-норгонон-де-б-тир-тир
 Түрөгү-алти-га-болон-ке-нде
 Бол-манасы-тир-тир-ди-е-норгонон
 Де-ке-н-норгонон-атта-тир-тир
 Билет-тө-ме-н-кан-анин-уолу
 Буйон-кан-анин-уолу-га-ян-кан
 Анин-уолу-ка-ра-кан-бол-ка-ра

Кан-ди-е-тир-тир-уолу-бол-гон-ана-тир-тир
 Түрөгү-тир-тир-норгонон-дон
 Түрт-уолу-бол-гон-бай-уолу-дон
 Уй-ке-тир-тир-га-тир-бол-бай

Ди-е-уолу-ба-га-тир-тир-де-б
 Де-уолу-бол-гон-уолу-дон-дон
 Уолу-бол-гон-уолу-ке-н-уолу-кан
 Ана-тир-тир-ке-н-уолу-дон-уолу

16

Тоголок Молдонун кол жазмасы.

4-бет.

«Ошол бала туулуп
эр жеткенде Каканды
кысат, калаасын бузат.
Белин сындырат, берекесин

учурат. Мунун аракет-акылын
тапмагыңар керек» – деп
билгичтер
чоңдоруна айтып өттү. Калк
ээси кандар, кара, төрө
жандардын

баарынын жүрөгү чочуп,
титиреп түштү. Бул арада
калк жыйылып, чоңдор
кеңеш кыла баштады. Түрктөн

туула турган Манас жүрөгүнө
түпөйүл болуп, Каканчындын
калк бийлеген кандары,
кайраттуу
жандары бир канча күн
кеңешип,

5-бет.

жатты. Чоң-Бээжинде Эсен-
кандын ордосунда акыры
көпчүлүктүн кеңеши,
масилети
боло тынды: «Түркстандагы

түрк баласына калың кошун
жиберип, жан калтырбай
жалпы
айдап көчүрүп алмак керек.
Алып келип, Алтай тоосуна
Камап салмак (керек). Көрүнгөн
малын(а)

көтөргүс алман салып,
адамдан алман алып,

төрүнө казан асып,
төбөсүнөн басып,

жан калтырбай каттап,
Даңзага жазып,
көрүнөө коюп, көзүн оюп,
табылган балдарын
жашатпай союп,

6-бет.

турсак кутулабыз» – деп
көпчүлүккө кеңешин тынды-
рып, Какандан
калың кошун жыя баштады.
Түркстандагы түрк баласын

айдап келүүгө Чоң-Бээжиндин
каны Эсен кан,
баатыр башы Чотала, Орто-
Бээжиндин каны Солобо,
Кичи-Бээжиндин каны
Солдоң-

Сур башында туруп, кырк миң
аскер жыйып, баатыр башы
Чоталаны аскер башы
кылып, калың кошун

жөнөттү. Баатыр башы Чотала
кошун колуна тийип, аскер
алдына түшкөндөн кийин,
Бээжинден чыгып, бир канча күн

7-бет.

жол басып, үч жыл
жүрүп, түрк балдарын
Түркстандан сүрүп,
Түркстанда калган

өзбек, тажик, ооган,
түркменге Кытайдан
аким коюп, Түркстанды
өзүнө караштуу кылып,
баатыр

башы Чотала жолго түштү.
Ошончолук көп эсет, досот,
эштек, кыпчак, нургунандан
жан калтырбай Кытайдын

колуна түштү. Бирок мындан
кан Кошой кармашканга
чыдай албай, катаганын бүт
алып, Англия жакка кара(п)

8-бет.

калган Кундуз деген жерге
качып кутулуп кетти.
Мындан дөкө кыпчак
Эламан,
төрө кыпчак Сарбан таз,
эштектен Жамгырчы, эсет-
тен Көкөтөй, шыйыр чечен

Баймурза, досоттон Көк-
бөрү, Бай, Керкөкүл, казактан
Айдаркан, абагы үйшүн,
Айтылуу Алчын – мындан
жан

калтырганы жок. Нургунандан
Кан Ногой, карысы Нойгут,
чечени Байжигит – мындан
жан калтырганы жок.
Ал убактында

атасы Камбаркан калкына
кан Айдаркан мырза

9-бет.

жигит кези. Көкчө туула
элек. Кыргызды Кара кан
карып калып, кандык
бийлик Ногойго өткөн

кези. Жакып он эки жаштагы
бала. Акыры алаш уругу

болуп
айтылып, өткөн элден жан кал-
тырганы жок. Айдап
барып, аркан

жипсиз байлап, Алтай
тоосуна камап салды.
Атактуу адамдардын
башын кошпой, бириндетип
бөлүп кетти. Атагын айтып,

аттарын жазып, каттап алды.
Түрк баласында кан калганы
жок.
Түртүшөөр жан калганы
жок.
Кытайдан аким койду. Былк
эткенди

10-бет.

былчыратып сойду. Малына,
жанына ээ болгон адам
калганы жок. Кытай Түрк
балдарын катуу кысып,

сурап, бооз катындарды
жарып, ичинен баласын
алып таштаган күндөрү
болду. Жакыптын чоң атасы
Кара кан,
өз атасы Ногой өлдү. Малы
көп, пайдасы жок.
Жалгыздыктын
жабыры жанына батты. Кара
кандын
тукумун бириндетип, башын
кошпой

таратып бөлүп кеткен.
Жакып шордуу да сураган
эли жок, же кармаган жери жок,
Самаркан калаасы жок,



11-бет.

Бай, Орозду, Үсөн агасы жок.
Сүйөр баласы жок. Былк этер
чамасы жок. Баладан башка са-
наасы жок. Жакыптын малы
көп, баласы

жок болуп, жанында оокат
үчүн каралап
турган жетимиш үйлүү
коңшусу бар.

Малына каралаган Ошпур
деген
бир байсымак адамы бар. Жа-
кыптын
көңүлүнө көп муң түшүп,
Туучунакты минип, баягы
эеси жок, ээн калган малды
көрүп бир эрмектеп кеч
киргизип

келейин деп аттанып жөнөп
калды.

Бай Жакып басылбай ыйлап,
баланын дартына капа болуп,
малына ыйлаган бойдон барды.

12-бет.

Жакып бай ыйлап бара
жатканда
Ақымбек баласы Меңдибай: «Бул
бай акем немине ыйлайт?» – деп
байкап калды. Кечке чейин
малын көрүп, башын чайкап,
баласы жоктугун байкап
ыйлаган ыйды көбөйтө
баштады. Атаган дүнүйө

артымда туяк болбогон соң,
бул артык дөөлөттүн немене
кереги бар? Балам жок
болгон соң,

пайдасыз малдын немене
кереги бар?

Бала үчүн ыйлап, жанын
кыйнап,
балалууну көргөндө Жакып
бай
ар кылып, ботосу өлгөн төөдөй
боздоп, зар кылып, көңүлү
бөлүнүп,

13-бет.

заманы кысылып,
жашы төгүлүп, сөөгү
сөгүлүп, бир канча жараткан
зарын, пил баштаган нарын
айтып, ботодой боздоп,
өткөн күндөрүн козгоп,
мойнуна курун салып,

буркурап ыйлап турду.
Жакып бай мазарды көрсө
жалынып,
Кудай бербесе чарам барбы,
кубаныч кылар балам барбы?
Төрт түлүктүү мал
жыйыпмын,

алтын, күмүш, зар
жыйыпмын.

Бала болбосо, башым өткөн
соң,
беш чакалык пайдасы болчу
адам барбы? Мээнет баскан
мендей шордуу адам барбы?

14-бет.

Жабдык салып, ат мингендей,
жака салып, тон кийгендей
артымда балам барбы? Карма-
нарга
карам барбы? Канатынан
айрылган, туягынан түгөнгөн

Жакып менде туяк барбы?
Кеп угарга кулак барбы?
Каргашалуу мендей
калк ичинде чунак барбы?

Акыретке бет алган болсом,
Артымда ыйлап калып, арам
өлгөн малга ээ болор
балам болбосо, башымда карап
бай Көкчөгөз агам болбосо,
каралашар адам болбосо,
кунан, тайым кор болуп
жүрөт,
кармап минерге балам
болбосо,

15-бет.
таалайыма ыйлаймын, Кудай-
дын кылганына чарам барбы?
Жашым кырк сегизге келди,
дүнүйөнү жыйдым, күттүм,

эч опаасы жок экен. Бала
болбогон соң, пайдасы
жок экен. Мен ажал жетип,
күн бүтүп, акыретке бет алып

калсам, алтын, күмүш, зарым
калат. Эмгек тартып эл
калат. Эки катын тул болот.
Малдын ээси Алтайдан
келген

кул болот. Атилес, шайы,
дүрүйөнү
кат-катынан бүктөп, кара
лөккө
жүктөп, азабын тарттым, Дүнүйө
арбыды. Балам жок болгон
соң.

16-бет.
Бир жакшы кабагымды ачып,
канаарып күлгөнүм жок.
Шумкар, туйгун, куш
жыйдым,
саларга кишим болгону жок.
Жаш күнүмдөн мал жыйдым,

бала менен ишим болгону
жок.
Менин бул жүргөнүм чала
турбайбы,
Дүнүйөнүн өзүрү бала
турбайбы.
Артында бала жок болгон
соң,

бул дүнүйөсү курусун.
Там жыгылып, тамтыгы
кетип
калган чалдыбар болгон
(бойдон)
калат турбайбы. Атам Ногой

кан болду эле, атпай
журтка даң болду эле,
айдаган жылкым сан болду
эле,
айлымдын үстү чаң болду
эле.

17-бет.
Жакып дагы тегин жан эмес
эле.
Бирок атасындай кан эмес
эле.
Өзүм коңур, айылым бай эле.
Чайнаганы май эле.

Төрт түлүктүү малы арбын,
дүнүйөсү шай болду эле.

Тиккени ак сарайдай үй,
темселеп жүргөн тексиздик

барбы. Теңирге жазган
Жакыптын көңүлүнө чий,
бала үчүн ыйлап ый болуп
калды. Күрөөкө, соотум

катылып жатып дат болуп
калды.

Күлүктөн керме толгон ат
турат.

Күйгөн Жакып күлүктөн
жат болду.

Кантейин! Бала деп зарлап ичим
толгон дарт болду.

18-бет.

Ээлеп минер балам барбы?

Эгем кылса чарам барбы.

Байкуш Жакып менде
баладан башка санаам
барбы?» –

деп бай Жакып ушул сөздү
айтып ыйлап, зарлап көңүлү
бузулуп, көзүнөн жашын төгүп,
кудайга зарын айтты.

Шаршемби күнү малынан
үйүнө кайтты.

Бай Жакыптын мингени Тоо
чунак тупатуура үйүн
көздөй келди. Баягы Жакып-
тын ыйлаганын байкап, башын
чайкап

калган Акымбектин баласы
Меңдибай он бир жаштагы
бала жолун тосуп, сөз айтууга
Жакыптын кашына келди.
Жакыптын

19-бет.

ыйлаганын көрүп Меңдибай
жаш бала Жакып байдан
сөз сурап калды:

«Ой, бай аке, эртели-кечти

ыйлайсыз, эки көздөн жашты
тыйбайсыз. Бул кандай ыйлаш,
ай аке?» – деп

сурады. Ал сөзүнө
Жакып бай кулак салганы да
жок.

Жооп бергени да жок. Абдан
Катуу ыйлап үйүнө келип
түштү.

Атын алып, бала байлап,
байлаганда

чала байлап салды. Байбичеси

көрдү: «Бул бай кандайлыктан
капа болду экен?» – деп сөз-
дүн жөнүн сурады. Анда
Бай Жакып ачууланып
байбичесине

20-бет.

бек, катуу сөз айтты: – Сен
эси жок энтелеген, эсирип
көпкөн катынсың. Эч нерсе
эсиңде жок. Эрмек оюңда жок
капырсың. Курсагың тойсо,
куу баш деген сөздү
билбей, кубанып жатырсың.
Мен болсом малга магдырап,
атам Ногойдун дөөлөтүнө

мас болуп жаштыктан
жүргөн экемин. Кара кытай
манжуу калкымды таратып
болуп, каралаар тууган

кашымда калганы жок. Айылын
сагынбас адам болбойт экен,
Элин сагынбас эр болбойт
экен.
Жерин сагынбас эл болбойт
экен.

21-бет.

Жашым кырк сегизге келди.
Ар түрлүү капалык, санаалар
оюма түшүп, бүгүн капа
болуп келдим. Жалгыздыктын

жабыры жанга баткан кези.
Бу күндө Жакып шору каткан
кези. Катпаганы кайсы, менде
алдымда арка болор агам
болбосо,

аркамда калка болор иним
болбосо,
Түркстан жеримден айрылсам,
түрүлгөн төрт элимден
айрылсам,
жашым кырк сегизге келди,
эч болбосо
Жакыптан калган туяк – деп,
аркамда айтып калганга бир
бала
көргөнүм жок. Ойдо менин
малым,
тоодо менин малым, эсеп
жок.

22-бет.

Ээн талаада калган мал
курусун,
талоонго түшкөн жан
курусун.
Бактысы жок мага бала
туубаган
Катын жолукканын карачы!

Тумшугу жок мага туюк көт
катын жолукканын карачы.
Менин
көргөн күнүм курусун!
Ичкен суум курусун!
Жыйган малым курусун!

Чыкпаган жаным курусун!

Аш да,
той да тели-теңтуштун
ичинде балалуулар
балдарын ээрчитип жүрсө, муу-
нум бошоп, сөөгүм
шалдырап

эсим алдырап, көзүм
жалдырап
калам. Эл оозунда элек жок.
Бул Жакып өзү куу баш болсо,
катындары туубас болсо,

23-бет.

ээн калган малды Жакып бай
мынча неминесин ысык
көрөт?
Бир күн өлөт. Кимдин малын
багып,
убара болуп жүрөт экен» – деп
калк ичинде айтып жүргөндөр
көп. Эркелеткен балам болбосо,
эрмек болор адам болбосо,
сүйөр балам болбосо,

сүйөнөргө адам болбосо,
ушундайды эстегенде
сүлдөрүм калып, дарманым
кетип калат. Башта бай

Жакып бала болор – деп
ойлонбой жүрдүм. Эми
жашым
жетип, өмүрүм өтүп, кубатым



кетип, «Жакып куу баш»
дегенге

24-бет.

санап туруп, заманым
айланып, ызаланып баратам.
Байбиче, сенин жолуң
башта байланды, эми сенин

жолуңду кууп Бакдөөлөт багы
байланганын карачы. Эмгектүү
Жакып эки катын алганымды
көр. Эч туяк

көрбөй калганымды көр.
Эсиме элкимдик түшкөнүнөн,
Эгеме зарымды айтып
ыйладым» –
деп, Жакып муну айтып
токтолду.

Бул сөзгө байбиче муңайып
калды.

Баласынын жоктугун оюна
алды:

«Мен бир карыган кемпир
болсом,
бул мээнетке Кудай келтирди
го.
Элүүгө жашым жетип калды.

25-бет.

Тубар мезгилим өтүп калды.
Эсимден бала кетип калды.
Бала үчүн мен көп
зарландым.
Бай, сенин бул сөзүңө
ардандым.

Эркететкен эрке токолуңа айт.
Эмдиге бул туубай жүрөт.
Бакдөөлөт аты калып, байбиче

атка конуп, бала тууп
бергендей
чоюлуп, тайраңдап жүрөт.
Сен Бай Жакып, өзүңдөн
түк көрбөйсүң, катындан
көрөсүң. Эки катын биригип,

эр деп сени сактап жүрөбүз.
Мен болсом эзелден ишим
тегири
кеткен жан элем, эркететкен
токолуң дагы эмдигиче
тууганы жок.

26-бет.

Мөмөсү жок жыгач отун,
тумшугу жок, багы жок,
туубаган катын деген
сөз бар менин ойлогон

оюм мындай, бай, жазык
катын бизди эмес, сизде деп
жүрөм. Сиздин эрлигиңиз
куюлуп калган суу, же

күйдүрүп кеткен уу деп
жүрөм. Болбосо катын
шордууда
не жазык бар. Бай сага катуу
сөз
айтчу эмес элем. Капалыктан

айтып салдым, кечирип
коюңуз! –
деп байбиче майышып
калды. Буга Бай Жакып
кайышып калды. Ал аңгыча

27-бет.

болбоду, Бакдөөлөт жетип
келди. Келсе, бай-байбиче-

нин ортосунда баланын
аңгемеси болуп жатыштыр.
Бакдөөлөт айтат: «Жазык
байбиче, сенде эмеспи,
мен күң шордууда не жазык.
Баштагы байбиченин

изин, жолун кууп этегимден
кан чыкпай өлөйүн десем,
жан чыкпай жүрөм,
кантейин. Бала
деп зар кылам туубаганга.

Ар кылам, кайта кайрат кылам.
Туубагандан арданып бай-

биче өлбөйт, мен өлмөк белем,
деп, үмүтүм көп
башым жаш.

28-бет.

Кудай берсе, тууп алармын.
Эч пендесин Кудай, Чыйырды
сендей кылбасын. Берер Кудай
баланы өзүмө. Мен өңдөн

алуучу бул каргашалуу
кемпир
көрүнөт белем көзүнө – деп,
Бакдөөлөт айтып басып
чыгып, үйүнө кайтты.

2-бөлүм

Жакып, Чыйырды, Бакдөөлөт –
үчөөнүн түш көрүп, той берип
түшүн жорутканы

Ал сөздөрдү угуп, бай-
биченин айтарга сөзү калбай,
акыл-эси калбай, көңүлү
бузулуп, көзүнөн жашын
төгүп,

29-бет.
сөөгү жашып, мууну бошоп,
жүгүнүн алдына бөк түшүп
жатып калды. Ал: «Кудай,
малымды, зарымды –
баарымды

ал. Бирок ушунчанын ээси
чалымды аман кыл! Казынаңда
жок эмес, бир бала берип,
бул жаман атактан мени

куткар!» – деп зар ыйлап,
башын

жаздыкка койду. Бакдөөлөт
жаштыгына ишенди. «Мен
кары сам да, Кудурет,
өзүңдөн

башка чарам жок» – деп,
чыкканак жерге салды,
чырым уйкуга барды.
Уйкуга көзү барган замат

30-бет.

Чыйырды түш көрдү: ак
селделүү,
ак сакалдуу, жүзү ысык, сөзү
ширин бир адам кашына
келип
олтурду. «Силердин ыйлаган
тилегиңерди Кудурет кабыл
кылды. Мени аманат алма
берип, силерге жиберди.
Эми ыйлабасын деди.

Мына, бул ак алманы жесин,
уул болот. Бул кызыл

алма кыз деди. Алланын
кызматкери биз деди.

Кудуреттин күчү ушул сөздүн
маанисин түшүнүп, баянын
бил.

Алтымыш кулач ажыдаарды
ат кылып минип, ак алманы

31-бет.

жегин, Аллага шүгүр дегин
деди. Байбиче ак алманы
жеди. Ак сакал адам көзүнөн
кайып болду. Алиги жеген

ак алмага курсагы толуп,
артынан ышкырып ажыдаар
болуп чыкты. Ачууланып
оп тартса, ай-ааламды

соруп турду. Чыйырдынын
өзүнүн бою бир жүз
отуз кез болду. Бул түштү
көрүп, Чыйырды чочуп

ойгонду. Оюна ар
түрлүү иш алып, байкап
караса, жанында Бай Жакып
коңуругу баш жарып,
кийин козголбой

32-бет.

уктап калыптыр. Бай-
биче оюна алды: «Уйкусун
бузуп ойготпоюн» – деп.
Ал аңгыча Бай Жакып бала
бош

байлаган аты бошонуп качып
калды.
Акымбек уулу Меңдибай
аттын

артынан кубалап кетти. Куна-
ным
Жетээр деп муну көрүп Бердике

бек сүйлөп басып келди.
Меңдибай жакын жетти.
Арам өлгөн доңуз кырдан
ашып кетти. Байлар киши

жок беле? Байбичеси, токолу
кайда кеткен? Байлап койсо
болбойбу.
Эртеден-кечке «бала, бала» деп
ыйлашат. Берсе-бербесе

33-бет.

эрк Алланын өзүндө.
Бала бербей койду – деп
Кудайга өчөшөбү? Алланын
өкүмүн өзүнөн башка

ким билет? Бирок ат байларга
адам
жок болсо, атын алып байлап
коюуга Бакдөөлөт(түн)
мойнуна
милдет эмеспи» – деп Бердике

айтып өттү. Бул сөздү
уккандан кийин Бакдөөлөт-
түн шайтаны мойнуна баса
минди. «Буурул сакал адам-
дар ушундай бузук
сөз айтып турганыңар
жакшыбы? Атын мен
байлачу
белем, кызматкери кырк эле.

34-бет.

Малайдан башым бошоп,
жалчыдан жаным тынбайт.

Бердике, сени ат байлап
бергин деген киши барбы?

Ушунча кызматкерден үйдө
бири да калган эмес экен.
Мунун байы чыкпайт. Байбиче-
синин кашынан
немене болуп

калган береки куу кедейге
мени сөктүрүп? Бул тома-
яктын курсагын куу кемпир
тойгузуп койгон го» –

деп, Бердикеге Бакдөөлөт
алынча айтып өттү. Бердике
бозала болуп: «Жокчулугу
да курусун» – деп сөзү
токтолду.

35-бет.

Белден ашкан бойдон
Меңдибай ат кууп кетти.
Көз байланды, түн болду.
Ат кууган бойдон Меңдибай

жок. Меңдибайдын энеси
капа болуп, камсыгып «Балам
алданемене болду?» – деп, Ка-
нымжан
келсе, башына жаздык коюп,

Бай Жакып узарып
уктап калыптыр. Муну
көрүп Канымжан
уруштун сөзүнөн баштады.
«Ой, Чыйырды, минген
атыңарды

Бекем байлап албайсыңарбы.
Баштатадан башы байлалуу
биз малайыңар белек?!

Ойготсоңчу эринди,
ойлосоңчу кебимди.

Он бир жашар балам жоголсо,
азалдан бала көрбөгөн,
Малың ысык көрүңөн.
Көзүңө илбейсиң

36-бет.

сен бир куу баш эмессиңби,
мени дагы бул желмогуз
өзүңө теңесем дейт.
Байбиче десе мактанып, бир дагы
кишини көзүңө
илбейсиң. Эртеден бери
балам жок, сен
баланын кадырын түк
билбейсиң.

Эч болбосо эсиңе алып койгон
дагы жериң жок.
Каракчысы бар, уурусу бар,
жалгыз баламдан айрылып
калсам,
сенин жаныңды тынчытып
ким коёт?

Миңдеп-сандап жаткан
жылкыңды
мен баламдын бир түгү(нө) ал-
баймын.

Малың сенин өзүңө ысык.
Балам менин өзүмө ысык.

37-бет.

Чыбырда толгон жылкыңды
Мен баламдын бир чыпалагына
албаймын.

Өзүң тирүү алып келип
бербесең,
Мен сенден өлбөй тирүү
кантип калам.



Байбиче, сага малың ысык,
Бу күндө мага балам ысык.
Таап бергин баламды!
Мен олтурамбы сени менен
алышып.

Түн ортосу болду.
Жыбырап жылдыз толду.
Алигиче баламдан кабар жок.
Артынан издеп адам барганы
жок.

Узатпай уштап алууга ургаачы
менде дарманым жок.
Баламдын көзүн тирүү көрсөм
арманым жок» –
деп басып келип Канымжан
байбичени аябай жапырды.

38-бет.
Байбиче бул сөзгө чыдай
албай,
балк этип турду. Канымжан
дагы
турбастан, каар сөздү урду.
Каракчысы бар, уурусу бар,
бөрүсү бар, түлкүсү бар,

аюусу бар, жолборсу бар,
адамды тирүү койбосу бар,
качырып жетчү каманы бар.
Жаш бала кандай кылар
амалы бар?
Жолборс албайбы,
каман чалбайбы?
Каргашалуу куу кемпир,
Менин бир жолу кадемим
катып калбайбы.

Ат байлоодон эринесиң,
ак маралдай керилесиң.

Алжыганың билбей,
өзүңө жаш көрүнөсүң.

39-бет.
Сен кемигениңди билбейсиң.
Сенин жаштык кыябың өткөн.
Келин сыягың кеткен.
Эми келиндей кылтыңдабай,
Менин жалгыз туягымды
таап бер!

Келсе болду жалгыз туягым.
Кеби курусун, келин, катын
турат деп,
сен мени кемитип турган
убагың.
Балам кечинде кетти. Күн
батаарда

Баланын артынан барган бир
жан жок,
абайлап койгон тирүү жан
жок.
Сен байбиче болбой кара
жерге кир.
Сенин малыңдын убайын
көргөн ким?

Жылкычы, койчу, төөчү, уйчу
убайын көрүп, дөгүрсүп,
майга мас болуп жыргап
жүрөт.
Сен байбиче болсоң, малыңа
байбичесиң.

40-бет.
Мага байбиче эмессиң.
Сен баланын баркын
билбейсиң.
Баятан бери мен алда канча
сөз айттым,
бирин да кулагыңа илбейсиң.

Сен бир куураган куу
кемпирсиң,
Кудай сага кантип бала
келтирсин» –
деп, байбиченин жанынан
басып Бай Жакыпка
чамынып, айтар сөзүн
камынып барды.

«Бай болгондо чакайып
каласың,
баланы сүйбөй какайып
каласың.
Жоошураак ат минбейт
экенсиң,
Жобогонуң билбейт
экенсиң» – деп анда

Байына эми байбиче сөз
айтат:
«Бул жолу каткан малдын
ээлөөчүсү
ким деп жүрөсүң?
Каргаша болуп качып кетип
жоголду,
капаланып сен келгенде

41-бет.
каргаша болуп атың качып,
жоголуп турат.
Сен капаланып келдиң.
Мен чыгып атыңды
алып байлабапмын. Бирөө-
нүн баласы алып, чала
байлап, бошонуп
баланы ала жоголуп турат.

Баятан бери өзүң да угуп
турасың.
Береги Канымжан деген катын
баламды таап бер – деп, айтпаган
сөзү калбай, ажалсыз менин

жаным чыкканы жок. Азрейил
алганы жок. Укпаган сөзүм
калганы жок. Артында бала бол-
богон соң, ак жоолугу курусун.

42-бет.
Арманы арылбайт экен.
Береги Акымбектин катыны
Азабымды аштай катырып,
баламды таап бергин – деп,

түн бою бүтүн урушуп,
бетимде наарым калбады.
Түк мындай жорукту
көргөнүм, мындай сөздү

түк укканым жок эле. Туруп
мунун баласын таап
берсеңчи.
Талыкшып жатып албай,
изин
кууп издесеңчи, эринип
жатып албай!

Эми таңга да жакын калды.
Жапаа түшүп жаныңа,
кечинде
келдиң кебелбей. Уктадың.
Күндүз келдиң, күчөнүп
уктадың.

43-бет.
Арам өлгөн Туучунак
адырга чыгып кеткен белем,
ат курусун, табылар.
Ажарымды кетирди,

береки Акымбектин
катынынын
баласын таап берип
кутулсаңчы.



Доңуз копкон Тоочунак
тоого чыгып кеткен белем,

муну кууп Меңдибай кошо
жоголду.
Капкайдагы адам уккус
жаман
сөздү ушул катындан уктум.
Менин балам жок куу
баштыгымды

жалгыз эле ушул катын
көргөн экен.
Кайгырып келип жыгылдың,
сенин кадырыңы билер
киши бар беле.
Катыным кармар
дегендирсиң,

44-бет.
ат менен ишиң бар беле.
Атты кууп бирөөнүн
баласы жоголуп турганын
карачы.
Эси жок катын экен, эс алып

урушпай, таңшып жатып,
таң атканча бүлүндүрүп салды.
Таңга да жакын калды,
даңкайып
жатып албай турсаңчы.
Туубаган жалгыз мен белем,
журтта туубаган катын көп.
Мени кекетип, токолун
кетти кээрдеп.
Эми береки топорун турат
дээрдеп.

Баламды таап бергин – деп
башымды катырды.
Урушуп жатып ушул таңды

атырды» –
деп, байбиче Бай Жакыпка
баян кылып айтып өттү.

45-бет.
Бай Жакып жаткан ордунан
башын көтөрүп октолуп
турду.
«Ээ, кемпирим, кайгырбачы,
кеткениң келер, кемтигиң
толор.

Кудай берсе бала да болор.
Көп күйүнбөчү, байбиче!
Күсөгөнүң келер, башыңа
дөөлөт конор, парзант да
болор.

Менин белги болор өрнөгүм
болду.
Бекер жатып уктаганым жок,
мен бир урматтуу түш көрдүм.
Кудай бизди куру калтырбайт
экен.

Түшүмдө бир туйгун кармап
жүрүпмүн. Таңшып
шаңшыса,
бул куштан башкача үнү.
Кудай колума берди.

46-бет.
Куудан аптак жүнү,
канаты күмүштөй жалтырайт.
Куйругу алтындай
жаркылдайт.
Дагы мындан сонун жүнү бар.
Каарданып караса,
өзүндө алп кара куштун
сүрү бар. Саңоор жүнү
сары алтын экен. Балтыр
жүнү баары алтын экен.

Чырымтал жүнү чылк
алтын экен.
Текөөрү болот, темир экен.
Серпкенин өлтүргөн кыраан
экен.
Буга жар берүүчү жараткан
өзү экен.

Мунун тумшугу болот, темир
экен.
Тырмагы болот канжар экен.
Мен жыпар менен жуулган
алтымыш кулач жибек боону

47-бет.
аягына тактым. Айдын
мунарынан жем берип,
асырап бактым.
Асылдан боону тактым.
Күмүштөн туур кактым.
Күн мунарынан жем берип,
Күпкөгө коюп бактым.

Асмандагы канаттуу
айбатынан уча албай калды.
Жерде жүргөн аяктуу
желип чыгып, кача албай
калды.
Ага коноорго туурун
күмүштөн жайладым.
Ал туйгунга кошуп
Бир алача моюн
Ак шумкарды
кошо байлап жүрүпмүн.

48-бет.
Билдим, бизге бир
жакшылык болот экен.
Анын качан болоорун биле албай
калдым, –
деп Бай Жакып түшүн

айтты.
Байбичеси шүгүр кылып,

ичинен тынып, Кудайым
Кондурат экен башына дөөлөт
кушун деп, башка жанга
айтпай: «Бул түшүндү бир
кыныңа

айтып, жоорут» – деди.
«Байым, мен дагы жакшы
түш көрдүм.
Бизди Кудайым ээритет
экен.
Жүрөктөгү музун кетет экен.

Бул ээн калган көп малдын
Несин аяйбыз. Башка
ишти таштап, эртеңден
баштап
Тартынбай, эч болбосо элүү
кырк бээ

49-бет.
сойдурт. Курган бала табылса,
малды аяп болбойт, арты
кандай
ким билет. Бир алынча той
кылып коёлу.
Түлөөбүз кабыл болуп,
кайып
болуп жоголгон бала табылса
болду» – деп байбиче айтты.
Бай Жакып мал соёлу – деп
байбиче айтканда ачууланып,

башкача ойго кетти.
Өзү мал көндөө бакыл
киши эмеспи, байбиченин
сөзү Жакыптын жанына



батып калды. Бай Жакып
байбичесине айтат: – Ээ,
кемпир,
сен оңой малды кайдан
таптың?
Моңголду чаптымбы,

50-бет.

же башка жерден олжо
таптымбы?
Кытайды чаптымбы кырктан
бээ сойгондой? Же бу малдын
ичинде сенин да тапкан
малың барбы?

Ой, тобоо, кырктан бээ союп
бир күндө кырып бүтүр деген
дагы
кеп болобу. Эркек түгүл
кыз туубай туруп, мунун

айткан кебин. Бу каран калган
малды
кантип кызылала кылып бир
күндө
кырктан бээ союп, кырып
саламбы?
Бала болсо, малы менен
болсун.
Тулпар болсо жалы менен
болсун.

Мал түгөнүп калган соң,
Малсыз баланы не кылам?
Ар ким өзүнө түшкөн ишин
кылмак керек, – деп Бай Жакып
күүлөнүп отуру.

51-бет.

Кемпир-чал кеңешип, сүйлөшүп
олтурганда
таңдын сары жылдызы

таңга кошулуп чыга келди.
Ал аңгыча Бай Жакып баласы

жок туруп, байбичеси
кырк бээ соёлу дегенге
ачуусу келип, Бакдөөлөттүн
үйү жагына басып бара
жатат эле,

кулагына бир добуш угулду:
«Ой, атаке, эмне капа болуп
кайгырдың? Алты суу
толгон
малың жатып, тең карыган

байбиченди ыйлатып капа
кылдың.
Кыламын десең кыйын эмес,
Кытай дагы сага жабылат.
Кыйналбагын дүнүйө үчүн

52-бет.

сага кылымдын малы
табылат,
оолукпагын дүнүйө үчүн.
Орус сага багынат,
бүтүн ойроттун баарын
чабасың,

ойдо жок дүнүйө табасың»
деген ушул добуш кулагына
угулду.

Көзүнө көрүнгөн жок, өзүнө
билинген жок.

Элең-селең караса угулган

үндөн башка көзүнө эч нерсе
көрүнгөнү жок. Бул кандай
кеп?

Кеткеним болбойт го – деп, Бай
Жакып

кайрылып байбиче жакка
басты.

Артынан чыгып Бакдөөлөт
басып, Бай Жакыптын
кашына келди.

«Байым, түндө мен бир түш
көрдүм.
Түшүм эң сонун түш.

53-бет.

Бозала туйгун, боосу жез
экен.
Боору кара, мойну кез экен.
Оң колуңа алып, обону көздөй
салдың. Сол колуңа
алып, сонорго
салдың. Бул салган
канаттуулар
далдайып уча албай, алдыңа
келип
түштү. Байбиченин үйүндө
балдагы алтын туурда

апкак туйгун олтурат. Талпынып
канатынын күүсүн укканда
канаттуу паранданин
баарысы
томолонуп жерге түшүп
калды.

Байым, бул түшүмдүн
жалганы жок
Бул куу кемпир дагы куру
калганы жок.
Бул туурдагы туйгуну
турна моюн, жез канат экен.

54-бет.

Түмшугу болот, тырмагы
канжар экен.
Буга адамдын (баары) таң

калып жатыптыр.
Үйүндө олтуруп талпынса,
сенин
бул үйүндө эки куш
жалтанып куруп

калат» – деп Бакдөөлөт
айтып өттү. Ушу кандай
экен? Бул жакшы түш го» –
деп

Бай Жакып балага чукак
киши
эмеспи, баркырап ыйлай
баштады.

«Кудай ишинди оңдосун. Түшүң
кабыл болсун» – деп Жакып
байдын
оюна ар нерсе түштү. «Ой,
тобоо,

Жараткан Кудай, жалгыз
өзүңө
маалым, кечээки күнүң
кандай күн?

Бүгүнкү түнүң кандай түн?
Кечээки түш оюма түшсө,
таакатым

55-бет.

боюмда калбайт менин.
Акылым айран болуп калды.
Байбиче да түш көрүптүр,
мен дагы түш көрдүм. Сен дагы
түш көрүпсүң. Ким айтат
арбыныраак
мал союп жоорутсакпы дейт
бу түштү» – деп Бай Жакып
Бакдөөлөттүн үйүнө бет алды.

Бакдөөлөт Бай Жакып менен
жанашалап басып, байына
кеп салды:



– Ээ, байым, бул ээн калган
малды
не аяйсың, байбиче ырас

айтыптыр, байкап турсам
баарыбызга
эп болуучу кеп экен. Кабарын
мен дагы угайын, канча мал
соёсуң
деди. Анда ачууланып Бай Жа-
кып айтат:

56-бет.

«Кысырак байталдан
кыркты сой – дейт.
Байбиченин кеби ушул. Ал өзү
малдан тойгон кемпир. Сен дагы
айтасың сойгун – деп.

Бул сөз соолуп калган
кандай кеп.
Малды бакса, сан болот» дечү
эле,
малдуу киши кан болот дечү
эле.
Менин союуга оюм жок болуп
турат.

Же бала көргөн той болбосо,
же жеңил-желпи кой
болбосо,
же эл түшүрүп, жыйын
кылбаса.
Мен элдин ээси эмес,
малдын

ээси – адам болсом. Бекер
мынча малды кырганыбыз
малга убал, өзүбүзгө кээ
болбойбу.
Кебиңди, катын, албаймын.

57-бет.

Малдын кесирине калбаймын.
Кедей болуп, кейиш тартып
зарлап жүргөнчө баласы жок
эле жүрөйүн. Бир жагы бетим

ачык жүрсүн – деп Бай Жакып
айтты. Муну угуп Бакдөөлөт
буркурап ыйлап, байын
колунан
кармап алып, кырк эле
байтал

сой десе байбиче
кысынган экен. Бакдөөлөт
билсе, байым сага эп болсо,
сексенди союп сел

кылып койгун. Коногуна
сегиз уруу эл чакыргын.
Арбыт ашыңды, майла
башыңды.
Эстебей билбей, жүрөсүңбү
Элүүгө келген жашыңды.

58-бет.

Дүнүйөң арбын, эч
кемчилдигиң жок.
Бир кемчилдигиң балаң жок.
Бала деп көз жашыңды
кургатпайсың,
сенин малы-башыңды кулдар
бийлеп,
жүрбөсүн. Сенин малың бар,
элиң жок. Өзүңдүн эл
сурарга эбиң жок адамсың.
Сыңар жанга кубандырып,
жол-жобо айта турган кебиң
дагы жок. Кой, Бай Жакып,
бекер кууланбай, байбиченин
сөзүн кылсаңчы. Малды

аябай кырсаңчы. Сени бала
десем, карып калдың, элүү
жашка барып калдың. Малыңды
ээлер
балаң болбосо, пайдасы жок
тарып калдың.

59-бет.

Таарынсаң, эрим, мейлиң. Сенин
тарыган экен пейилиң.
Талаада калды кебиң. Тагдыр
ажал келсе, табылбайбы
эбиң.

Таарынсаң таарына кой, эрим»
– деп,
Бакдөөлөт токтоп калды.
– Бай Жакып ачууланып
байбиченин
үйүн бет алып басып калды.

Алдынан Канымжан чыгып:
– Бай Жакып, сизге не болду?
Менин балам кана?
Таппайсыңбы?!
Ат куудуруп жиберип,

Баламды жоготуп, издебей,
сурабай жатып алганың
болобу?
Кечээтен бери балам жок мен
Ыйлап жүрсөм, сен издебей
жатып алсаң,

60-бет.

эми аке дебеймин, Жакып деп
атыңдан айтам. Баланын баркын
билбейт экенсиң. Баркыратып
малайыңды сөгүп тилдейт
экенсиң.

Кулуңдун баркын билбейт
экенсиң.
Күрсүлдөп кулдарыңды
тилдейт
экенсиң. Куураган чал,
куу баштыгыңды билбейт
экенсиң.

Баланын кадырын билбей,
как баштыгың билинди.
Кулдун баркын билбей,
куу баштыгың билинди.

Бала кандай болуп калды
экен деп менин кара боорум
как жарылып тилинди.
Таң атканча чыканак жерге

61-бет.

салганым жок, чырым уйку
алганым жок.
Көрбөй турасыңбы күндүн
чыгып калганын? Элимде,
жеримде
казак, кыргыз көп баланын
баркын билбеген бул кандай
куураган кеп. Бай Жакып
кенейби мунун баласы көп» – деп
Канымжан Жакыптын

жанын кашайтып, кыстап
салды.
Эми Жакып туруп: «Бул
калети жок кеп болуп калды.
Катынга дагы эп болуп
калды» – деп,

койчу, уйчудан «Аты бары
бар бекен? Алып келиңерчи!
Кеткен жөнүн билип, баланы
таап



келсин, бул катынды
заңкылдатып отурбай.

62-бет.

Мунун баласын издеп
ташпасам,
бул катын менден кун доолай
турган
болуп турат ко. Мага баласынын
жалаасын
жапты, билдиңерби?» – деп,
койчунун Коңур

күрөңүн алдырып келип
токутуп,
миниң атты, баланы Бай Жакып
изин чалып, издеп чыкты. «Кан-
дай
кылайын, же кабары, изи
болбосо,

же көрдүм деген киши
болбосо» – деп,
тоодой болгон Бай Жакып
томсоруп жолго кирди. Адыр
жер менен, ашуу бел менен,

боор жер менен, бугу оттогон
бел менен, булуң токой жер
менен
жүрдү. «Бул каран калган Туу-
чунак
кайда качып кетти экен?

63-бет.

Бул каргашалуу бала немеңе
болду экен?
Куу тумшук баланын мингени
кунан бекен,
тай бекен? Кууган менен
атка кантип жетет. Мунун

токтодор жери, жогодор эби
жок эле.

Караңгыда каман чалып,
кара басып,
Кадемим катып калдыбы,
же жолборс алып, жолум
катып,

кун берип калдымбы?» – деп
нардай боздоп, каңгырап,
ай талаада ач кыйкырык салып
Жакып бай «Меңдибайлап!»

Заңгырап, кыйкырыгы баш
жарып,
кырдап келет. Кызылдай
жанын
кыйнап келет. Бул кызыл аяк
балага не болду?» – деп
ыйлап келет.

64-бет.

Салындуунун өзөнүн
бойлоп келет. Өлгөн го деп
баланы ойлоп келет. Токой
койбой, таш койбой жойлоп
келет.

Алты белес адырды Бай
Жакып
арытып карады. Ак-Өтөк
деген аралга келди, тегереги
токой, жер ортосунда
кара суусу бар экен. Аттатып
өтсө, арам өлгөн Тоочунак
алдынан чыкты. Аттын
үстүн
караса, ак жолборстун
териси аттын үстүндө
жабылып

турат. Аны көрүп Жакыптын акылы кетти: «Кудай мени урган экен, кун төлөп калган экенмин» – деп.

65-бет.

Бул баланы жолборс алган экен,
Мени балакетке салган экен.
Баланы жолборс жеп жатканда
бир жетик мерген аткан экен.

Жеке башым кун берип,
менин шорум каткан экен жеткизип,
кунун алсын – деп.
Бул желмогуз атка жапкан экен.
Алганында баланы бир адис мерген аткан экен.
Азабым аштай каткан экен.

Атынан таанып алар кунун деп,
атыма тери жапкан экен.
Кун курусун малым бар Кутулам, энеси бейжай

экен. Бети курусун, жанымды койбойт го. Аман экен өз атым.
Бүгүнкү түн кандай түн эле, кайгы менен атырдым.

66-бет.

Жаныма жабыр батырдым, жамандык менен атырдым.
Не болсо да ат табылды, абийир жабылды.

Корсон бол жолборстун терисине.
Атка кандай айкарынан жабылды?
Бала түн киргенде адашып кетти бекен.
Жолуң каткан Тоочунакка

Жолборс кууп жетти бекен?
Жалкоо ит эле, жолборсту ат тепти бекен? Боорун жарып кетти бекен, жолборско ажал

жетти бекен атты алам деп.
Ак жолборсту ат тебип,
ажал жетип өлүп, өлгөнүн бирөө көрүп эрмектеп союп,

67-бет.

атка жаап койгон белем,
ээси таап алар – деп.
Бул арам өлгүр оттоп,
ар тарабын боктоп,

нак ушул жердин өзүндө таң атканча тургандай көрүнөт оттоп. Же жолборстун калган эти жок,
же баскан изи..? Бул Меңдибайдын энеси бети жок бейжай катын экен.
Бул качкан атымды кармап бер деп айткан киши жок.
Бекер эле жүрүүчү шумурай

эле, бул атты кандай кууду экен?
Бала менен менин ишим жок эле, мээнет



басып бекерге кун тартып
калдым.
Мендей шордуу пенде болобу.

68-бет.

Жанга жаман ниетим жок
эле.
Качкан атымды кармап
бергин – деп
каргашалуу балага айтканым
жок эле» –
деп, атын алып жолуна
салып:

«Баягы кара жаак катындан
кара жаным кантип
кутулаар экен» – деп
Бай Жакып үйүн көздөй
жүрдү.
«Бул шумурай балага не
болду?» – деп

Бай кайрылып артын карады.
Томолонуп Меңдибай токойдон
чыгып келди. Кыпкызыл
баланын
эки бети нурланып калыптыр.

Меңдибай чыгып келип,
капа болуп турган Жакыпка
салам айтты: – Ой, атаке Бай
Жакып,
сиз кандай адамсыз? Кечээ
чыктым
жолуңдан, ыйлапсыз көзүң
тунарып.
Жаш болуп жүрөсүз өзүңүз.

69-бет.

Айылга баш болуп жүрөсүз,
бул кандайлык? Ыйлайт,

көзүнөн жашын тыйбайт.
Ичинде немеңе муң бар – деп

так ошол жерде сурадым
Кашыма турганың жок,
оң жооп кылганың жок.
Мунун балада ою бар го – деп,

мен майышканымдан сурадым.
Байбиче менен сүйлөшүп,
үйүңө кирип кеттиң. Астыңдагы
Тоочунак байларга киши
жок,

ат бош калып, чылбырын
сүйрөп
ат качты. Айылдын бери
жагындагы
кырды ашты. Кырды ашканда
кубалап, атты кууп жетип,
тозоюн деп кунаным менен
чү дедим.

70-бет.

Куу чабдар озуп кетти.
Кызыл күүгүм болду.
Ал аңгыча
кырдан кырк бала чыгып,
кыйкырып куу чабдарды

кубалап жолго түштү.
«Бай Жакыптап!» бакырат,
«Манастап!» ураан чакырат.
Туучунак качып кырк
баланын алдына түшүп
жөнөдү.
Баарысы сенин балаң экен.
Мени дагы кошо кубалап
Алдына салып алды. Бул
ишке

өзүм айран калдым. Бул
балдарыңды
мурун немине үчүн
жашырып
жүрдүң? Токойго атың
жетти.
Жолборс кучактап алып
саларда,

71-бет.

Баягы кырк бала ичинен бир
бала
көтөрүп күрсү урарда,
Тоочунак жолборсту
келтирип как жүрөккө
тепти.

Бала дагы күрсү урду. Күркүрөп
жолборс жыгылды. Билбей
калдым,
бул жолборс кимден өлгөнүн.
Тоочунак тепкенинен
өлгөнүн,

же бала күрсү менен башка
чапканынан
өлгөнүн. Жолборсту чапкан
бала
сойду, терисин атыңа жаап
койду.
Бала: «Меңдибай сени
жибербейбиз.

Тамак ичип, бүгүн түндө
ойнойлу» – деп балдар
тамашага
кирди. Салкындуу суусун
бойлоп,
балдар менен мен дагы таң
атканча ойнодум.

72-бет.

Чырым уйку алганым жок,
урушуп калба салганым жок.
Күрөшкөн менен аларды
адам жыгар балдар эмес.

Сымбаты жандан башкача.
Кырк балаң мында жүргөн
соң,
Бай Жакып атаке, сенин
бала үчүн кандайлык да
арманың бар.

Балам жок деп жүргөнүң бай
аке,
Сизге кесир эмеспи? – деп
Меңдибай безилдеп айтып
өттү. Эми Бай Жакып

Меңдибайга жооп айтат:
«Ээ, балам, бекер айтпа,
кырк бала
Турсун бир да балам жок.
Өлгөн Жакыпты, балам,
шылдың кылба.

73-бет.

Шылдыңың, балам, эп эмес
го.
Кулакка сыяр кеп айтсаң
болбойбу.
Балам, мени мазак кылбачы!
Энеңден кордукту көрдүм.

Түн боюнча уктатканы жок.
Эми балам, эсен-аман барып,
мени азаптан куткар!
Энекең далай азапты
көрсөттү» –

деп Бай Жакып ойлонуп
карк кекирди. Баланы бекер



айтасың десем, жолборстун
териси бар. Кырк чилтен

деген кайып эрлер бар дечи
эле,
ошол мага бере турган балага
кырк
чилтен жолдош болот экен
го.
Байбичем Чыйырды, токолум
Бакдөөлөт

74-бет.

«Бала!» – деп ыйлап жүрүп,
жакшылап
дөөлөт, жакшылап сөөлөт
күтө алганы жок.

Түндөгү түндүн өзүндө көзүмө
көрүнгөнү жок. «Атаке!»
деген

баланын үнүн уктум.
Алкымыма апкаарып
жүрөгүм келип тыгылып
калды.
Берсе Кудай баланы
казынасы

Көп эмеспи, андан Кудайдын
Казынасы короп калмак
беле.
Эми балам, карыган кишини
эрмек кылба! – деп, кетелик

үйгө» – деп Бай Жакып
баланы, атты алып
үйүнө барды. Байбичеси,
токолу басып алдынан чыгып,

75-бет.

баланы таап келгенге
сүйүнүп калды.

Канымжан келип, баласын
көрүп,
кургурдун койнуна жаш
толду. «Эсиң чыгып ыйлап,

эшикке түндө чыкчу эмес
элең,
жатканыңдан турбай уктачу
элең, жалгыз талаага кантип
жаттың, балам?
Жолборстон кантип калдың?

Баарыбызды бу жерде
Жоболоңго салдың.
Байбичеге айтпаган
сөзүм калганы жок.

Балам аман келди, арманым
жок» –
деп Канымжан айтып
токтолду.
Көргөнүн Мендибай көөдөк
бала турабы. «Ээ, энеке,

76-бет.

Бай Жакыптын Тоочунак
баскан бойдон кетти.
Кетет экен аты – деп,
кетерине көзүм жетти.

Куу чабдар минген кунанымды
түйүлтүп атка жетеримде,
кызыл күүгүм болду, кырды
ашып ат кетти. Кыйып
кармаарымда

кырк бала кырдан чыгып,
Тоочунакты кубалаган
бойдон кетти. Мени дагы
кошо ала кетти. Кырк бала
жолдошум болду. Кызык
тамашаны

энеке, көрүп келдим. Аттын ак
жолборстун терисин атка
балдар
жапты. Таң атканча Салкын-
дуунун

77-бет.

өрүшүн чаңдатып балдар
менен ойнодум. Мен түшкө
жакын
көрдүм Бай Жакып келгенин
Бай Жакып акем баркырап,

«Меңдибай!» – деп бакырды.
Басылбастан мени карап
чакырды.
Бай Жакып байкуш атам
Меңдибайлап дегеле
үнүн басканы жок. Анан
балдар мага

жооп берди. Бай Жакышка
баргын деп. Мен бай атамдын
кашына келдим. Анан үйгө
келдик – деди.
Ушул баланын сөзүн Бакдөөлөт

менен байбиче жанында угуп
турду. Бул сөздү бекерби,
чынбы –
деп байбичелер сурап калды.
Меңдибай айтат:
«Көргөнүмдүн баары чын.

78-бет.

Мен көөдөк бала эмесминби,
калп айтсам Кудай урбаспы» –
деди. Байбиче баланын сөзүнө
ишенип калды. Бул көргөнү
бир көз боочудай сөз го, – деп эми
Бай Жакып айтат:

«Бербедигер Алланын амири
жаман эмес. Кечээтеден бери

белги берип турат. Береки
эки катыным мени мээнетке
салды го.

Белгиси жок туушу жок.

Тупатуура мени менен

урушат той бергин деп.

Мен элден уялам: «Бай Жакып-
тын

баласы жок той союп, малын
кырганы бул кандай кеп
дейт», – деп.

79-бет.

Берекеси жок катындар
эсирип, бээнин семизинен
сой дейт. Мен калмактан
жылкы кууганым жок. Бул

көтү каткан катын көрсөтүп
бала
тууганы жок. Кантип соём?
Мынча
малды мен кызымды күйөөгө
бербесем,
кызылала кылып кырк бээ
сойгондой.

Кырдан кырк теке аткан
мерген
дагы ичи орунат, убал
болуп калды деп. Уят-сыйытты
билбей эле: «Сой-сой!» – деп

карап турат. Буларга союп
берип тындырайын. Айтуу
кепке
уста эле, айтканы нуска эле.
Өзү нойгут, өзүмө тууган эле



80-бет.

Акбалта бийди чакыр. Берди-
кени
чакыр, мында келсин деп. Дагы
молдону
чакыр, келсин мында.
Бечара карып, жесир-
жетимге,

кемпир, эми берээриңди
чыңдап тур,
далай талапкер келет,
береки Камбарбоздун үйүрүн
эркегинин баарын ниети
казатка арнап

койгон мал эле. Ургаачысын
ар жерде уруш, кыстоо
болсо, үлкөн калаба болсо,
ак түлөөгө арнап койгон

мал эле. Камбарбоздун
үйүрүнөн
бир бээ алып келгин, ошону
менен
тогуз бээ болсун. Карысынан
алып келиңер. Токсон кары
кой,

81-бет.

Ак баш инген деген төө бар,
аны алып келиңер.
Сыйырдан жетөө союлсун.
Толуп жаткан той болсун.

Сонун өрнөк болсун.
Мал сойсоң эле бала болот
эле деп байбичем жээлигип
жүрөт.
Токолум ээлигип жүрөт.
Берейин тоюңду, анан карап
көрөйүн
Катындар оюңду», – деп

Бай Жакып

Акбалта бийге аңгемени
айтып өттү.
Жана чакырып, алды
күлдүрдү.

Береки катындар болтурду»,
– деп

Бай Жакып жакындарына жай-
ын билдирип өттү. Жылкычы-
сы Ыйман
ылдам барып, тогуз бээни алып
келгин деп жөнөттү.

82-бет.

Бадачысы Байболду бачым
алып кел деп жөнөттү.
Кой башчысы Кубатты
койдун карысынан тез

барып токсон кой айдап
келгин деп жөнөттү. Төө
башчысы Сарбанды Ак баш
ингенди алып кел деп
жиберди.

Төрт түлүктүү малына төрт

азамат барып, бөлүп алып,
айдап келди. Жергесинде
Жакыптын жетимиш үйлүү
коңшусу бар эле, жетимиш

түтүндүн эр бүлөсү
бүт келип, Бай Жакып
Балта бийди кашына алып,
тойго бата кылды.

83-бет.

Бул Бай жакып элүү жашка
көргөн иши эмес эле. Төөдөн
экини, жылкыдан тогузду,
уйдан жетини, койдон
токсонду сойдуруп

салды. Башка эл бул
Бай Жакыптын көргөн,

билгени бар го деп, ойлонуп
калды.

Көпчүлүк турабы эт дегенде
бетинен кетип, малды союп,
кемегени казып, казанды

асып, этти басып турганга
кырып-жоюп малды сойду.
Кызматчыдан кыркты койду.
Ушу күндөн баштап эл
чакырды.

84-бет.

Он эки уруу бүтүн алаш
Казак байсынып жаткан
маңгулду
Эки-эки күн эт бышырды. Элдин
алды келгенде табакты тарта

баштады. Табакты тартты,
Эл майга тоюп, кешиги
кенен артты. Кара-Шаардын
калмагы кары, жашы бүтүн

барган экен, кыргыздан кыйла,
казактан канча
арбын
барды. Эки күнү эт тартып,
атын чаап, аңгеме
тамашасын

кылып, эл кайтты. Бай Жакып
кеп-кеңеш бар деп өзүнө
жакын
туугандарын токтотуп
калды.
Кыргыздын байы Бактыгул

85-бет.

Жакыпка жакын адам эле.
Казактан кан Айдар,

Карыя Үйшүн, бүтүн
Алчын, Жаппас аталык,

Ботпай, Чымыр, Шыйкым, Жа-
ныштын

айыл билген, атка минген
азаматтары бүт калды.
Кыргыздан Бай Жакып

Элеман, Сарбан, Көкбөрү, бай
Жамгырчы

Кылым эр Эштек, Түрктүн
уулу Дамбылда,
Түмөнбайдын Абдылда
калды. Баарын жыйып Бай Жа-
кып

өз үйүнө алып киргизди. Буларга
эр башына бирден ичик, бирден
кымкап кийгизди. Караламан
калгандарга сарпайдан

87-бет.

Брайымы келип бирден
жапты.
Өзү көтөргөндөй эт
берип, талабына жеткирди.
Бай Жакып коюн таратты.

Баягы айтылып өткөн Алаштын
Азаматтарын казак,
кыргыздын
кыраандарын жана Жакып
бай

өз үйүнө киргизип алып,
баарысы да көңүлү жакын
көзү ачык, көкүрөгү
тунук чечендер
олтурганда Бай Жакып
маселе

баштап, түшүнөн
түк калтырбай айта баштады.



«Мен түшүмдө бир куш алып
салып жүрүшүмүн. Ал
кушумдун

88-бет.

куштар шаңшыса өзү
куштан башкача, жүнү
куудан апкак, куйрук,
канаты, башы жаркылдап,

айбат менен караса,
Алп кара куштай
сүрдүү. Шаңоор
жүнү сары алтындай.
Балтыр жүнү баары алтындай.
Чырымтал жүнү чылк
алтындай.
Текөөрү болот, серпкени
өлбөй кала турган эмес.

Мунун тумшугу болоттой,
тырмагы албарстай,
сүрү жолборстой.
Буга жыпар менен жуулган

89-бет.

жибек боону тагыпмын.
Алтымыш кулач жибек боону
аягына тагып, Айдын
мунарынан жем берип,

аябай сыйлап багып
жүрүшүмүн.
Күмүштөн туур кагып,
ал туурга кондуруп, күндүн
мунарынан жем берип, көккө
коюп багып жүрүшүмүн.
Мунун сүрүнөн асмандагы
канаттуулар уча албай калды.
Жерде жүргөн аяктуу

желип чыгып кача албай
калды.

Ага коноорго туурун жайлап,
ала мойнок Ак шумкарды
Ага кошо байлап жүрүшүмүн.

90-бет.

Билдим мага бир жакшылык
болот экен. Мунун
качан болоорун билбей
калдым. Кара-жором, баарың

олтурасыңар, бул түшүм
кандай түш, жоруңарчы?!
Жана байбичем кургур
Бул дагы башкача

сонун түш көрүштүр.
Ак селделүү бир адам бир
ак алма, бир кызыл алма
бериптир.
Алма жеп ичи толуп, анын
артынан ышкырып бир
алтымыш
кулач ажыдаар чыгыптыр.
Ачууланып оп тартса,
ай-ааламды соруптур.

91-бет.

Акылмандар олтурасыңар,
бул кандай
түш? Муну да жооруңарчы! Жана
токолум
дагы бир сонун түш
көрүштүр.
Үйүмө эки куш байлап
койгон экемин,
бул куштардын боору кара,
мойну
бир кез экен. Текөөрү болот,
боолору
жез экен, капшытыма жайлап,
катыным байлап
коюптур. Бул кандай түш
болот,

карыялар олтурасыңар,
байкап көрүп,
баянын айтып, бир жакшылап
жооруңарчы!?
Баарыңар жандай көргөн жакын
кишилерим –
сиңер», – деп, түштүн жөнүн
Бай Жакып баян кылып
айтып өттү.
Олтурган жар-жоронун
баарынан
түш мындай деген жалгыз
ооз сөз
чыкканы жок. Олтурган
аксакалдардын
баары сакалдарын тарап,
оозуна кеп
кирбей, бирин бири карап,
сөз кимден
чыгар экен деп сөз айталбай
акылынан
адашып, көпчүлүк аш
кайнамдай токтолуп
олтуруп калды. Ага чейин ал
элдин ичинен
кыңк эткен эч бир адам
болгону жок.

92-бет.

Алардын шайы кеткен кезде,
аш кайнамга жеткен кезде,
аста жөтөлүп, башын
көтөрүп,
баянын айтып Байжигит сөз
баштап
калды. Аксакалдардын
баарысына бет алып:
«Эй, Бердике менен Дамбылда,
сен болсоң
белгилүү чечен Сарбан таз
олтурат.
Башка аксакалдар баарыңар
олтурасыңар.

Көп жашаган карылар
олтурасыңар.
Бул Бай Жакыптын көргөн
түшү
түштөй эмес, тупатуура туш
келген экен.
Бул кудуреттин өзүнөн
келген иш турбайбы.
Ушул түшү чын болсо,
ойротту
ойрон кылып басчу кеп
турбайбы.
Түштө көргөн кош эркек бала
эмеспи.
Балам жок – деп Жакып
ботодой боздоп,
өткөн заманды козгоп,
ыйлап жүрбөйбү.
Бул Жакыптын байбичеси
эркек бала
табат экен. Бул бала Ай
тийген, Күн тийген
жердин баарын алат экен. Күн
тийген
жердин баарысын күч алганда
каратып күтүп,
кармайт экен. Санаңыз тынсын,
балаңыз ушул

93-бет.

жана алтымыш кулач жибек
боону
аягына таксаңыз, айдын
мунарынан
жем берип, асырап баксаңыз,
балаңыз алтымыш жашка
чыкканча

аким болуп журт сурап
балаңыз
ай-ааламдын баарын алат
экен.
Башына арбак конуп калат



экен.
Бул бала жакшы бала экен го.

Бай Жакып сени кудай
сүйгөн экен.
Сүйгөнүнөн сени
зарыктырып жүргөн экен.
Байбичең ажыдаар минип
жүргөн
ушул бала бүтүн дүнүйөнүн
жүзүн басып,

баарын сурайт экен.
Ажыдаардан
айбаттуу, арстандан
кайраттуу
баатыр бала болот экен. Не
кыйынмын деген
эрлердин баарысы алдына
келип,

эл болот экен. Элинин эсебин
берип,
колуна карайт экен. Ала-Тоодой
арстан болот экен. Кара-Тоодой
касиет конот экен. Балаңыз
соо бала

94-бет.
болбойт экен. Ай-ааламды
сураган
Падыша болот экен», – деди. Бул
сөзгө
Бай Жакып буркурап боздоп
ыйлап калды. Байжигитке
карап

Бай Жакып сүйлөп калды:
«Ак туйгунга бир ала моюн
Ак шумкар кошо байлап
жүргөн

экенмин, муну да жооруп
бериңерчи!» –
деди. Байжигит анда айтат:
«Байым,

шумкар деген өзү кыз болот.
Байбичеңиз жана бир кыз
табат
экен», – деди. Жана Жакып
эстей
салып, эрке токол Бакдөөлөт

дагы үйүнө эки куш
кондуруп,
Байлап жүргөн экен, муну
да байкаңарчы!
Бул кандай түш? – деди. Анда
Байжигит
айтат: Бул дагы жакшы түш.
Бакдөөлөт

дагы эки уул табат экен –
деп айтып өткөн
агасынын ордун басып,
булар дагы
мыкты болот экен. Ээ, Бай Жа-
кып аке,
байбичең менен учуңуз
дүнүйөдөгү түштүн

95-бет.
сонунун эле силер көргөн
экенсиңер.
Түшүңөр кабыл, ишиңер оң
болсун.
Азирети Жакып жорусун»,
– деди. «Баракелде,
Байжигит! Жакшы жоруду»
– деп Дамбылда
айтты. Батасын берип, калк
үйүнө
кайтты, барар жолуна
түшүп.

3-бөлүм

Манастын төрөлүшү

Манас деген каныңар,
Буга кулак салыңар,
Ужутка Манас келгенин,
Угуп билип алыңар.

Тою тарап кетти,
Жакып көргөн түшүн
жорутуп өттү.
Өз оюнда талабына Бай Жакып
жетти.

Аны да байкап алыңар.
Ар бенденин кудайым
Тилегин берсин,
Тиктегенин берсин.
Жакып бай өзү
Оокатын кылып,
Не болсо да
Санаасы тынып калды.
Анардын башын жайлап,
Алтайдын тоосун таянып,
Аксы менен Күчөрдөн
Ичер чайын алып,
Иленин башын кыштап,
Кара шаарга малын көктөтүп,
Жалгыздыктын айынан
Калмактан кордук көрүп,
Казактан зордук көрүп,
Орозойдун он уулу
Жүрө албай,
Орол тоодо калган.
Байдын эки баласы
Качып Кашкарда калган.
Башкасын калмак, кытай
Таратып бөлүп кеткен.
Кара кандын сегиз уулун
Сегиз жакка таратып кеткен.
Бай акем Жакып
Эмне болду экен – деп

Бакай басылбай ыйлап
жүргөн.
Көкчөкөздүн балдарын
Оргундун боюна –
Шапшак деген жерге
алып кеткен.
Көзкамандын балдарын
Манжоруянын жерине –
Төбөттөн ары жагына алып
кеткен.

Булардан тырп эткен
Кабар болбой калган.
Кытай кыстап,
Өкүмүн кылып,
Таратып бөлүп кеткен.
Бай Жакып
Кытайга жазып,
Кыйырынан азып,
Кыстоону көрүп,
Кылмышсыз өлүп,
Азган-тозгондон
Ата-энесинен айрылып,
Бозгондон ар кайсысын
Ар жактан таап алып келип,
Жетимиш түтүнгө түтүнү
толуп
Эми бир эл жайлаганга жер
Алсам экен деп күтүнүп
калды.

Иленин башы эки аралды
Азыр ататып алды.
Башында бар Жакып
жайлап турган
Азоо-Бел деген белге
башканы коюңар.

Эми арстан Манастын сөзүнө
Кулак салыңар.

Тойдон кийин токтолуп,
 Эки жыл тамам өттү.
 Эч дарек билинбей,
 Үчүнчү жылы азыраак дарек
 угулуп,
 Байбиченин үч айлык боюнда
 бар деп,
 Айыл-апага кабарланып,
 Бай Жакып кубаттанып калды.
 Байбиченин боюна Манас
 Бүткөнүнө үч ай бүтүн өттү.
 Байбиче талгак болуп,
 Тамак жүрөгүнө барбай,
 Талгак болгондо да
 Жолборстун жүрөгүнө талгак
 болду.
 Бал, шекерге карабай калды.
 Башка тамак байбичеге жарабай
 калды.
 Бир жолборстун жүрөгүн
 жесем – деп,
 Мындан башка да санаасы
 калбай калды.
 Жолборстун жүрөгү табылбай
 Байбиче жинди болуп жүдөп
 калды.
 Ал аңгыча бир жылкычы
 чаап келип,
 Байбичеге кабар айтты.
 Каңгайдын кара мергени
 Бир жолборс атты деп кабар
 уктук,
 Терисин сыйырып алып,
 Жүрөк, боору, башка эттери
 Коштун жанында калды деп
 Чыйырды жылкычынын
 айтканын угуп,
 Алдынан чыкты.
 Жылкычыга чоң жамбыдан
 Бир жамбыны колуна
 кармай барды.

«Жылкычым, сага кайыптан
 олжо табылды.
 Ишиң оң экен,
 Бул жамбыны азыр алгын,
 Турбастан чаап баргын,
 Жолуңду таап алып келсең
 дагы берем.
 Башка эгер алып келип
 калсаң,
 Сени ата-энемден артык
 көрөм,
 Калган дүнүйө болсо,
 Кайтып келгенде аларсың деп
 жылкычысын жөнөттү.
 Жылкычы жамбыны алып,
 Кыркыратып салып
 Ара конуп барды.
 Барса жолборс жаткан экен.
 Зыңкыйып муздап каткан
 экен.
 Жолборсту жарып,
 Жүрөгүн алып,
 Турбастан кайра салды.
 Жол боюнда бир бээ
 Тели болуп, жылкычылар
 жыйылып
 Аны союп жаткан экен.
 Ал бээнин жүрөгүн дагы
 алды.
 Не болсо да бу дагы
 жолборстун
 Жүрөгү деп байбичени сынап
 көрөйүн – деп,
 Жылкычы жолго салды.
 Барган күндүн эртесинде
 Бадыратып салып жетип
 барды.
 Байбиче жылкычынын келгенин
 көрүп,
 Элечектен каш чыгып,
 Эки көздөн жаш чыгып
 Жыла басып,

Жылкычынын алдынан
чыкты.
Жылкычынын аты Бадалбай,
Байбиче Бадалбайдан сөз
сурап калды:
«Балам, барган ишинди
таптыңбы?» – деп.
Анда Бадалбай айтат:
«Ээ, энеке-байбиче,
Барган ишимди таптым,
Түндө конуп жаттым.
Бир эмес эки жолборстун
Жүрөгүн алып келдим» –
деди.
«Ээ, балам, жолборстор жолдо
жаткан бекен?
Каңгайдын кара мергени катары
менен аткан бекен?
Же малдын жүрөгүн
Жолборстун жүрөгү – деп,
Шору каткан мени
Шылдың кылып жатасыңбы?
Чыныңды айтчы!» – деди.
Байбиче билип калды – деп
Бадалбай каргана баштады.
«Алдам азыр турат,
Жалган айтсам жашаймынбы.
Мени тузуңуз уруп кетпейби.
Мынчалык барыктап
калдыңыз
Муну байбиче дары
кыласызбы,
Кызарып каны куюлуп агып
турбайбы.
Жалган айтсам
Анда мени кудай урбайбы? –
деп Бадалбай шашып калды.
Байбиченин көңүлү
жайланып калды.
Чекчеңдей басып байбиче
Челекке суусун алды.

Оозунда капкагы бар жез
казанга
Жүрөктү салды.
Чала-була бышырып
Эч адамга билдирбей
Жеп алды.
Сорпосун калтырбай
Бүтүн ичип алды.
Байбиченин талгагы
Магдырап канып калды.
Байбиче эсине келди.
Эсептесе тогуз айга толду.
Тогуз ай, тогуз күн болуп,
Байбичеге баланын толгоосу
келди.
Бала боюна бүткөнү
Бейшембинин түнү экен,
Кубаттанып балага
Кубанып жүргөн Бай Жакып
Байбичесинен сөз сурап калды.
«Байбиче, бүгүн
Этиң ооруп калышпы,
Кабагыңды чытып
калыпсың?» – деди.
Байбиче баланын толгоосунун
Баянын айтты.
Байбичем аман-эсен тууса деп
Бир нече малын
Назырга айтты.
Байбичем аман-эсен бала
таап,
Баланын жүзүн көрүп,
Максатыма жетер бекемин деп,
Бир канча малын Назырга
айтып,
Ак боз бээни союп, азыр
түлөөчалды.
Байбиче кайраттанып,
Белдемчисин бекем байланып,
Кайратты кабат кылып
олтурган эле,



Чындап толгоо келгенде,
 чыдай албай
 Алтындан бакан койду.
 Ансайын аягын байбиче
 чойду.
 Байбиче толготуп калыптыр деп,
 Коңшулары калбай жыйылды.
 Аз үнүн чыгарып байбиче
 ыйынды.
 Козголгон сайын кокуюн
 айтып ыйынат,
 Онтогону басылбай
 Ой-боюн айтып ыйынат.
 Баланын үнүн угар бекемин деп,
 Бай Жакып дегдеп калды.
 Байбиче чыдай албай
 Чыңырыкты салды.
 Бала чиренип койсо байбиче
 чыңырып калат.
 Баканды бекем кармап,
 Жаным аман калар бекен? – деп
 Жаратканга зарлап.
 Бала бекем туйлап
 кеткенинде,
 Кармап турган катындардын
 башы жерге кире түшөт.
 Байбиче айтат элине,
 Бай Жакып эрине
 Бул менин ичимдеги бала
 Бала эмес мени жечү балакет ко,
 Ажыдаарбы, жолборсбу
 Бул бала мени аман
 койбойт ко деп турганында
 Бала туйлап кетти.
 Байбичеге күч келип,
 Белдемчинин жакасы беш жери-
 нен үзүлүп кетти.
 Байбиченин эси ооп
 Эндиреп жатып калды.
 Бай Жакып чочуп калды.
 Байбичемден несин аяйын деп,
 Бир аксарбашыл кой,

Ай туяктан бээ,
 Ай мүйүздөн уй,
 Айры өркөчтөн төө
 Аябастан чалды.
 Эмне кылчумун деп
 Байбиче айгайды арбын салды.
 Бул менин жанымды
 Жечү бала белем,
 Бай Жакып жесир калат белем.
 Же бул каргашалуу бала
 Ажыдаар, шерби,
 Анык менин жатарым
 Алдымдагы жерби.
 Жараткан Жапар кудай – деп,
 Баканды кармап алды.
 Байбиче бакырыкты салды.
 Бакшы, бүбүнү жыйнап келди.
 Жан калтырбай байбиче
 Түндүк бою түйүлүп жатат,
 Көргөндөр андан түңүлүп жатат,
 Жети күнү толгоо тартты,
 Жергеси чарчап бүттү.
 Алты күнү толгоо тартты,
 Айылы чарчап бүттү.
 Толгоосу толду,
 Тубар күнү болду,
 Эртеңки күнү
 Бейшембиден калбай
 Эми тубар деп
 Бердикенин катыны
 Камданып калды.
 Дамбылданын катыны да
 Кайраттанып калды.
 Акбалтанын катыны да
 Азырланып алды.
 Куттубайдын катыны
 Кудай берсе тубар – деп
 Куруп калган Жакыптын,
 Кулагына салды.
 Байбичең эркек тууйт,
 Бай, сүйүнчү – деп.
 Байбичең эркек тууйт дегенде

Бай Жакып ыйлап басылбады.
Адам бул Кутунайдын катыны,
Менин кулагыма жакшы угулду,
Мен балам жоктон
Ыйлап капа болуп,
Кара жанымды кыйнап жүрдүм.
Байбичем аман тууп,
Эркек деп бирөө жүгүрсө,
Жүрөгүм кабынан чыгып
Жарылып кетер бекен,
Ботосу жоктон майышып
жүрдүм,
Бото тилеп кайышып жүрдүм.
Баласы жоктон майышып
жүрдүм,
Бала тилеп кайышып жүрдүм.
Сүйүнчү деп бирөө жетип келсе,
Бул жерде бул айылга
Токтоп тура албасмын.
Кокустан эсим ооп жыгылып
кетсем,
Элге уят болбой
Ээн жерге жыгылайын,
Бир ээн жакка барып
Элден кабар алайын.
Сарамжалымды жайлап,
Сүйүнчүгө берер малымды
Байлап коёюн – деп,
Кыл аркандан кермени алдырып
келип,
Кырк кара боз быштыны
Кыдырата байлатты.
Жетпей калган алсын – деп
Жети куру ат байлатты.
Эркек болсо чабыңар,
Мени талаадан табыңар,
Кыз болсо мага келбеңер,
Эркек-кыз экенин аныктап
Билип алып чабыңар.
Жалпы журт,
Сөзүмдү анда,
Жалганчы болуп калба, –

Деп Бай Жакып атына
Аттанып калды.
Бай марттык кылат экен го –
деп айылдагылары
Шаттанып калды.
Жакып жолго салып келе
жатса,
Жоргобоз деген айгырынын
үйүрү жолунан чыкты.
Бир кара жалдуу кара бээ
Кайкалактап калган экен.
«Булар кайдан келип калды,
Түзгө токтобой улардан бетер
Тоонун башына качуучу.
Болду, болбоду ушул кула бээ
Азыр тубат, эркек болсо
Кулунун балама энчилеп
берейин.
Эгем Таала кудурет
Санаама жеткирген болсо,
Байбичем эркек тууса,
Бул айгырымды Жоргобоз атын
жоюп,
Камбарбоз деп коёюн.
Ургаачысын соёюн,
Чоң тилек ак түлөөгө
Эркегин эркин сактап коёюн.
Нээти казатка» – деп,
Бай Жакып жылкысына көзүн
салды.
Атынан түшө калды.
Ал аңгыча болбоду
Жылкыны бет алып
Жылкычылары чубап калды.
Жылкынын четине аралашып
Бир аз кынай чыйыр
аткулактуу
Шабырга кетип аркы-терки
Жылкы токтоп калды.
Жатып-туруп Кула бээ
Тууй турган болуп калды.
Аны көрүп



Бай Жакып аңдып,
 Көзүн айырбай карап калды.
 Эми муну мындай таштап
 Байбичеден кабар алыңар.
 Толгоосу сегиз күн болуп,
 Толгоосу катуу болду.
 Тарткандардын баарысы
 Талыкшып колу талып калды.
 Бала тууп мындай азап
 Көргөн жан бекен – деп,
 Байбиче айта салды.
 Ал аңгыча кудай
 Оң жолуна салды.
 Умай эне байбиче келип
 калды,
 Ужутка чык – деп,
 Алданын амирин ук – деп.
 Анда бала кеп айтат
 Мен чыгайын,
 Сөзүңдү угайын,
 Мени тургузбай айда.
 Менин ырыскым кайда?
 Баланы уруп кирди.
 Умай энени урдурган
 Улук кудай сенин
 Ырыскыңа жалган жайда,
 Чык ылдам,
 Тар курсакты талашып,
 Таппайсың мындан пайда.
 Сенин ырысың талаага сыйбайт.
 Барсаң
 Жалган дүйнө деген жайда» –
 Деп балага мубакул болгон
 Бериштелер баланы сүрүп
 Айдап салды.
 Бала чыгар мезгилде
 Чыбыктай толгонуп,
 Чыккан сайын үнүн баспай
 Чыйырды чыдай албай
 чыңырды.
 Толукшуп турган келиндер,
 Белимди тарта көр – деп

Байбиче бакырып калды.
 Он эки катын тартты,
 Кудай ишибизди оңдой көр деп.
 Каканак жарылып,
 Суусу шар этти.
 Баркырап
 Баланын үнү бар этти.
 Эки колуна кан ууштап,
 Какшатып энесин
 Карынды катуу тээп,
 «Кайда менин кармашар
 Душманым!» – деп бала
 Жерде туйлап,
 Бакырып ыйлап түштү.
 Эркек бекен, кыз бекен
 Мага качан айтат – деп,
 Байбиче көшүп калды.
 Кабардар болуп жүргөн
 Канымжан көрө салды.
 Чочогу чорбоюп турат.
 Балаң эркек экен – деп
 Байбиченин эсине салды.
 Кудай сүйүнттү.
 Байбиче сүйүнчү – деп,
 Эркек экен – деп,
 Укканда эси ооп,
 Чыйырды жыгылып кетти.
 «Байбичени мартуу басып калды
 Белем!» – деп катындар чочуп
 калды.
 Антаңдаган катындар
 Анык көрдүңөрбү деп,
 Байбиче башын көтөрдү.
 «Жерден алыңар» – деп
 Дамбылданын зайыбы
 Киндигин сен өзүң кес – деп,
 Баласынын киндигин кести.
 Байбиче кубангандан
 Кудайдын бирдигин билди.
 Берейин десе кудай берет экен.
 Бендеси билбейт экен.
 Оромолун башынан алды,

Акбалта ага да болбойт,
Моюнун бура салып,
«Кырк киши кетти энтелеп
Чапкан бойдон.
Элүү киши талап
Жакыптын жаны калабы.
Жалгыз атым Көкчолок
Талыкпаган курч эле,
Арам өлгүрдүн
Алакаччы жайы дагы бар эле.
Жандоодо кантип чабам,
Жакыпты кантип табам?
Ээликме жаман ат эле,
Эңишке кантип чабам.
Элирип кеткен суктардын
Элесин кайдан табам.
Уудан калган итке окшоп,
Уялбай кантип барам», – деп.
Анда Зулайка
Акбалтаны торгоп,
Аларын ойлоп,
«Барсаң, барсаң, байым!» – деп,
Барбаганына койгон жок.
Анда Акбалта айтат:
«Сен кандай курган катын элең,
Калабалуу капыр элең.
Баякы кеткен кулдар,
Сугалак шумдар
Небак болду
Бай Жакыпка баргандыр,
Аларын алгандыр.
Кутурган кулдар
Бардык көлүктү минип алды.
Жакыптан аларын алып,
Эмдиге тарап кетип
калгандыр», –
деп Акбалта айтып токтолду.
Анда Зулайка айтат Балтага
Таарынып сумсайып туруп:
«Жүгүргөн киши алат бекен,
Жүгүрбөгөн куру калат
бекен.

Чапкылап барган алат бекен,
Чарчаган куру калат бекен.
Берерин кудай өзү билбейби,
Булут минип учуп барса да
Буюрган киши албайбы,
Буюрбаган куру калбайбы.
Чапкан куру калып,
Жаткан киши албайбы.
Жазууда алда буюруп койсо,
Сизге буюрганды ким алар
дейсиң.
Көкчолок менен чаап,
Бай Жакыпты таап,
Байга барарсың,
Буюрганын аларсың.
Башка адамдан жакшы
Көрүүчү эле өзүңдү,
Кайтарбас сөзүңдү,
Байым баргын агаңа.
Малга кесир кылчу эмес,
Бай тилиңди алат,
Акылын сага салат.
Мени тилдейсиң,
Жакынды билбейсиң.
Элбиреп,
Делбиреп
Бай Жакыпка чаап
Барбайсыңбы.
Балтам дагы сүйүнөт экен – деп
Бай кубанып калбайбы.
Кайда болсо да
Алданын буюрганын
албайбы», –
Деп Зулайка
Сүрүп Акбалтаны
Аткармай болду.
Балта бармак болду.
«Алда балакеттүү катын ай,
Барбаган оюма койбоду.
Тынчымды алып койду.
Же, эми барса барайын», –
Деп Көкчолоктун жүргөнү

«Акбалтам,
Сен кайсы жактан жеттиң,
Эмне жумушка келдиң,
Мен кандай болуп талдым?
Сен суу бүрктүң,
Мен эс алдым.
Эсим ооган мага
Көзүмө эчтеме көрүнбөйт,
Эсиме эч нерсе келбейт.
Сени сүйлөсө экен – деп,
Кулагым сөзүңдү сүйүп калды.
Кел жакын
Керсейбей,
Балта чал,
Кебиң болсо айта сал!
«Мен айтпадым беле сага
Катының эркек тууду – деп,
Менин сүйүнчүмө
Эмне бересиң» – деп.
Жана Акбалтага:
«Ээ, Акбалтам,
Бул сөзүң чынбы?
Чын сөздү айта көр!
Бала анык эркек бекен,
Көзүң менен көрдүңбү?
Же катындардан угуп эле
Келе бердиңби.
Кайтып айтчы чалым
Сөзүңдү сүйүп
Калды жаным» – деди.
Анда Акбалта сөз баштады,
Бай Жакып кулак салып
угуп олтурду.
Уккан сайын Бай
Жакыптын көзүнөн
Жаш буурчактап ага берди.
«Байбичең эркек төрөдү,
Тай чабым жерге угулду.
Үйүмдө олтурат элем,
Добушун укканда
Жүрөгүм окшуп келип басылды,
Оозума тыгылып.

Каралашкан катын,
Кармалашкан келиндер,
Кошо жүргөн кошоматчы
келиндер,
Жаш, карысы, жалпы адамдын
Баарысы айтат: «Эки колуна
Ичтен кан уучтап түштү», – дейт.
Жерден баланы алып орогондо,
Отуздагы кишидей күчтүү
десе болот» – деди.
Бала чиренсе колдон суурулуп
турду дейт.
Көзүм көрдү,
Кулагым укту,
Байбиченин балаң балчыктай
Боорун эзип чыкты,
Анын несин кайта-кайта
сурайсың» –
Деп Акбалта айтып салды.
Жакып кулагына алды.
«Акбалта айттың, уктум.
Жанчыгымда сары алтындан
Бир калта алтын бар эле,
Азыр муну алып турчу!» – деп
Санабастан берди.
«Жайыттагы малдан бир
канчаны
Аларсың, сүйүндүм, болду.
Бирок чынын айтсаң болот эле.
Сөз ордуна конот эле,
Бул баланы Балтам кандай
бала дейсиң.
Өлөңдүү жерге өрт койгон
Өткүр бала го.
Өз журтума чуу койгон,
Жеткир бала го.
Кара сууга кан куйган,
Бир канкорду тууган белем.
Калайыкка чуу салган,
Бир анткорду тууган белем.
Байбичемди өлтүрүүчү



Ажалды тууган белем.
Сөзгө келбеген,
Баш бербеген
Дүйнөгө бир дажаалды
тууган белем.

Байбичем канетсин
Бала тууптур,
Абийирди жааптыр,
Акбалтам, бул балаң
Сөзүң чын болсо,
Эр өлтүрүп канкор,
Нар өлтүрүп пулкор
Кылып турар да.
Кызыл-тазыл көрүнгөн
Кыздардан ала качып,
Малымды суудай чачып,
Кепке келбей,
Билгенин бербей турар да,
Жүрөр.
Бир баланын тентектиги кайсы,
Жөнтөгү кайсы.
Куубаш атактан кутулдум
Болду. Балта чалым,
Башка сөздү койчу,
Менин байбичем аман

калдыбы,
Же балакетке салып,
Байбичемди өлтүрүп салдыбы.
Деги байбичемдин аман-
соосун айтчы!» – деди.

Анда Акбалта айтат:
«Ээ, жаның чыккан Жакып,
Балам жок деп майышып
жүрдүң.

Кабыргаң кайышып жүрдүң.
Малың менен алышып
жүрдүң.

Ээ каргашалуу Жакып,
Балага жаңы жеткенде
Капа болуп,
Катыныңа кайышканың,
Сен баладан малды

Ысык көргөн бакыл киши
турбайсыңбы.
Дүнүйөнү бекем кармаган,
Бей ыйман өлчү капыр киши
турбайсыңбы.

Санда жок сараң,
Тапканы арам
Киши экенсиң.
Берсең берсеңчи,
Бербес болсоң
Бере албаймын десеңчи.
Айтар сөзүң болбосо,
Мен азыр үйүмө

кайтсамчы», –
Деп Акбалта айтып салды.
Ал сөзгө Жакып
Арсаңдап күлүп калды.
«Андай болсо Акбалтам,
Алтынды алдың,
Калтасы менен
Катып салдың.
Береки Камбарбоздун
Үйүрүнүн эркегин нээти
Казатка койдум эле,
Ургаачысын ак түлөөгө
Соёюн деп койдум эле,
Быйыл үйүрү үч жүз болду эле,
Жашы жети асыйга толду эле.
Камбарбоздун үйүрүнөн өзүң
Тандап тогузду алчы,
Төөдөн Балтам төрттү ал.
Калган төрт түлүктүү малдан
Төрт тогузду ал.

Анан калганы болсо
Катындардан каалаганын ал,
Кемпирлерден керегиңди ал,
Кыздардан кымтып ал,
Келиндерден кетип ал,
Балтам, мен
Сен өзүңдөн мал аябаймын,
Сүйгөнүңдү ала бер,
Балтам, сүйүнчүң толдубу,

Сүйгөнүңдөй болдубу?», –
Деп Бай Жакып Камбарбоздун
Үйүрүнөн тогузду карматып
берди.
«Балтам, бай болуп калдың эми,
Менден конушуңду
бөлөсүң – деп,
Бай Жакып карсылдап күлүп
калды.
Ай-талаада көп олтурбай
Жүрү, Балтам, үйгө кетели» –
Деп аттанып жөнөп калды.
Барып байбиченин баласын
Көрөлүчү деп Акбалта,
Жакып бара жатканда,
Аңыртка чапкан кырк киши
Алардын алдынан чыкты.
«Бай Жакып бай, сүйүнчү!
Байбичең эркек төрөдү» – деп
Алар дагы айгайды салып...
Бай Жакып айта салды:
«Жакының бар,
Жатың бар,
Мен силердин кимиңерди
Ылгап жүрөйүн,
Минген-минген атыңарды,
Өз өзүңөр алыңар», –
Деп айтып салды.
Аңыртка чапкандар
Бирден аттуу болуп калды.
Бай Жакып айылына
Жакындап жеткенде,
Алдынан Канымжан менен
Канышбек каршы басып
Чыгып калды.
«Бай, сүйүнчү, байбиче
Сүйүнө турган тырмак
Тапты» – деп. Бай Жакып:
«Болсун балдар, силерди
Кудай сүйүнтсүн,
Бешик боосу бек болсун», – деп,
Бай Жакып басып үйүнө кирди.

Жакут ичикти жамынып,
Жаккан оттой камынып,
Баласын алып байбиче
Болукшуп тердеп олтурган экен.
Бай Жакып айтат,
Бакдөөлөткө карап:
«Байбиченин баласын
Алып келчи, көрөйүн!» – деп.
Бакдөөлөт байбичеден
Баланы алып, бай Жакыптын
Колуна Бакдөөлөт баланы берди.
«Бала деген ушу экен ээ!» – деп,
Бай Жакып баркырап ыйлап
калды.
Бала чиренип туйлап калды.
Кубангандан кучактап алып,
Бала баркырап ыйласа,
Чиренип туйласа айбатынан
Атасы Жакыптын бүткөн бою
калтырап калды.
Атасы бай Жакып ар түрдүү
Санаа санап,
Баланы байкап карап турду.
Жана жалмалап тамак издеп
жүрөт.
Баланын аяк, колун кармоого
Атасы Жакыптын ал, дарманы
калбай калды.
«Байбиче, бул балаң кандай
Ыйлаак, эмизсең болбойбу,
Бир баланы тойгузбай
Сенин бейлиң кеткенби?»
Анда байбиче айтат:
«Эмчегимдин сүтү
Бир балалык эле,
Балаң опкок көрүнөт,
Эки соргондо эмчегимде
Эч нерсе калган жок.
Эң ачкараак балаң бар экен
Мунун тамагына күтүнүп
Ала тургансың» – деп байбиче
айтып,



Жакып баланы кармап олтуруп,
Байкайын деп баш-аягын
карап калды.

Кармап олтуруп баланын
Баш-аягын текшерет.
Бул баланын маңдайы жазык,
Жолу ачык бала экен.
Азыраак башында куушу турат,
Ал эч нерсе эмес, бүтүн
Боюнда урушу турат.

Кочкор тумшук,
Кош кирпич экен,
Көзү тик,
Көркү калчага окшойт,
Жар кабак,
Жалайык ооз,
Жаагы жазы,
Ээги узун,
Эрди калың,
Көзү кайнап нар жагында
жатат.

Эр мүнөздүү бала көрүнөт.
Алаканы жазык,
Колу ачык
Март болчу бала көрүнөт.
Аттанып чыкса акжолтой,
Жолу ачык алп болуучу
Бала көрүнөт.
Жазык төш,
Кең көкүрөк,
Пейили түз,
Арты кенен,
Заар жүз,
Айбаты катуу

Арстан сыяктуу

Бала көрүнөт.

Жолборс моюн,

Жоон билек

Жылдыз көз,

Калча кабак,

Жолборс төш,

Бөрү кулак

Бөлөкчө түрдүү

Бала көрүнөт.

Не болсо да кудайым кут

кылсын.

Алдадан аманын сурайын,

Аман жүрүп берсе болду.

Баатыр болсо, эр болсо,

Мага кудай бергени эмеспи,

Ооматтын анык келгени

эмеспи.

Кеткенден кегимди алар,

Өткөндөн өчүм алар.

Өч алганын,

Кек алганын

Өлбөсөм көрөрмүн», – деп

Бай Жакыптын баштакты

муназасы жоголуп,

Бейли баштагыдан оңолуп

калды.

Бар кудайым берди – деп,

Бай Жакып баланын бетинен

өптү.

Байбиче баланы алды.

Бай, байбиче балага кубанып

Балкып жатып калды.



Молдакмат БАПАКОВ

1953-жылы Нарын облусунун Тянь-Шань районундагы Жалгыз-Терек айылында туулган. 1976-жылы КУУнун филология факультетин аяктагандан кийин Кыргыз телерадио комитетинде редактор, «Нарын правдасы», «Ала-Тоо таңы» гезиттеринде кабарчы, Нарын облустук Кеңешинде Басма сөз, маалымат, китеп соода иштери боюнча башкармалыктын акими, губернатордун кеңешчиси болуп иштеген.

Ушул тапта «Нарын басма» ЖЧКсынын директору. 1985-жылы «Отуз жаш» аттуу ырлар жыйнагы жарык көргөн.

Поэзия



Элегия

(Атам Мукандын жаркын элесине)

*Учту жаның капысынан улардай,
Улуу дүйнө түштү мага тумандай.
Улутунуп турганымды ким туйсун,
«Уулум» деген сөзүң бир саам угалбай.*

*Чын жайыңа кеттиң болуп жагалмай,
Жалган дүйнө жакын эле балаңдай.
Аза күтүп, айрыларым билбепмин,
«Ата» дебей, көрдүп неге агамдай.*

*Өчтү өмүр, «а» дегенге тил келбей,
Өттү өмүр дайра чөлгө сиңгендей.
Өкүрүктөн кулак тунат, балдарың,
Кадырыңды жаңы гана билгендей.*

*Өттү өмүрүң жайдын күнкү өткүндөй,
Алды ажал «алтын күзгө» жеткирбей.
Аттиң дүйнө! Калган эле карызың,
Балдарыңдын сыйын көрүп кеткендей.*

*Аткардым деп бүт милдетин атанын,
Орондуңбу ичине он кез татанын.
Баягыдай баркы болбой тотсофор,
Батыраган «алачыгы Баянын».*



*Кармаганың капкан этес кишендей,
Карагер тай келчү бир жак тизеңдей.
Муактанам көзүм менен жер чукуп,
«Мукан кантип өлсүн», – дешсе ишенбей.*

*Атың калды, тайган калды кар баскан,
Соң-Көл калды көкүрөгүн мал баскан.
Соноф калды, сонун калды, зоо калды,
Аттандың сен камчың колго албастан.*

*Ана деген китеп болсо ачылган,
Ата сыры – алтын тура катылган.
Эл тааныптын, жер тааныптын сен барда,
Эми кантип кутулатын акыңдан.*

*Ажал – улук, кетпес кесик, муң-кайгы,
Жаманыңды, же жакшыңды ылгайбы.
Боорум сезип, боолголоп олтурам,
Кара көрдү, кайра келбес чын жайды.*

*Ажал арттан жеткичекти жөрмөлөп,
Баары бөлөк – жериң бөлөк, көр бөлөк.
Атаганат жан алкымга келгенде,
Айта албадым: – Өлбө ата, өлбөлөп!*

*Башка келип өткөн өмүр ай-жылы,
Балким, эстеп балдарыңды, айлыңы...
Көрбөй калдым көөдөнүңдү тепкилеп,
Көздөрүңдөн чыккан алсыз кайгыны.*

*Өмүр – тагдыр ысып кайра муздаган,
Бирөө күлсө, экинчиси сыздаган.
Бак-дөөлөтү баштан ылдый төгүлгөн,
Башканы кой, падышаны укпаган.*

*Баары кеткен жутшагы да, катуусу,
А да болсо Жараткандын жазуусу.*

*Арман, бирок чалдырганда ажалга
Арстандын бошойлекте азуусу.*

*Тойго деле, топко деле барарбыз,
Карааныңды топ ичинен карарбыз.
Калдайган чоң тоону топтон таба албай,
«Кап», – деп дагы бир өкүнүп каларбыз.*

*Зарылганда, сагынганда самарбыз,
Өзүң таптай, өлүү дүйнө табарбыз.
Асыл атал,
 кокуй атал,
 кош болгун!
Арт жагыңдан биз да бир күн барарбыз ...*

** * **

*Жаш да этессиң, жаз да этессиң алгачкы,
Жан отуңа кумар мындай канбаспы...
Албуут сүйүү күчөп кырктын кырында
Айыкпаган оору сенден жарташты.*

*Эрите албай бир жүрөктүн тоңун да
Этне өмүр сүргөт сенин жогоңда,
Эр багына эгет жазган энчидей
Ойлобоптун кил турганын жолумда.*

*Тулчуктурса кумары күч кучагың,
Туял, сезет албуут күчүн кусанын.
– Көргөн күнүм өңүмбү же түшүмү? – деп,
Көкүрөктө калбайт изи ызанын.*

*Сени эстейм сезим жапа тартканда,
Сени эстейм басмырт ойго батканда.
Сендик гана өмүр калган өңдөнүп,
Сергийт жүрөк тойнута кол артканда.*

*Жаш баладай жарпты жазсаң алдымда,
Жалбаруудан өлкө айланат калбырга.*



*Эриндериң эрип турса эринде,
Тилейт ичтен: – Эгем эстен тандырба...*

*Айга кимдин колу жетип көктөгү,
Ай жүзүңдөн кимдер гана өппөдү.
Антсе дагы тагдырыма таарынбайм
Эч бир аял сенче шоокуп төкпөдү.*

Сага

*Нелер болбойт улуу өмүр көчүндө,
Биз кезиктик күздүн күйгөн кечинде.
Толуп ташып турган экен жаштыгың
Топук эмес, толкун ойноп көзүңдө.*

*Күз санаасыз жаш келиндей кулпуруп,
Күн да, түн да, сен да тунук, тунтунук.
Күтүлбөстөн калды сүйкүм элесин,
Өзүм менен бирге жатып, бир туруп.*

*Жалооруттун, жан айламды түгөттүң,
Келбес, мүлкүн, сүйүү жолун бир өткүң.
Байкамаксан болуу, бирок күнөөдүр,
Билип туруп эңсегенин жүрөктүн.*

*Чыккыс болуп, чырмалышып түйүндөй,
Көкөлөткүп келсе турдун ийилбей.
...Бирок билет, сенин деле тагдырың
Көп аялдын тагдырынын бириндей...*

*Алды-артыңды ойлой берип жүрөксүп,
Алтын башың коштоп өтөөр бир өксүк.
Жылдарымды мен да сага арнармын,
Жыргалыңа жетиш үчүн мүнөттүк.*

Өзүңсүз өмүр жок мага

*Ким алып өткөн бүтүнүн сактап бүлдүрбөй,
Ким жашап өткөн сүйүүгө жүрөк тилдирбей...
Жеңил ой эмес жетелеп чыкты махабат,
Жетпеди эрким жүргөнгө элге билдирбей.*

*Жашырып жүргөн ак сүйүү жанга батпаган,
Жайылар элге жамандык жерге жатпаган.
Жаңылды дешер, жактырбай биздин сүйүүнү,
Жаңылсак тейли өзүңсүз өмүр жок таган.*

*Айрылсам тейли, атактан, даңктан, бүлөдөн
Коркпойтун жанын койнуңа жатып түнөөдөн.
Кокуйлар билип жар салсын жаман корозчо,
Арылган ким бар ашыктык аттуу күнөөдөн.*

* * *

*Сезим муздак, сенделткен туң-жомокту ук,
Сени жоктоп канча көз жаш короттук.
Эрте кеттиң бир өмүрдүн эркеси,
Биз да сени биротоло жоготтук.*

*Сансыз ойлоп - сагынган да, сабылган
Сенден кийин тапкан менин табылгам.
Өлүү тынчтык өкүм сүрүп жүрөктө
Жалгыздыктын үнү угулат жанымдан.*



Проза



**Жээнбай
ТҮРК**

Б И Р Ж А Н

(Аңгеме)

Мончого ар апта сайын каттабасам да, аны аттатып, жарым айда бир, кээде чочугансып үч күндөн кийин деле жетип барам. Шарт ушундай болуп калат. Өзгөчө, той-тополоңдон же кыйышпас досторго жолугуп, баягыдан ойда жутуп алгандан кийинки «сынган башты» оңдоп, арам терди чыгаруу үчүн сөзсүз мончого барууга туура келет. Өз жаның үчүн андан баш тартуу таза эле өлүмгө тетедей сезилет мага негедир. Андан да кызыгы, мончодон кимдерге гана жолукпайсың? Кары-жашы дебей, бай-кедейи дебей, бардыгыбыздын даражабыз бирдей: жылаңач этибизге ак шейшепти оронуп алып, бирден бөтөлкө пивону оозунан кулкулдата жутуп коюп, узун сөзгө түшөбүз.

Негизинен, мончого келгендер бири-бирибизди жакшы тааныйбыз. Кимиси кайда иштейт, кимиси эмне менен алектенет, ал эмес, кимиси ушу жашка чыкканы канча аял алып кетирди... кыскасы, мончолоштор арасында сыр жашыруу деген эч болбойт. Маселен, Ормон аксакал жакында эле пенсияга чыкты. Сыртынан бир көргөн кишиге кары деле эместей. Асыйы алтымыштан өтүп баратканы менен сакал-муруттан көсөө, бетинде бир бырышы жок. Түшкөнүнөн калган желке чачы гана агара баштаганы болбосо, аны пенсия курагына келген киши деп эч ким айта албайт. Совет мезгилинде жетекчи болуп бир топ жыл иштептир. Оо-ой, айтып отурса, бети курусун... ыймандуу пенде барбай турган жоруктарды жасаптыр дейсиң, ачпаган эшиги, жүрбөгөн катыны деле калбаптыр, чиркиндин. «Кудай жок... деп жүрүп, эмне деген гана окуяларды башымдан өткөрбөдүм,

азыр аларды көз алдыма келтиргенде, дене-боюм кадимкидей титирейт» – дейт, кийин кудай жолуна түшүп, бир күндө жок дегенде бир жолу намазга жыгылсамбы деп нээт кыла баштагандан бери. Бирок кайдан?! Ал ой-тилеги жакын арада ишке аша тургандай эмес.

Кийинки жолу мончодон ошол аксакал экөөбүз чогуу чыгып калдык. Сыртынан байкасам, үйүнө шаша турган деле түрү жок. Жолдон буруу жерде бир чакан пивокана бар эле. Ошол жакка кирдик да, маңдайыбызга экиден кружка пивону тизип коюп узун сөзгө кирдик. Биринин теңине жеткенде, Окем ыктыта баштабасы.

– О кокуй, эмне болуп кетти? Жел тура калдыбы, чыйрыккансып турасыз...

– Э, балам, «Жети пайгамбардан бир кудай өтүптүр» дейт, тигинден эле алып келчи, муну сары кунажындын сийдигиндей кылбай.

– Куп болот, – дедим да, бир заматта маңдайкы күркөгө жетип барып ак моюндан бирди көтөрүп келип, мойнун бурай салдым. Төөнүн көзүндөй эки стаканга ченеп куюп атып, эки кайталагандан кийинки Окемдин аңгемесин эми уккан да арманда, укпаган да арманда. Жарыктык кишинин чекесинен ымшыган тери эки жаагын жая берип, артынан муздак пивосун кылкылдата жутканы бир ажайып, анын куюлуштуруп сүйлөгөнү андан бешбетер десең. Аны менен ошол окуяда кошо жүргөнсүп бирде кейип, бирде жыргап күлүп атып, өзүмдүн кайда, ким менен, эмне кылып отурганымды да таптакыр эле унутуп калыптырмын. Эсиме келе калганда, анда-санда суроо бере калам да:

– И, анан Оке? – деп сүрөп коём. Аксакалдын аңгемеси улана берет.

– Ошентип жыргап жүрүп, бир күнү эле карасам, алтымышка келип калыпмын. Кой, мамлекет үчүн жакшы эле эмгек кылдым, эми эс алайын дедим. Бир мекемеде орун басар элем, шебиме айтсам, дароо эле макул болду, ал эмес сүйүнүп кетти окшойт. «Туура кыласың, эстүү кишиге айла жок, артыбызда келаткан жаштар өссүн...» Арызыма токтотпой дароо кол коюп, эсепчини чакырып: «Бу кишинин аласа-бересесин тактап, акчасын көп кармабай төлөп бергин... кандай узатарды анан келсең кеңешибиз» дебеспи. Эсим эки болуп туруп калдым. Мындай болорун күткөн эмесмин да. Бир топко макул болбой убара кылат го, деп ойлогом жаман оюмда. Мендей көп жылдык турмуштук, кесиптик бай тажрыйбасы бар адистер жолдо жатыптырбы дейм да. Анан, кайра ой тегеретип отуруп ичимден күлкүм да, бир жагынан кыжырым да келди. А өзүчү? Быйыл жашы жети мишке келди. «Кандек иттин карыганы билинбейт» дегендей, кодоюп мыртыйган неменин былтыр катыны өлүп, жакында өзүнөн кырк жаш кичүү кара далы кыз алып алгандан бери деле кой, өзүн жаш сезип, бизди: «Кандайсыз, аксакал» – деп калган.

– Эй, ушу катындарды кудайым эркектин бир кабыргасынан жасаган деген сөздүн бир чындыгы бар го, аксакал? Жанагы сиз айткан кара далы уялбай, бети чымырабай кантип тийди, ыя, жанагы чоң атасындай болгон кодойгон сары немеңизге?!

– Ээ, балам, эмнесине таң каласың! Азыр жанагы демократия дегениң карыдан ынсапты, жаштан ыйманды алды. Мурдагыдай «кырк үйдөн тыюу» жок. Ар кимибиз билген богубузду жеп, ээн-эркин басып калдык. Кечээ бирөө жазгандай: «Батыштагы мамлекеттер бизге цивилизациясын эмей эле, анын ордуна жаңылышы же атайылашы, билбейм, канализациясын ачып салганын» турмушубуздан көрүп, анча-мынча акыл-эсибиз барыбыз анын азабын тартып башыбызды мыкчып, көңдөйлөрүбүз асмандап учуп калбадыкпы. Жанагы телевизор дегениң эмнени гана көрсөтпөйт, я?! Баягы совет убагындай үй-бүлөң менен чогуу кино көрө албайсың. Кайсы киносун койсоң деле же үйүгүшкөн эки аяктуу иттерди, же бири-биринин башын кыя чаап, канын суудай агызып аткан мыкаачыларды көрөсүң.

– Анан кантмекпиз, өзүңүз дайыма айтып каласыз го, заманга жараша иш кылалы деп. Ырас эле эси жокторго кудай бербедиби. Аны менден жакшы билип туруп, анан пенсияга чыкпай эле иштей бербейсизби? Же бирөө сизди кубалап атпаса... Эртеден-кечке бузулган кинолорду көргөндүн ордуна элге кызматыңызды кылып иштесеңиз болот эле да.

– Аны деле кийин ойлодум, бирок арыз жазып, тигил сарыга кол койдуруп койгомун. Же жыргаткан эле пенсия алсамчы? Ой, күйдүм да, күйдүм! Кырк жыл эмгек кылып, алганым 4 миң сом. Ал эмнеге жетет?! Бир базардан чыкпайт экен. Кемпиримдин алганы 3 миң сом. Ал да советтик доорго ак кызмат кыламын деп, жаштайынан таш дүкөндөрдө эртеден-кечке чейин тикесинен тик туруп жүрүп, оорукчан – майыптыгы боюнча эртелеп эбак пенсияга чыккан. Партияга ак кызмат кыламын, мага кара жакпайт деп жүрүп, же тыңгылыктуу үй салбапмын же карыгында чалкалап жүрөйүн деп машине албапмын. Жок дегенде кыздарымды эле чоң окуулардан окутуп-чокутуп, чоң кызматтарга койдуруп койсомчу. Алар азыр же тийген эринен жок, же кирген үйүнөн жок тентип, мандикер болуп ата-бабам тааныбаган Орусияда жүрүшөт. Көзгө басар жалгыз баламды көтөрмөлөп, карып калганда бизге деле жарыгы тиер деп бир байдын кызын келин кылып алдык эле, аныбыз бир ай араң чыдап: «Мен мындай кепе үйдө жашап көнгөн эмесмин...» – деп баса бербедиби. Артынан балам кеткен аны ээрчип. Бая күнү келип калышыптыр ээрчишип, каңкайган ээн тамда кемпирим экөөбүз калдык эле, ырас болбодубу деп кубанып атсам... э, койчу, эмнесин айтайын, карылыгың да куруп калсын!... Папамдыкына эле барып

жашайлы деп келин баламды азгырып атпайбы орусчалап сүйлөп, деле мен түшүнбөй калчудай болуп... же карыган неменин кулагы укпайт деп ойлосо керек.

– О, коюңузчу, Оке! Кудай карылыкка жеткирсин дебейсизби. Мына, мен деле сиздин артыңыздан такымдап келатамын. Сакалдууларды кыргыз эли илгертеден сыйлап келген, дагы эле сыйлайт.

– Туура, илгери ошондой болгон. Азыр эмне болуп атат? Айланайын, айлана-чөйрөңө көз жүгүртсөң боло?! Улууну кичүү урматтабай, кичүүлөрдү улуулар сыйлабай калды. Балдардын таш боордугунан карылар үйү өңчөй кыргыздын чал-кемпирлерине толуп кетти. Кары-жаштар аралашып стакан кагышып, арак ичип калышты... Экөөбүзгө окшоп.

Ормон аксакал экөөбүз бакылдашып отуруп, эки кружка пиво менен бир бөтөлкө арактын да түбүнө түшүппүз. Үстөлдүн үстүн сыйпалап калганда, ал оор үшкүрүп алып:

– Эми, балакай, кезек мага келди окшойт, жашыбыз улуу-кичүү болсо да жаныбыз курбу болуп калды, – деп жанынан жүз сомдук бир кагаз сууруп чыгып: – Алып кел тигинден дагы бирди, үч айдан бери зарыгып жүрүп акыры алган пенсиямды жууп берейин дебеспи.

– О, коюңуз, мен эле алайын? – демиш болгонум менен, ичимде: «Мейли, бу деле чыгым болсун, дайыма эле мен алып бере беремби?» – деп муюдум да, «жан эргитип, бук чыгармадан» дагы бирди алып келип, отурушубузду андан ары уланттык.

– Ошол иш – ошол болду. И, баса, жана айтып келатканымды унутуп бараткан турбайымбы, так эле пенсияга чыкканымдын эртеси «сары мышык» жетекчим түштөн кийин келсин деп чакыртыштыр менин ордума жаңыдан дайындалып келген орун басарын жиберип. Чоо-жайын сурасам, жаш бала экен. Жыргатып деле эч жерден иштебептир. Биздин кесип боюнча түшүнүгү деле жок окшойт. Карт бөрүлүк кылып, ары салып, бери салып сурамжылап көрсөм, бирине да оң жооп бере алган жок. Тигини сурасам деле, муну сурасам деле: «...менин бир тууган агам депутат болуп иштейт» дей берди. «А, бечарам, болгон деңгээлиң ушул экен, кантип катардагы адистерге жол көрсөтөр экенсиң?» – деп, ичимден тынып тим болдум. Аңгыча, баягы өзүм 40 жыл иштеген, экинчи үйүм – куттуу уям болуп калган имаратка кирдик. Мен ушунча жыл бирге иштеген кесиптештерим шефтин кеңсесинде күтүп отурушкан экен. Бардыгы орундарынан тура калышты. Ар бири менен кучак жая көрүштүм. Муунум бошой түштү.

– Аябай сыйлап узатышкандыр?

– Эми, алынча болду. Башыма калпак кийгизип, үстүмө чапан жабышты. 60 жылдыгымды куттуктаган кызыл китебин тапшырышты. Чакан дасторкон даярдашыптыр. Болгонун ичип-жедик.

– Бир жерде 40 жыл иштейт деген эмне тамтык. Орден, медаль, наам алсаңыз керек...

– Ээ, балам, башың жаш да. Аларды мага ким берип коюптур. Мен да бир кезде так сендей ойлочумун, унчукпай ак иштеп жүрө берсең, эмгегинди баалап, сыйлыктар өзүлөрү эле издеп келбейби деп. Балээниби?! Аларды өзүң талбай кайра-кайра барып издеп, көп акчага сатып алып, андан кийин билмексен болуп: «Мына көрдүңөрбү, эмгегинди өкмөт менен партия баалайт экен, сыйланганымды капысынан радиодон уктум, ыракмат!» – деп душман көзүнө бакылдап коюшуң керек экен. Мунун баарын өз көзүм менен көрүп, билгенден кийин баарынан көңүлүм үч көчкөн журттай калган. Ырас, мен деле баарын кыйратып баатырдык кылган жокмун. Болгону өз милдетимди кынтыксыз так аткарып жүрдүм. Мурда жаш кезимде кагаздарымды үйгө көтөрүп барып таң агарганча иштеп, кээ күндөрү дем алышка карабастан, жылдык эмгектик өргүүгө да кайыл болуп кеңсеге келип кечке көз майымды түгөтүп, кагаз тиктеген күндөрүм көп эле болгон. Аны баалаган бирөө болгон жок.

– Өзүңүз барып айтпасаңыз, ошол да.

– Мага окшогондор барбайт экен да. Болуптур, адам сыйлык үчүн иштебейт дейли. Бу деле болсо советтик системадан калган саркынды. Менин азыр күйүп атканым, жалаң жулкунбайлардын заманы келип, улам өөрчүп баратканында: кайдагы бир татыксыздардын аттары көчөлөргө, мектептерге коюлуп, жогорку наамдарды алып, илимдин көчүрмө кандидат-докторлорунун саны улам көбөйүп ... эми ал «оору» элетке келиптир, тобо! Жергиликтүү бийлик төбөлдөрү – «Ардактуу атуул» деген наамды итпай-чотпайларга деле ыйгарып тарата баштаптыр го...

– Бардыгына мен да кошулам, аксакал. Айткандарыңызда калет жок. Бирок ушул сыйлык, наам дегендин эмне кереги бар дейм да пенде бечарага. Баары бир бардыгы өтөт-кетет. Өмүр дегениңиз, даанышман Кыдыр атабыз айтып кеткендей төрдөн көргө чейинки эле жол го. Бу чексиз ааламда эмне деген гана жандар айланып жүрөт дейсиз...

– Ооба, анан эмнеге кейип атабыз, я?! Күн да кечке ооп баратабы... Негедир, башым айланып, жер көчкөнсүп турат. Жанагынын залалы го? Эми үйгө кантип жетер экенбиз, экөөбүз жетелешип... тамтаңдап...

– Кенедей да кейибеңиз, азыр такси чакырам.

– Ыракмат! Бирок менин сага айтарым, кийин жашың жеткен күндө да эч качан пенсияга чыкканга шашылбагын... М-а-а-кул-бу...



Поэзия



**Олжобай
ШАКИР**

Реквием

*Тагдыр башка салып кыйын сыноону,
айлабызды миң кетирди бир оору.*

*Оор деп жүрсөк жаш сызганын каректен,
кеп да болбой калды ичтен кан өткөн.*

*Сен айыкпай турган дартка кабылып,
мен айласын таппай туш-туш сабылып...*

*Жараткандын атын ооздон түшүрбөй,
жашасак деп кармашкан кол үзүлбөй:*

*тиленсек да тилегибиз таш капты,
жер муштатып, карегимди жаш басты.*

*Жан үзүлдү. Көктө жылдыз тараган...
Жер чапчыдым аюу сымал жарадар.*

*Уул-кызымдын кулак жарган үнүнөн
удургуп жер, тарып турду дүнүйөм.*

*Чарк айланып жасатыңды муздаган,
көз кашайды – уул-кызыңа сыздаган.*



*Тагдыр башка союл менен ургандай,
кайыштырды кайрат таппай курган жан...*

*Тоо силкинсе тоотпойт элем анчейин,
тоодон жакын сен элең го, кантейин!*

Апрель-май, 2013-ж.

Сен жок

*Сен жок жалгыз... Сени салаф эсиме
турат баары. О, курусун турганы:
тирликтеги колуң тийген буюмдар
калган окшойт көз жашыма жуулганы.*

*Сен жок үйдө колго урунган буюмдар
текче, бөлмө, бурчтан көзгө илинип,
элесиңди эске салып дамамат
тирлик өтүп жатат жүрөк тилинип.*

*Аларды да бир кезекте чаң басар,
сынып кээси, эскиргени эскиреп.
Чыканактай уул-кызыңа бу турмуш
арка жетим калгандыгын сездиреп.*

*Тозор өңдөн сен кармаган буюмдар,
мен кайгымды жеңип, тараар бук дагы...
Жылдар өтөт. Өзүң бардай бир кезде
ким аярлайт сен кармаган тутканы...*

13-май, 2013-ж.

** * **

*Сокур элең кетчилигим көрбөгөн,
оң ишти терс кылсам кайра жөндөгөн.
Кой-ай деген кебиң гана тизгиндээр
колуңдагы азоо элем көнбөгөн.*

*Дүлөй элең наалыганым укпаган,
жаман болгон жокмун акыл-нускаңан.
Жароокерим, эсил кайран өзүң жок
турмушта эми мокоп калсам учтаган.*

23-май, 2013-ж.

* * *

*Кайрат кылгам ата-энемден ажырап,
кайрат кылгам бир тууган жан өлгөндө.
Кабырыңдан бир аз барып арылап,
кайрат таппай турдум сени көтгөндө.*

*Укканымда санаалаш жан өлгөнүн,
суук кабардан тартып жаным муң-кайгы,
акырындап кайрат кылып көнгөтүн.
...Көрсө, сенин ордуң башка турбайбы.*

*Колтугума жаздык сүйөп жаткыдай
даяр аш жок сен бар кездей баягыл.
Кордук экен жар болбосо, аттиң-ай,
колума өттү сенин казан-аягың!*

26-май, 2013-ж.

* * *

*Аскалардын элчектери көк тиреп,
аны жалаң булут гана өпкүлөп...
Астан – Жердин көрдүт уктуш арзуусун
бул арзууга жетпес эч бир эт жүрөк.*

*Эрди-катын ортосунда каяктан
кагышкансып кээде казан-аяктар:
Астан – Жердин ортосунда чагылган
чырдан улам сынган сымал таяктар.*

*Бир ой кылт дейт тиктеп тунук астанды:
кайнап турган каарын дароо басканбы?*



*назик, жумшак, апанакай булуттар
эркелетип сылайт тоо, таш, аскаңды.*

*Көзүм албай тиктеп жатып элести
табияттан алдым акыл-кеңешти...
түгөй барбы Жер – Астандай жарашкан,
түбөлүктүү арзуу ушул этеспи.*

Арча бешик

*Жашыл өңү жүз жылда да өчпөгөн,
Теңир-Тоодон түзөң жакка көчпөгөн
арчаларга бойду таштап уктадым,
арасынан чычкан турду өтпөгөн.*

*Кучак кере көктү тиктеп суналып,
тоо койнунда жатканыма кубанып:
арчаны мен бешик көрүп термелсем,
дүйнөм аруу боло түштү тунарым.*

*Жаратылыш мээрим төккөн энедей,
мен наристе болбосом да кенедей...
шамал желпип, шамал улам терметти,
уктап ал деп шыбырады теребел.*

*Бешик ырдай чымчыктардын үндөрү,
аңкып жыттуу тоонун жыпар гүлдөрү...
уйкум тарап, көтөрдүм да башымды,
кайра баштан сүйдүм ушул дүйнөнү.*

*Арча мени же аластап койгонбу,
бир заматта башка Олжобай ойгонду!*

Жалгыздык

*Булут чубап тээ учунда асканын,
суу боюнда көктү тиктеп жаткамын:
качанкы бир кайтып мага аруулук,
канат болду өзүмдү өзүм тапканым.*

*Жетпей жүргөн окшойт ээн, тынч жай мага,
карагай-чер, тоо, суу – бейиш айлана...
жаман ойлоф, таарынычтар, ызалар,
жан кайгым да агып кетти дайрага.*

*Конфуцийден, Сократтан эшиткен
пенделер аз өзүн таанып жетиккен.
Мындай улуу аруулукту адамзат
издебесин эч бир чиркөө, мечиттен.*

*Жалгыздыктын сездим ыйык экенин,
аны туйган аруулукка жетээрин.
Көздөгөнүм – мындан аркы турмушта
көрдүйнөнүн кармалабайм этегин.*

*Кайран жаштык!.. Сая кеткен өтүрдүн
калганын да сүрүп өтөт көңүлдүү.
Кадырлашкан доско түгүл кырчылдаш
касыма да кенен жаям төрүтдү.*

*Душман менен күч сынаша келгенде,
билек түрөт өзүмдү өзүм жеңгенге!*



Кумурскалар

*Баарынан тың кылыш үчүн тирилик
кумурскалар жашайт экен биригип.*

*Дүйнөдө жок мындай майда жаныбар,
өзүнөн оор жүк ташынар алы бар.*

*Жоон сан менен ичке бели түйүлө:
жетин тапса, тоголотот үйүнө.*

*«Колдоп алар жүргөн үчүн бир бирин –
кор болушпай өткөрөт», – дейт тирлигин.*

*Үйүн карай жүгүн ташып жондогу,
адаштырбайт кыйла-чийме жолдору.*

*Жер үстүнөн биз эмгекке үйрөнөр
оо булардай барбы жандык дүйнөдө?*





**СҮЙҮН
КУРМАНОВА**

1960-жылы Жети-Өгүз районундагы Саруу айылында туулган. КМУнун журналистика факультетин 1982-жылы бүтүргөн. «Ленинчил жаш», «Асаба», «Алас», «Де факто» гезиттеринде иштеген. Учурда «Сезим» кризистик борборунда иштейт.

Даректүү аңгемелер



ӨЗҮ АТЫНЫП ӨЛГӨН?..

Төмөндө баяндайлы деп жаткан каргашалуу окуя 2002-жылдын июль айында Ысык-Көл облусунун чыгыш бөлүгүндөгү кыштактардын биринде болгон. Күйөөсү атып өлтүргөн 25 жаштагы келин менен апасынын ысымдарын гана атап, белгилүү себептерге байланыштуу окуяга катышы бар башкалардыкын көмүскөдө калтырдык. Аталган окуя, тилекке каршы, турмушта кездешип жүргөн аялдарга карата жасалган зөөкүрдүктүн адаттагы көрүнүшүнүн бири. Күндөгүдөй көп күндөрдүн биринде эч нерседен бейкапар отурган үй-бүлөгө аттуу-баштуу кудасы күтпөгөн жерден кирип келди.

Босогону аттап-аттабай жатып эле: «Искра биякка келдиби?» – деп сурады. Бетинин түгү сыртына чыгып, кудасынын түрү бир башкача болуп турганын байкаган менен Уулбол эже сыр бербей үйгө чакырды.

«Таң атпай кайын атасынын издеп жүргөнү эмнеси? Бирдеме болгон го?» деген ой жүрөгүнүн башын сыдырып өттү.

Үй-бүлөнүн тун кызы Искра мектепти күмүш медаль, институтту артыкчылык диплому менен бүтүп, аспирантурага документ тапшырып илимге кетет деп турганда... барынын оозун ачырып Нурбекке күйөөгө чыккан. Бой жетип калган кыздын орун

тапканы жакшы да, анын үстүнө кадыр-барктуу район, область эмес республикага белгилүү адамга бүлө болду деп сооронуп отуруп калган ата-эне кызын барган жерине батып кетсин деп: «Күйөөңдү сыйла, ата-энесинин кадырына шек келтирбе» – деп майда-чүйдөсүнө көз жуумп коюшчу.

Эки балалуу болгончо эмне күндү көрүп, эмне деген турмуш өткөрүп жүрүшкөнүн кошо жашабагандан кийин эч ким деле билбейт да, анын үстүнө бул тарап деле, тигил тарап деле «эрди-катын урушат, эси кеткен болушат» деген эски түшүнүктү сап кармашып, сыпайы мамиледе болушчу.

Үй-бүлөсүнүн тагдырын алаканына салып чеччүдөй болгон атасы башынан эрки бош баласын нары түртүп, бери түртүп жүрүп акыры райондук ички иштер бөлүмүнө ишке орноштурган. Анын кичинекей үй-бүлөсүнүн ички турмушу башкалар үчүн табышмак эле. Сырты жылмакай милиционер кызматта башка, үйдө такыр башка экенинен эч ким шек саначу эмес (атүгүл кийин анын үйүндөгү кырсык жөнүндө уккандар таң калып, ишенип-ишенбей жатышты). Эки чиедей баласы менен отурган Искра да күйөөсүнүн эч себепсиз эле эзмелеп, уруп-сабап, түн ортосунда эшикке түртүп чыгарып салганын, кадимки «менттик» ыкма менен көк ала из калбай турган жерге уруп, оюна келгендей ушалаганын эч кимге айтчу эмес. «Мыкты аял жаман эрди жакшы кылат», «аял жакшы – эр жакшы» дегенди калканч кылган кайын энеси анын көз-жашы менен муң-зарын көрсө – көрмөксөн, укса – укмаксан болчу. Өзү деле аброю атпай журтка белгилүү кайын атасынын кадырына шек келтиргенден тартынчу. Кызынын кабак-кашынан шектенип сураган апасына: «Эч нерсе эмес, апа кыйын мезгил өтүп кетти, эми баары жакшы болот» – деп туюк жооп берип койчу. (Ошондогу айткандарын эмнеге тактап сурабадым экен, ал кандай кыйынчылык болду экен деп ойлогондо апасынын жүрөгү азыр да мыкчыла берет.)

Эми минтип ошол тепсе – термелбес, чапса – чайпалбас келинин тоодой-таштай кайын атасы өзү издеп жүрөт. Аны төркүнүнөн «таппаган» соң кудасын машинесине салып, Нурбек менен Искра жашаган үйгө шашылыш алып келди.

Атасы элдин көзүнчө уулу Нурбекти «чакыртты». Райондук ички иштер бөлүмү менен үйдүн аралыгы кыйла болсо да анысы дароо эле пайда боло калды. Келип шатыны коюп, өздөрү уктоочу бөлмөнүн терезесинен карап: «Тигине жатат, кан болуп жатат!» – деп беридегилерге кыйкырды.

Аны уккан Искранын атасы чочуп кетип, эшикти сындырып ичкери кирди да... чындап эле уюган кандын үстүндө жаткан кызын көрдү.

Андан кийинкиси аралашып, түшү же өңү экени билинбей чалды-куйду түшүп, кайдан-жайдан пайда боло калган тергөөчү топ кагазды алдына сунуп, «кол коюңуз» дегенин элес-булас билет. Эмне кагаз, эмне жазуу экенине акылы жетпеген атага: «Ушундай кылыш керек экенин өзүңүз деле түшүнөсүз го» – деп шаштысын кетирип жатышты. Башы айланкөчөк болуп асман-жердин ортосунда асылып калгансыган абалда калган ата тигилер көрсөткөн тушка кол коюп берди.

– Көрсө, баары алдын-ала пландаштырылган спектакль экен, – деди кийин күйүп-бышып, – мени атайын алып барып Искранын сөөгүнүн үстүнөн чыгарганы, «баландай-түкүндөйдү көргөнүм анык, эшикти өзүм ачып киргенмин анык» деген кагазга кол койдурусканы тергөөнү тескери жолго салуунун баштапкы этабы экен... Атанын төбөсүнөн көк буу чыгып, эми бармагын кырча тиштеп отурат.

Ошентип, кырчындай келиндин өмүрүн кыйган капсалаңдуу окуянын тегерегинде «иш» жүрө баштады.

Эксперттер келгенче эле үйдүн ичиндеги кандын тактарын жууп-тазалап, сөөктү жерге бергенге шашышты. Кайын журт калың элге «өзүн өзү өлтүрдү» дегенди таркатканга ашыгышты. Айыл түп көтөрүлүп, Искранын сөөгүн жерге койгон сыйнатты өзүнчө бир нааразылык акциясына айлантышты.

* * *

– Атам апамды уруп, анан моюнга мылтык менен атты, жыгылып калганда мылтыкты үстүнө коюп, чоң үйгө көтөрүп кетти...

Өз энесинин өлүмүнө күбө болгон алты жашар бала педагог-психолог катышкан сотто ушундай көрсөтмө берди. Баланын айткандарын областтык прокуратуранын тергөөчүсү эмнегедир «элес албаптыр». Кийин, 2003-жылдын январь айында педагог жана адвокаттын катышуусу менен өткөрүлгөн суракта да ушул эле көрсөтмөнү кайталаган менен бул жолу да иштин кандай болгонуна жалгыз күбө болгон баланын көрсөтмөсү далил катары киргизилген жок.

Балакатка жете элек бала түгүл башка далилдерди да өзгөртүшүп, алгачкы тергөө иштери үстүртөн, шектүү адамды актай турган кыялда жүргүзүлө баштады. Кылмыш ишинде окуя болгон жерден тартылган сүрөттөр жок болуп чыкты. Эмне себептен экени белгисиз, ТОЗ-9 мылтыгынан манжалардын тактары алынган эмес. Каза болгон аялдын колунда калган чачтардын кимге тиешелүү экени аныкталган эмес. Бир да тергөөчү, прокурор соттук-медициналык экспертизанын жараттын башталышы оңдон солго карай 20–25 градус экенин, андай болгон учурда мылтык менен өзүн өзү атууга

мүмкүн болбосун (мылтыктын машаасына адамдын колу жетмек эмес) эске алышкан жок.

«Атам апамды урган» – деп көрсөтмө берген жалгыз күбө баланы райондук соттон чечим чыгартып туруп, ошонун негизинде ыңгайын таап уурдап кетишти. Райондук соттун чечими 2003-жылдын 1-августунда областтык соттун чечими менен бузулду, бирок балдар алигиче чоң атасынын үйүндө кала беришти.

Чырактай кызынан ажырап, кан жутуп турган ата-энеге бул ишти баштан-аяк билгендерге өлгөндүн үстүнө көмгөндөй эле сыяктанды. Алардын арызданбаган жери, ачпаган эшиги калган жок.

Алгачкы тергөөнүн чала жүргүзүлгөнүнүн айынан маркумдун көрүн кайра ачып, эксгумация жасаганга туура келди. Экспертиза бул жолу да өзүн өзү өлтүргөн версиясын четке какты.

Иш соттон сотко өтүп, башы алигиче ачылбай, адамдарда акыйкатка болгон ишеним өчө баштады. Ал ортодо «Үй-бүлөдөгү зомбулукка каршы» жана гендердик теңчилик боюнча эки бакандай мыйзам кабыл алынды. Жогору жакта антип иш жүрүп жаткансыган менен алакандай райондо Искрадан кийин дагы беш жаш келин үйдөгү зомбулуктун курмандыгы болушту. Аларды да «өзүн өзү өлтүрдү» шылтоосу менен жабылуу аяктын астына бастырышты.

Искранын трагедиялуу өлүмү жана анын балдарынын тагдыры боюнча иштеп жаткан «Сезим» кризистик борбору эми жогорку соттун алдында бир катар бейөкмөт уюмдары менен бирге акция өткөрүп, акыйкаттыкты талап кылган транспоранттар менен турушту.

Коомдук уюмдардын мындай козголушу соттордун маселеге олуттуу карашына таасир бердиби, айтор, Жогорку соттун чечими менен отузга жашы толо элек келиндин өлтүрүлүшүнө байланышкан иш аскердик сотко өткөрүлүп, кайра тергөөгө жөнөтүлдү. Кайра тергөөнүн жүрүшүндө төбө чачты тик тургузган иштин бети ачылды. Көрсө, прокуратуранын алгачкы тергөө материалдары биякта калып, болгону ок атуучу куралды үйдө законсуз сактаганы үчүн деген айып боюнча гана материалдар калыптыр.

Үй-бүлөдөгү зомбулуктун көз көрүнөө курмандыгы болгон Искранын өмүрү жана өлүмү апасы Уулболдун турмушка болгон көз карашын түп-тамырынан бери өзгөрттү. Дал ушул эненин акыйкат үчүн жан үрөгөнүнүн, ага көмөктөш болгон «Сезим» кризистик борборунун арбын аракетинин аркасында акыры күнөөлүү өз жазасын алды. Бул иштин маани маңызын жакшы түшүнгөн Уулбол азыркы күндө өздөрү жашаган аймакта аялдардын укугун коргоо жаатында иштеп жатат. Анын анчалык узун эмес тажрыйбасында үй-бүлөдөгү зомбулуктан жабыркаган үч жаш келиндин өмүрү сакталып калды.

БӨӨДӨ ӨМҮР

Чачы тармал, мурду кырдач, арык кыз кыйылып, кысталып отуруп ырын окуду. Бир окуганда баштан аяк өзгөрүп, мынчалык назик, алсыз болбой, алда канча бийиктегендей, алда канча кубаттуураактай көрүнчү. Башка убакта... баарын ичине батырган тартынчаак, ийменчээк, үлбүрөгөн жан эле. Күйөөсү дал ошол кишинин көзүн тике карай албаган мүнөзүнө «кызыгып» артынан калбай асылып жүрүп, акыры ала качып алган. Бою заңкайган, мурду кырдач, мүнөзү өткүр жигит аны дароо эле «багынтып» алган. Ансыз да өткүр жаны аны биринчи күндөн тарта эле башкарууга өткөн. Азыр да кыйылып, кысталып, кызарып ыр окуп жаткан келинчегинен көзүн албай акшыйып отурган. Алагүү болгон курсташтар аны менен иши канча, Алимандын жаңы жазган ырларына маашырланып кол чаап жатышат.

– Экинчи мындайыңды көрбөйүн, – конокторду узатып, кайра короого кирээри менен күйөөсү анын каруусунан бекем кысып сүйлөдү: – Мен мындайды жаман көрөм.

Алиман уят иш жасагансып чочуп карады:

– Эмне болду?

– Бир окуп артисттенгениңди жаман көрөм.

А деп оозун ачып келаткан аялынын жаагын шарт басты.

– Бүттү, бир айттымбы болду, мага артист аялдын кереги жок, экинчи укпайын.

Кудум кастарлап жүргөн нерсесин бирөө талкалап салгандан бетер ошол түнү көкүрөгү күйүп, түтөп чыккан. Ошондон тарта оргуштап турган кичинекей булагынын көзүнө таш бастырып, ыр жазгысы келсе жашыруун жазып, анысын бекем катып койчу болду. Бара-бара жазмак түгүл чачын тараганга убактысы болбой күйөөсүнүн жазгандарын машинкага басып, иретте дегенин иреттеп, курсагындагы баласынын алсыз бүлкүлдөгөнүнө аста кубанып, квартира акысын алганы келген орус кемпир менен анда-санда сүйлөшкөнү болбосо киши менен деле катташпай калды. Дүкүлдөп, зүкүлдөгөн күйөөсү илимге жаңылык киргизгени жатканын, жакында мен окумуштуумун деген далайлардын оозун аппак кылаарын айтып боо-боо кагаздарды алдына таштачу.

– Бу менин эле оокатым эмес, биздин үй-бүлөнүн оокаты. Үй-бүлөбүздүн келечеги ушунда билсең, – дечү да алдындагы тамакты шаша-буша ичип, жөнөп кетчү.

... Жүрөгү лакылдап, көзү караңгылап, бүткөн бою чымырап кетчү адат качан пайда болгонун өзү да байкабай калды. Өзгөрүүлөрдүн баарын кош бойлуулугу менен байланыштырып, көз жарса эле баары кайра калыбына келчүдөй ээрдин бекем тиштеп, эчтеме айтпай чыдап жүрдү.



Ичинин ооруганынан онтоосу күчөп, жаздыктын бурчун тиштеп жатканына далай убакыт болгон, көзүнүн жашы он салаа, ордунан козголоорго дарманы жок, бирде эсине келип, бирде жоготуп жаткан келиндин үстүнө орус кемпир кирип келбегенде эмне болот эле, бир кудайдын өзү билет. Келиндин толгоосун болжолдоп, бурчтагы саатты караган кемпир алаканын шак чаап, кокуйлап калды.

– Толгооң бышып калган тура, кызым, мен азыр...

Далбастап баратып чалына кыйкырды. Анысы тепкичтен чуркап чыгып, доктурга телефон чала баштады.

«Тез жардам» келгиче жанында айланчыктап, жалынып-жалбарып жүргөн ак чач кемпир өзүнүн чоң энесине окшоп эреркеп, ыйлап жатты.

– Бйлаба, кызым, мына эми өлайлуу болосуң, апа болгон кандай ыйык дейсиң, азыр доктурлар келет...

Доктур эңкейип анын алсыз билегин кармап, тамырын текшерди да: «Шакек, сөйкөңдү, саатыңды үйгө калтыр», – деди. Анысы кулагына абдан суук угулду.

Андан кийин эмне болгону эсинде жок. Айтор – өлүп кайра тирилип, үйүнө эки ай дегенде араң келди. Багына жараша кызы да ыйлаак болуп, апасы экөөлөп эптеп-септеп торолтуп алышты.

«Маанилүү» иштер менен алек болгон күйөөсү жалаяк, буламык дегендерди аялдар зериккенде эрмектей турган нерселердей эле көрчү.

Төрөттүн кыйындыгы ансыз да алсыз жүрөгүнө оңбогондой доо кетирген Алиман оңоло албады. Баланын түйшүгү өзүн такыр унуткартып, илмийгенден илмейип, сүлдөрүн араң сүйрөп жүргөн аны күйөөсүнүн «жүдөгөн», «сүйрөлгөн» дегендери ого бетер басынтып, такыр чөгүп кетти.

Күйөө баласынын аса-баса караганынан жазганган апасы да акыры айылга кетти.

Бир күнү кызын уктатып коюп күзгүгө басып келген келин өз кебетесинен өзү чочуп кетти. Бетинин чүкөсү чыгып, жаак териси сөөгүнө жабышып, көзү акшыйып акыреги аркайып калыштыр. Баягы терезенин кырында отурса көчөдөн өтүп баратканда кылчайып карачу кебетесинен эчтеме калбаптыр. Эми ушу түрү менен күйөөсүнө: «Бир кезде мени колума көтөрүп багам дебедиң беле?» – деп көрсүнчү, эмне дээр экен.

Күйөөсүн ойлоду. Кыйын экен, кандидаттыгын жактап, окумуштуу болуп алды. Бир эмес далай жолу чет өлкөлөргө барып, жүргөн жүрүмү да, сүйлөгөн сөзү да, сырткы кебетеси да өзгөрдү. Айлык алган сайын: «Мен эл аралап жүрөм, азыр кебетеңе карап мамиле түзүшөт, сен го үйдө отурасың, мен Ак үйгө күнүгө барам, уят экен...» – дейт да баштан-аяк өзү кийинет.

Кийим эле эмес, башка бардык иштерди өзүнө гана тиешелүү кылып жасап жүргөнүн кийин, кийин билбедиби. Бирден бир даражалуу окуу жайын жакшы бүткөнү, табият берген таланты тиякта эле калып, кадимки карала катынга айланганында, иштеген иштен жок, жонунда илип салаар эчтемеси жок оору менен алпурушуп, кызынын түйшүгүн жалгыз тартып калганына канча түн күйүгүп ыйлабады, анысы абалын жеңилдетмек түгүл илдетти күчөтүп, айлап-жылдап доктурдан башы чыкпай калды.

Каны азайып, ого бетер арыктап кызын көтөргөнгө алы келбей калганда апасына жеткирип берди. Эжесинин күйгөн шамдай өчүп баратканын көргөн инилери «дарыланыңыз, курортторго барыңыз, каражатты биз таап беребиз» дегенине кубаттанган Алимандын көрүнбөгөн доктuru, барбаган табыбы калбады. Өз жаны менен алек болгон анын күйөөсү менен деле иши болбой, экөө эки башка турмуш өткөрүп калышты.

Ичине бук толуп, камыгып чыкканда илгерки, илгерки тептегерек айды карап, белгисиз бир кубанычка өрөпкүп жылдыз саначу жылдар эсине түшүп, кусалыкка толгон саптарды жазып, эс ала түшөт. Анысын чогултуп жарыкка чыгаргысы келбейт. Кийин, кийин кызы чоңоюп, өзү кемпир болгондо, неберелерим менен чогуу кайра окусам кандай болоор эле деп кыялданат.

Кээде туруп өзүн, анан күйөөсүн элестетет. Күйөөсү дүпүйгөн эмен бакка окшоп, бийиктегенден бийиктеп, министрдин орун басына чейин жетти, өзү болсо анын көлөкөсүндө күн нуру жетпей калган алсыз бир чырпыкка окшоп... Башка, анын ички дараметин түшүнгөн, өсүшүнө түрткү бере турган, талантына таканчык боло алган башка бирөөгө жолукканда кандай болоор эле? Ким билет...

Дарысын кылк жутуп, ойлордон алаксыгысы келип, оорукананын терезесинен сыртты карайт. Эки ай мурда уккан: «Күйөөңдүн башка аялы бар экен, айылына алып барып нике кыйдырып келди» деген сөз аны биротоло төшөккө жыккан. «Ушундай болмок, мен ага көңүл бура албасам, каалаганындай боло албасам, анан алат да» дегени менен түшүнүксүз бир ыза муунткандан муунтуп, бутун тушап, көзүн тумандатып таштаган.

«Ушинтип жүргөндөн көрө ажырашып, башыңды ачып алсаң жеңилээрээк болот» дешкенин туура көрүп ажырашайын деп ойлогон. Антсе ай-талаада калчудай экен, күйөөсү болгон-бүткөн үй-жайды, машинасын, баарын тууган-туушкандарына жаздырып коюптур. Башын бошоткон менен барар жери, батар үйү жок экен. Анын үстүнө кызы чоңоюп келатат, аны кантип окутуп, кантип жайгара алат?

Үйлөп койсо учуп кетчүдөй болгон тармал чач арык аял көзүн чүңүрөйтүп терезени карап турат. Төмөндө кетип бараткан кемпирлерге суктанат: «Ушул жашка чейин жашагандар кандай гана бактылуу...»



ӨМҮРДҮН ЭМЕС, ӨРТТҮН ИЧИНДЕМИН...

«Аялдын акыбалын сураба, аны кебетеси эле айтып турат» деген чын. Адатта аракеч күйөө менен жашап, азабын нечен жыл тарткан аялдардын өңү жуула берип, оңуп калган чүпүрөктөй болот. Жан кейиткен узак жолдон чаалыгып келип отура калгандай коомайланып, өзүнүн кермек даам баянын кеп кылып жаткан бул аялдын кубарган жүзүн жыбыраган майда бырыштары да кудум ушаланган кагаздай көрсөтөт.

– Женпедде окучумун. Экинчи курста экенде курбу кызым Суусамырга конокко чакырды. Мурда көрбөгөн жер табышмактуу болуп эле кызыктырып турат го, эчтеме оюмда жок, жөнөп кеттик. Эми ойлосо оңбогон кыз ошондо эле арам ой менен мени азгырган экен. Кыскасы, мени ошол барган үйдүн ээсинин инисине алып калышты. Эгерим барбаган жер, тааныбаган адамдар күчкө салып эле отургузуп коюшту. Көрсө, ошондо эле шордуу жаным чок басып, атасы, энеси, бир туугандары, баары арак ичкен жерге туш болуптурмун. Андайын бараарым менен эле түшүндүм. Келин болуп келгендин эртеси эле кайнатам: «Башымды жазбайсың» – деп кайненемди сабаганын көрүп, жүрөгүм түшүп калды. Түшүнгөн менен айла жок: «Маңдайга жазган ушул экен» – деп отуруп калдым.

«Окуумду таштабайм» десем «сырттан окуганга котортуп алабыз» дешти. Которулдум. Биринчи чатак адегендеги сессияга барганда эле башталды. Күйөөм ар кимден кызганып, үйлөнгөнүбүзгө эки ай болбой жатып сабап салды. Апамдарга айтсам: «Күйөө деген ошондой болот, анча-мынчасын көтөрбөсөң болбойт, аял деген көтөрүмдүү болуш керек» – деп коюшту. Ошентип «көтөрүп», көгала болуп жүрүп бир уул, бир кызды төрөп, окууну да бүттүм. Балдар менен үйдө отурганымда: «Үйдө жатып ичип атасың, жеп атасың, мөн баарыңды багып атам, кандай элдин аялдары иштеп акча табат» – деп жанымды сууруп алчу. Окууну бүтүп, мектепке орношсом анда да жанымды койбой, ар кайсы мугалимдерге жабыштырып, мектепке чейин аңдып барып, айламды кетирет. Ошентип уруш-чатак менен күндөр өтүп, кадыр-барктан эчтеме калбай деле калганда мектептен чыгып кеттим. Ал ортодо дагы эки балалуу болдук. Төрт баланы жетелеп, жумалап качып жашынып жашап жүрүп чоңойттум. Төркүнгө барган менен кайра жараштырып отуруп, тажап да бүтүштү.

«Токтолот, кайда бармак эле» дешип, тууган-туушкандар камырашпады. Аңгыча союз таркап, андан бетер ашмалтайыбыз чыгып эле калды. Ар ким бет алдынча далбастап, оокат кылуунун жолун

билбей карайлап калган учурда Кара-Балтага көчүп келип, спирт сата баштадым. Аз-аздап бутубузга туруп, үй сатып алдык. Карыздарыбыздан кутулуп, атүгүл кайнилериме аял алып бердик. Мурда жалгыз иштетчүмүн, эми төрт кайним тең биз менен иштеп, төртөө тең там алышты. Биз Суусамырдагы туугандарыбызга мал алып берип, кара малдын башын жетимишке чейин жеткирдик. Кийин спирт заводу токтогону биздин ишибиз да токтоп, кайра үйдө отуруп калдык.

Эми ойлоп... ушу арак саткандын арты жакшы болбойт деген чын окшойт деп калдым. Күйөөм да, кайнилерим да аракты токтотпой, баягы табылган оокаттын баары кандай агылып келсе, ошондой агылып кетти. Малдын аягына чыктык. Үйлөрдөн кол жуудук. Мاستыктын айынан кайним катын-баласын мылтык менен атып, баласы жарадар болуп, аялы биротоло төркүнүнө көчүп кетти. Беркиси мал уурдап, эки-үч жолу түрмөгө түшүп, калган экөө үй-бүлөлөрү менен ажырашып, алган тамдарын, оокат-кечесин бүт сатып, ичишти. Эки жылдан бери эки кайним темселеп биздин үйдө. Үчөө биригип алып, күнүгө мас. «Алып кел» – дейт күйөөм. «Жок» десең болду, ташыңды талкан кылып тополоң салат, колуна тийген менен мени, балдарды уруп: «Баарыңды кырам, үйдү өрттөйм» – деп чыгат. Комоктон барып арак алып келсең, аны ичип алып, деле баягы. Мас болуп алышып: «сен баланчада минткенсиң» – дешип, бир туугандар кырылышат же бизди сабап кирет. Айрыкча он биринчиде окуган кызыма жаман болду.

Бир агасынын кызы онунчуда окуп жүрүп төрөп койгон, ошондон кийин: «Сен да ошондой болосуң» – деп эле асылганы асылган. Бир күнү ызасына чыдабай өзүнө кол салабы деп корком. Балдарымдын улуусу шаарда окуйт, ортончусун да лицейге берип койгом.

Үйдө кыжы-кужу башталганда эле титиреп-калтырап бычактарды ката баштайт. Мени сабап киргенде ортого түшүп, көгала болуп таяк жеп, мастардын сөзүнө уугуп, жаман болуп жүрөт.

«Эптеп окууңду бүткүчө чыда» – десем: «Биз жокто сени өлтүрүп коёт» – деп көзүнүн жашын көлдөтүп: «Апа, ажырашып эле кет, ушундан көрө талаада жүргөн жакшы» – дейт. Ансыз деле үйгө баргыс болуп калдым. Мени көрсө эле: «Кредит алып бер да, өзүң кет» – дейт. Былтыр эки миң доллар алып, отуз миң сомду эле комоктогу карызына төлөп бергем. Эми: «Дагы алып бер, инилерим болуп иштешемиз» – деп адамдын үрөйүн учурган пландарды айтат. «Кредитти өзүң ала бербейсиңби?» – десем: «Эй, көк мээ, мага ким ишенип кредит бермек эле, сага берет, сен алпер» – дейт. Аны өлсөм-талсам да мен төлөшүм керек экен. «Жок» – десем: «Колуңду кол, саныңды сан кылып кескилеп туруп, эч ким тапкыс кылып көөмп коём» – дейт. «Кет, үйдөн ийне-жип да албай чыгып кетесиң» – дейт.



Жалгыз башым кайда болсо батат дечи, алды үйлөнө турган бой жеткен балдарымды ойлоп, эмне кылаарымды билбейм. Тегерете ойлоп келип, баягы биз күргүштөтө саткан спирт деле жерге сиңип кеткен жок да, далай үй-бүлөлөргө азап менен шор алып келип, далайлар бизди каргаса керек дейм...

Чынында эле баңги заттарын, арак менен тамекини тараткандардын акыр түбү жакшылык көрбөсүн элдик байкоочулар эчак эле айтып коюшкан. Жогорудагы каарманыбыз айткандай эгемендик менен кошо келген экономикалык, социалдык кыйын кезеңде элди дайрадай каптаган самопалдар менен самогондор ансыз да жокчулукка мөгдөп калган миңдеген адамдардын акыл-эсин алып, өмүрүн соолтуп, кедерин кесип, кешигин төкпөдүбү.

ШОРГО МАЛЫНГАН МАХАБАТ

Орустарда жакшы макал бар: «Кайда барып түшөрүмдү билсем, алдыма саман төшөбөйт белем» деген. Анын сыңары өйдө-төмөн калчаган турмуш кай жакка кайыктырып барып не дүйнөнү башка салат, билбейсиң. Анүстүнө жаштыктын алдыда бир жомоктогудай керемет күтүп тургандан бетер аңды-дөңдү карабай баш оогон жакка кетмей адаты бар.

Ольга а кезде Ыраакы Чыгыштагы порт шаардын четинде жашачу. Тегерете аскер бөлүктөрү, түрмөчүлөрдүн мөөнөт өтөөчү жайлары болчу. Элбир-делбир ээликкен жаш кыздардын солдаттар менен таанышмай, жылдызы келишсе андан ары достошмой адаттары бар эле. Кокус бирди-жарымы ошондой «дос» күтсө күн куру эмес гарнизонго жолугушууга чуркап, анысын кайра курбуларына айтып келип... айтор, жок сүйүүсүн бар кылган чөлкөм болчу.

Бала кезинен илмийип, эки көзү чүңүрөйүп нары кирген, мүнөзү түнтүрөөк, уялчаак Ольга шартылдаган шайдоот жигиттерден айбыкчу. Курбу кыздары жанын койбой дискотекага сүйрөп барышканда бийге түшкөндөн тартынып, четте жашынып турчу. Бир күнү ошентип бийлегендерге оолактан көз салып турганда, өзүнө окшоп коомайлап турган кара тору жигит сөз катып калды. Өзү кара, көзү бүтүк болгону менен орусча таза сүйлөгөн жигит ал күнү демейде үйүнө жалгыз келчү Ольганы узатып келди. Мындай күтүлбөгөн окуяга эреркеген Ольга «оюнга» кантип кирип кеткенин өзү да байкабай калды. Күн артынан күн өтүп, алиги кара тору солдаттын бош убактысынын баары Ольганын үйүндө өтчү болду. Ири кораблдер менен айлап-жылдап сүзүп жүргөн апасына кызынын «досу» анча деле

жаман көрүнгөн жок. Атүгүл мөөнөтү бүткөндөн кийин ушерде калса өзү иштеген кеменин бирине ишке орношконго жардам берээрин айтты. Апасынын мындай дилгирлигин солдат да четке каккан жок. Сыртынан сыйда-сыпаа көрүнгөн жигиттин күйөө бала болоорунан шектенбеген эненин кызын жок дегенде ушинтип алыска кетирбей алып калам деген аракети текке кетип, Кадырбек үйлөнгөндөн эки айдан кийин: «Туугандарыма отпускага барып, кайра келишим керек» – деп калды. Жаңы эле баш кошкон колуктусу кыйылып жатып макул болду. «Өзүң ойлосоң, мен келинчегимди салт боюнча ата-энемдин алдына алып барып, туугандарымдан бата алышым керек, билесиңби, бизде үйлөнүү тою кандай кызык...»

Күйөөсүнүн сүрөттөөсү боюнча башына жоолук салынып, кооз көшөгөнүн артында отурганын элестеткен Ольга өзү да шашып калды. Поезд менен үч күн, үч түн тынбай жүрүштү. Акыры келдик дегенде Кадырбек келинчегин бир үйгө жеткирип коюп, өзү телефон чалганы кетти.

«Үйлөндүм, келинчегим менен баратам» – деп жиберген телеграмма жетпептир, – деди кабагы салыңкы кайтып келип. – Эми кам-чомдору жок экен, капилет эле кирип барабыз, бизди эч ким тоспойт».

Шаардын четиндеги айылга түн ичинде келишти.

«Салт ушундай, бизде келинчекти ушинтип эч кимге көргөзбөй ала качып келишет». Терезе тыкылдап, жарык күйдү да, күлдү-калакайга түшкөн аял чалына жүгүрүп чыгып, уулун кучактай жыгылды. Баласынын бети-башынан өөп болуп, жанындагы арыкчырай орус кызды чочуркай карап калды.

Эртеси күн аркан бою көтөрүлгөн маалда бырышкан-тырышкан эскирээк көшөгө тагылып, убай-чубай эл келип, аялдар көшөгөдө сербейип отурган сары келиндин бетинен өөп, башына жоолук салышып, жылмайган тейден чыгып жатышты.

«Отпуска» ошентип он алты жылга созулду. Орус келинди келин эмес эле оюн сурабай турган күндөй пайдаланган кайнене Ольганы оттон алып сууга салды. «Келиндин милдети ушул» демиш болуп, үй-тиричиликтин бүт жүгүн арык келиндин жонуна жүктөдү.

Отурган-турган жеринде: «Ой, менин орус келиним кыргыздын беш келинине татыйт» – деп мактанган менен ал келиндин эмне күн көрүп, эмне көйдө жүргөнүн ойлоп да койгон жок. Алыста калган энесин, бир туугандарын он алты жыл бою көрбөгөн бечара келиндин жаштыгынын аягы барып, минтип шорго малынды. Бир кезде «сүйөм, күйөм» деген күйөөсү эми «өлтүрөмдөн» башканы айтпайт. Эки күндүн биринде мас болуп алып, үй-бүлөсүнө тополоң салган жо-



ругун: «Мен армияда жүргөндө таяк жегем, ошонун залдары, өзүм эчтеке билбей калам» – деп бастырып койчу.

Ал мас болуп келатат дегенде Ольганын жаны оозуна кептелип, жедеп таякка бышып бүткөн денеси өзүнөн өзү калчылдап, бөрүнүн тишиндеги чаарчыктай диртилдей баштайт. Нечен жылаң аяк, жылаң баш качкан күндөр, нечен бычак менен кансырап жаткан күндөр өттү. «Жаны иттикинен да бекем экен, башка неме болсо өлүп калмак» дечү кайненеси анын артынан.

Өзү болсо жанчылган денесин араң сүйрөп, ыйлаган баласын со-ротууга дарманы келбей, жумалап төшөктө жатчу.

Күйөөсүнүн ичкени көбөйүп, таягы күчөп, такыр жашоо болбой калганын көргөн коңшусу бир күнү Ольга үйүнө качып келгенде ушинтип запкы көргөндөргө жардам көрсөтүүчү мекеме бар экенин айтты. Кайсы жерге кирип кетээрин билбей айласы кетип жүргөн Ольга жабыша калды.

Ошентип, кыштын чилдесинде эки чиедей баланы жетелеген, отузга чыкпай оозунда бүдүр тиши калбай калган аял үй-бүлөдөн запкы көргөндөргө убактылуу калканч болчу «Сезимге» келди.

Эми аны өз үйүнө, Ыраакы Чыгышка аман-эсен жөнөтүү милдети турду. Миграция боюнча эл аралык уюмдун колдоосу менен он алты жыл бою күң ордуна эзүүдө жүргөн эки баланын энеси кулчулуктун курмандыгы деп таанылды. «Үй-бүлө мүчөсү» деп саналган менен эки бала төрөп, аларды чоңойткончо никеге турбаган, өз жакындары менен катташа албаган, түмөн-түйшүк тартып, күң ордуна кызмат кылган, бир нерсе десе өлөөрчө таяк жеп, денесинин тамтыгы жок жарат алган, адам сүлдөрү гана калган аялдын абалын аныктоо жана балдарга болгон ата сөрөйүнүн укугунан ажыратуу маселесин караган сот Сокулук районунда болду.

Сот болоорун, анда өзүнүн маселесин каралаарын алдын-ала билсе да Кадырбек келген жок. Акыры аны атайын машине менен «Сезимдин» укук борборунун юристи күч менен алып келди.

Эмне болуп атканы менен иши деле жок, жаңыдан эле соолуккан Кадырбек өңүмбү же түшүмбү деген кыялда сотто теңселип турду.

– Урганың ыраспы? – деген соттун суроосуна: «Ырас» – деп жооп берди. «Күнөөңдү мойнуңа аласыңбы?» – дегенде: «Алам» – деди камаарабай. «Анда сени дал ушерден эле камаш керек. Аялыңдын денесиндеги тактар сага айгак болуп берет» деген прокурордун кеби гана анын бейгам дүйнөсүнө бүлүк салды.

«Жок, жок, камабагыла, кереги жок!» деген аялдын үнү залдагыларды селт эттирди. Баятан башын жерге салып, көзүнөн аккан жашты тамчылатып отурган, Ольга кыйкырыптыр. Залдагылар анын тиши жок бүйлөсү гана көрүнгөн оозун карап калышты.

Кадырбек да аны эми көргөндөй, көзүн ачып-жумуп тиктеп калды.

– Кереги жок, биз бияктан кетсек болду, ушунун баарын унутсак болду...

Прокурор жарылып кеткенсип, залда отурган айыл өкмөтүнүн башчысына, аялдар кеңешине, аксакалдар сотуна бир тийди.

– Билесиңер да, билмексен болуп жүргөнсүңөр. Эл деги эмне болуп баратат, ыя? Карыңардан жашыңарга чейин арак ичесиңер, ойногонуңар карта, анан барып үй-бүлөңөргө асыласыңар. Жардыбыз, итке минип калдык деп жалдырап отурасыңар. Силерди ошол абалды ойлойт деп шайлашкан, иштебейсиңерби!

Соттун чечими менен үй-бүлөсүнө азаптан башка эч нерсе кылбаган Кадырбек аталык укугунан ажыратылды. Ольга уул-кызы менен Ыраакы Чыгышка, апасына жөнөп кетти.

АШМАЛТАЙ

– Мына сага милиция, мына сага, жүзү кара, мен өзүм сага милициямын, чык үйдөн шерменде, арам тамак бетпак! Энең экөөң тең жогол көзүмө көрүнбөй, өлтүрүп сала электе жоголгула!

Тепкинин запкысынан эмес, ызадан ууккан кыз жылаңаяк, жылаңбаш көчөгө чуркап чыкты.

Боздогон бойдон апасы артынан жөнөдү. Кардуу бороондо карааны көзгө илээшпей «кызым, кызым!» деген энесинин үзүл-кесил үнү ээликкен кыздын демин зорго басты.

Экөө машинелер токтогон жайдан жолугушту:

– Апа, мен үйгө барбайм, сен бара бер, – деди кызынын тиши тишине тийбей, – менден кам санаба, өлүп калбайм, тиги айткандай мендейлер денесин сатып деле оокат кылып жатышпайбы?

– Эгер ушул үйдөн кете алсам мен эчак кетмекмин, – деди апасы. – Кетип кайда барабыз? Менин жарыбаган айлыгым менен төртөөндү кантип багам? Кайда, кимге барабыз? Кичине чыда, окууңду бүтсөң күйөөгө чыгып, багың ачылаар... «Күйөө деп айтып алып, апасы кайра тилин тиштеди. Бир кезде өзүнүн күйөөсү да көзүнөн учкун чачыраган жылдыздуу жигит эле. Институттун акыркы курсунда баш кошушкан. Далай бактылуу күндөрдү, далай кыйынчылыктарды чогуу көрүшкөн. Келечек анда аларга кереметтүү дүйнөдөй сезилчү. Ошондо эле анын кыялы адегенде илимдин кандидаты, анан доктору болчу, ошого жараша кызмат тепкичи да жогорулап... эң эле бери дегенде министрликке такалчу. Айтканындай эле кандидаттыгын жактап, доцент болду, баягы чап жаак, зыңкыйган жигит эми салабаттуу, бой-келбеттүү, өзүнүн коомдо ээлеген ордун жакшы билген



адам. Төрт бала төрөп, баягы педиатрлык деңгээлдеги «өспөй» калган аялына эми окумуштуу «бийиктиктен» карайт. Бирдеме десе: «Сен эмнени билесиң, келесоо!», «Өңгө сүйлөсө да сен сүйлөбөчү!», «Жарыбаган айлыгың эмнеге жетет?» дечү болду. Кийим-кече жөнүндө кеп болгондо да: «Сени ким көрүп атты эле, мен болсом окумуштуулар чөйрөсүндө, элдин арасында жүрөм, ошого жараша кийинишим керек» – дейт да машинени минип зуу коёт. Үйдөгү бардык үмүт, тилек, аракет, каражат бүтүндөй бойдон анын докторлук диссертациясынын корголушуна багытталган.

Билинбей отуруп, үй-бүлө экиге бөлүндү. «Багып атам» деген ал бир тарапта. Ага көз каранды болгон аялы, балдары менен бир тарапта. Анын көзүнчө тамак ичкенден, атүгүл телевизор көргөндөн тартынышып, атасы келээри менен балдар бөлмөлөрүнө кирип кетишет. Эч качан: «Ал керек, бул керек» – деп айтышпайт.

Тиричилик көйгөйдү ыйлап-сыктай көтөрсө болот дечи, баарынан да минтип жөнү жок жерден уруш чыгарып, кылдан кыйкым таап, уят-сыйытты билбей бой жеткен кыздарды көзгө илбей мушташканы жанга батып кетет экен. Анын мындай экенин эч кимге айта да албайсың. Айткан менен бирди-жарым ишенеби десең, ишинде мындан илбериңки, кичи пейил, маданияттуу, сергек жан жок. Улуу-кичүүнү бирдей сыйлап, сыпайы мамиле кылат, коңшу-колондор, дос-тааныштар менен да «сиз, биз» мамиледе. Үйдө болсо... анын бири жок, каардын кара булутун үйүп, оозуна ак ит кирип, кара ит чыгып, күн куру эмес «концерт» коюп турат. Сырттан караган адамга ушундай сонун киши менен ымалашып жашай албаган аялы күнөөлүүдөй туюлат.

Аялы болсо... нечен уйкусуз түндөрдүн, сөөктү жарып өткөн суук сөздөрдүн, басмырлоо менен жетишпегендиктин залдарынан жүрөгү үшүп, кагаздай ушаланып, улгайып баратат. Анын жүзүндөгү бырыштын артында канча көз жаш, канча санаа, канча ыза катылганын өзү гана билет.

Ушул ушаланган аялдын иштеген жерине бир күнү суйсалган сулуу кыз кирип келди. Көрсө, күйөөсүнүн студенти экен. Кыйлага кыйшаңдап жатып акыры: «Сиз Россияга кетип жаткан турбайсызбы. Агай экөөбүздүн мамилебиз өтө эле тереңдеп кеткен... Кетээриңиз чын болсо бизге ыраазычылыгыңызды билдирип, өз ыктыярыңыз менен эле...»

Мындайды күтпөгөн жаны таң калгандан эси ооп кала жаздаса да шек билгизбей сурады: «А сиз агайыңыздын төрт баласы бар экенин билесизби?»

– Билем.

– Мейли, мен каршы эмесмин. Бирок агайыңызды төрт баласы менен чогуу аласыз.

– Кандайча? Ал сизди баарын Россияга чогуу ала кетет дебеди беле?

– Жок, Россияга кетиш эч качан оюма да келген эмес. Сиз айткандай биз укмуш үйдө жашабайбыз, төрт баламды жалгыз бага албайм, ошон үчүн алсаңыз баарын чогуу аласыз.

Кыз бир кызарып, бир бозоруп чыга качкан.

Өзүнүкү эми болоору болду дечи, баарынан жаманы – кыздарынын күйөөгө чыкпайбыз дегени болуп жатат. Атасынын чыныгы жүзүн билишкен кыздарына бардык эле адамдар ушундай эки жүздүү, мыкаачы, таш боордой сезилет окшобойбу. «Жакшы» эркектер жөнүндө нечен мисалдар алардын көз карашын өзгөртө албай жатат. Зөөкүр эрге карата аларда башкача түшүнүк, башкача көз караш бар. Ар бир адам өзүнүн кылганы үчүн жооп бериш керек. Күйөөгө эч ким андай артыкчылык укук берген эмес, ошон үчүн милицияга кайрылып, жоопко тартыш керек дешет. Үй-бүлөдөгү зомбулукка каршы атайын закон чыкканын өзү деле билет, бирок милиция чакырсаң... ашып кетсе он айлык өлчөмдө штраф салат, ал да үй-бүлөнүн ырыскысынан кесилет, эгер чындап эле милиция чакырса өлтүрүп койгондон деле кайра тартпайт болуш керек. Ал деген анын «коомдук аброюна», доктордук даражага таасирин тийгизиши ыктымал да! Мындай «айлампадан» эч бир закон эч нерсе чыгара албайт болуш керек...

Бир чыкса мындай айлампаны өзү гана жарып чыгат окшойт.

Чарчаган, чаалыккан аялдын туюк көкүрөгүнө ушул ой шоола болуп кирип, уламдан-улам чоңоюп баратты.

ОПЕРАЦИЯ «И»

Америкалыктардын «Доктор» деген мыкты киносу бар. Анда эң алдыңкы деп саналып жүргөн оорукананын башкы врачынын тамагы ооруп, текшертсе «кызыл өңгөчтөн рак» деп чыгышат. Ошондон тартып ал бечара доктордон клиентке айланып, коридордо кезек күтүп, врачтын көзүн карап жалдырап, кыскасы, кечээ эле өзү башкарып жүргөн клиниканын мыкты оорукана эмес эле адамдарды кызылдай кыйнап турган тири укмуштай жай экенин, дартты дарыламыш болгон менен адамдын адамдыгын өлтүрүп коё турган ирип-чирип бүткөн тармак экенин, аны түп-тамырынан бери өзгөртпөсө болбой турганын түшүнөт.

Прокуратура тармагында отуз жылдан ашуун (анын ичинде райпрокуратурадан тартып, Генералдык прокуратурага чейинки эмгек жолу бар) иштеген, профессионал юрист Айнагүлдүн башынан өткөргөн окуясы дал мына ошол каармандыкына окшоп кетет.

– 2006-жылдын октябрь айында 30 процент акчаң болсо калганын АТФ банк төлөп, ипотекалык кредитке квартира алса болот деген жарыя боюнча 22 миң долларга бааланган квартиранын отуз процентин түзгөн 6 миң доллар акчамды жыйнап, 7 жылдык мөөнөткө 15000 доллар кредит алууга аталган банк менен келишим түздүм. Кредиттин барымтасына мен сатып ала турган Тунгуч кичирайонундагы 25-үйдүн 34-квартирасы менин алты миң доллар акчама коюлду.

Банк кызматкерлери келип, үйдү көрүп кетишти, эксперт деген бир кызматкери биз менен иштешип жүрдү. Акча алаарга бир саат калганда гана колубузга келишим пакетин берип, биздин колдогу акчаны алышты. Бир пакет толтура документтерди ошол замат ой токтотуп окуп чыкканга мүмкүнчүлүк да болбойт экен, анын үстүнө чыкылдаган жапжаш кызматкерлерди билимдүү, өтө так, өздөрү иштеген мекеменин кадырына доо кетирбей турган адистерден деп ишенет экенсиң да. Банктын өзү болсо кардардын жардамга келген ишеничтүү жөлөгүбүз деп күнү-түнү жарыялап жатпайбы. Алдап кетет деп анан кайдан ойлойсуң? Анын үстүнө андан бир аз эле мурда кызымдан айрылып, депрессиядан чыга албай жүргөн кезим болчу.

Мага адегенде отуз процент дешкен, анан эле берээрде кырк деп калышыптыр. Кыскасы, мен берген акчаны алып туруп он беш миң беришти, мен аны ошол замат квартира ээсине бердим.

– Тигил алты миңчи? – десем ал: «Банкка барымта (задаток) болот» дешти. Ошондо эле алданганыбыз түшүнүктүү болду, анткени менин 6 миң доллар акчам банкта кыймылсыз калып, чынында алар мага он беш миң эмес, тогуз миң берип, бирок процентти он беш миңдики деп 84 ай мени ай сайын саап тураары, үйдүн ээси таанышым эле ага: «Эми күтө тур, акчам банкта барымтада калды» – деп кырдаалды түшүндүрдүм. Ал аял макул деп ошол бойдон эле үйүндө жашап калды.

Ал кезде прокуратура тармагынан кетип, рак менен ооругандарга жардам көрсөтүүчү борбор ачып, ошол уюмду иштетип жөнгө салыштын аракети менен болуп, офисте эле жашап, банкка төлөмдөрдү өз убагында төлөп жүрдүм.

«Качкын»

Турмуш деген ушундай экен, рак оорусу менен ооругандардын да, алардын жакындарынын да азабын кошо тартышып, дайыма аралашып жүрүш өтө оор экен. Бул ишке бүтүндөй мамлекет көңүл буруп, эбегейсиз көп каражат жумшалбаса мындай жоо менен күрөшүүгө бир өмүр чак келбейт. Абдан чаалыгып, кыйналып кеткенимди

көргөн жолдошторум мени өздөрү иштеп жаткан Россияга чакырып калышты. АТФ банкка кат жазып, менин 6 миңимди өзүңөргө алып, процентти 9 миңден кайра мага график түзүп бергиле деп жазган каттарымды, ошол каттарда дарегимдин өзгөргөнүн билдирип, бардык маселелер боюнча байланыша турган адамды дайындап, ага кредитке төлөөчү акчамды берип, ноябрдын башында Россияга жөнөп кеттим. Ал жерде да жумуштарым бүтпөй кармалып калдым.

2008-жылдын 10-январында апам кайтыш болуп, Россиядан келгенимде Банк мени издетип жатканын билдим. Банкка келсем бир кыздар келип эле: «Сиз менен келишимди бузганбыз, төлөбөсөңөр үйүңөрдү сатабыз, давай ишеним кат бериңиз» – деп эле жатышты. Мен «мурдагыдай эле улантып төлөйм, атүгүл биротоло кутулсамбы деп жатам, 22–23-январда апамдын кыркын берет элек, ага чейин айылга барыш керек болуп жатат, кыркынан кийинки жумада келип такташайын» десем банктын Гүлниза аттуу кызматкери: «Анда кайра улантканга 100 доллар төлөп коюңуз, калганын сиз келгенден кийин сүйлөшөбүз» – деп калды. Макулдашып, айткан акчасын төлөп берип, Кочкорго жөнөп кеттим.

26-январь күнү айылдан Бишкекке келатсам кол телефон шың-гырап калды. Свердлов райондук нотариалдык конторага тез келе кал деп тааныш нотариус чалып калды. Мен ага да мурун адвокаттык жардам берип жүргөндүктөн дагы бир балээси болгон го деп, кечки саат алтыдан 25 мүнөт өткөндө келдим. Кирсем ал жерде баягы банктын кызматкери Гүлниза Абдинасирова, Свердлов райондук прокуратуранын кызматкери Нургүл Сулайманова, нотариус Байкал Мажитова (мени жакшы тааныган кесиптеш курбу-буз эле да), дагы бир жигит бар экен. Мени издегендерине караганда оперуполномоченный го деп ойлоп, ичимден чын эле камап койбосун шерменде кылып деген да ойдо болдум. Киргенимде Байкал Мажитова: «Сени качып жүрөт дегенде мен ал качпайт, келет деп жаттым» – деди. «Кайда качмак элем, силер менен макулдашып анан кетпедим беле, Гүлниза?» – десем ал: «Менин жетекчилерим уруксат бербей узартпай койду, ошон үчүн сизди издегем. Жашаган жериңиздегилерге телефон чалсам: «Россияга кеткен» – дешти. Залогдогу квартирага барсам анын ээси сизди: «Апасынын кыркына кетти деди» – дейт. Көрсө, прокуратуранын кызматкери банктын кызматкери менен биргелешип «качып» жүргөн мени кармоонун аракетинде жүрүшкөн экен да! Мен качмак түгүл квартиранын ээсине генералдык ишенимди таштап кеткем: «Кокус мен жок болуп калсам сатабыз деп калса чуулдатпай азыркы базар баасы менен сатып, банктын акчасын төлөп берип, калганын алып туруп тур, анан мен келгенден кийин эсептешип алабыз» – деп сүйлөшкөнбүз. Квар-

тира ээсине ошол жерден телефон чалып: «Сен эмне үчүн генералдык ишеним жөнүндө айткан жоксуң?» десем: «Ал жөнүндө эч нерсе сурашкан жок, сени кайда деп эле сурашты» – деди.

Тигилер ошондон кийин бир бөтөлкө коньяк, конфет алып чыгып, мага көңүл айта турган болушту. Бөлмөдө 5 адам элек, төрт аял төрт ирет тост айтып, коньяктан ичтик.

Прокуратура кызматкери Нургүл менен Гүлниза келишимдеги мөөнөттөн мурда, таң атканга чейин бүткүл сумманы 9200 долларды төлөүз деп кыстай башташты. Мен тамашалап түнү менен бирөөнү өлтүрүп келсин деп жатасыңарбы, эртеңкиге чейин күткүлө, – дедим. Прокуратура кызматкери: Гүлниза менин сиңдим болот, жетекчилиги айлыгын бербей, сыйлык жазбай жатыштыр, ошого көргөзө турсун сиз жок дегенде ишеним кат жазып берип турбайсызбы, эртең кечинде акчаңызды алып келсеңиз ишеним катты кайра аласыз» – деди. – Эртең эле бүтчү ишке ишеним кат жазбай эле турбайлыбы – десем жок, дүпүлдөп эле болушкан жок, жазыңыз эле жазыңыз дегенинен: «ой эмне, сен эми мени камайсыңбы, 37-жыл болуп кеткен го» – деп эле тамашалап, жазып бердим. Жолдон чарчап, стресс болуп араң эле тургам.

«Көзүмдү ачсам – гипс...»

Эртеси 9200 долларга 800 долларды кошуп, инимди ээрчитип алып, саат 3тө биротоло кутулалы деп барсам баягы Гүлниза: «Бүттү, баары бүттү, эч кандай сөз болушу мүмкүн эмес, бул жерде үчүнчү тараптын кызыкчылыгы аралашып кетти» дебеспи! Кайдагы үчүнчү тарап? – деп эле шок болуп калдым.

Кайра нотариалдык конторага чуркадым. Барсам ордунда жок. Эртеси эртең менен барып, ишеним катты кайрып алып, квартира эмне болгонун сурасам: «Сатып ийишиптир» – дейт. Октябрь районунун жеке нотариусу Байханбаева деген сатылды дептир. Оозум ачылып эле калды. Капырай, жапжаш эле кыздар көздөрүн тостойтуп туруп эле ушинтип жатса таң калат экенсиң да. Коньякты эмнеге ичиришет? Прокуратура кызматкери түн ортосунда банк кызматкерин эмнеге ээрчип жүрөт? Мени качып жүрөт дегендери чын болсо прокуратура кызматкери милициянын ролун аткарып калганбы?

Эртеси нотариуска барып: «Коньякты ким алып келди эле?» – деп сурасам: «Прокурордун кызматкери камокко чуркап барып келген» – дейт. Нотариустун так маңдайына отургузуп алып, ичирип, анан маанилүү документтерге кол койдурганы мыйзамга туура келеби? Менин ичкилик ичпесимди элдин баары билет, бирок ушун-

дай учурда стресс болуп, чарчап, жакынындан айрылып турсаң, бал сөздү айтып жаныңда турушса ичет экенсиң да. Ошондой абалдан пайдаланат деп ким ойлоптур. Эми башка түгүл отуз жыл укук коргоодо иштеп келген адамды ушинтип жатышса эми кайда барабыз?

Алиги адамдардын нааразылыгы, ишенимдин кеткени мына ушундайдан улам жаралып жатпайбы. Юристин мундирине так салып, шылуундук менен карапайым адамдардын мүлкүн көз көрүнөө тартып алып, кимдир бирөөнүн пайдага туйтунушуна жол ачып берген кесиптештериме алкогольдун таасири астында жана да алдоо жолу менен түзүлгөн документтердин жасалма болоорун эскертип кетким келет. Мамлекеттик бийликтин жетекчилигине болсо менин мисалымда акыйкаттыктын калыбына келишине көмөктөшүп, жалпы эле банк системасындагы кредиттөө саясатына тыкыр көзөмөл кылып, ансыз да жону жука элибиздин терисин сыйрууга кылган аракеттерине бөгөт коюу өтүнүчү менен кайрылам.

Азыркы учурда Айнагүл оор абалда Бишкектеги реабилитациялык борбордун биринде дарыланып жатат.



Проза



**Жаныбек
РАЙ**

АВАНГАРД

(Аңгеме)

I

Омош Чонтоев Жанаалы таздын үйүнө жакындаганда, ал адетинче үйүнө чуркап кирип, кире бериштеги күзгүдөн желкесиндеги колго илинген суюк чачын астына тарай жасанып чыга калды. Омош планшетин ачып, Жанаалы таздын күнгө чагылышкан жалтырак башын алеки мүнөттө кашкайта, кудум өзүнө окшоштуруп тарта койду.

Баятан бери дубалдын көлөкөсүндө кобурашып-жобурашып, шок курагы, чок курагынан кеп кылыша, оозуна толгон насыбай аралаш шилекейин борпоң топуракка болп эткизе түкүрө, таягы менен көөмп коюп отурушкан карыялардын этек-жеңдери козголо:

– О-уу, мына, мына, Жанаалынын башын музейге койчудай кылып тарттың го, айнанайын – дешип адеп жадаган, жатка билген, кайталанма аңызынан алаксыша жандана түшүштү.

– Оо, ушу да кеппи! Омоштай менин күрөң уюм Мумусяны кантип тартканын көргөн жоксуңар! – башкалардан озунуп Ата Мекендик согушта немистерге колго түшкөн Кара сакалчан абышка колун жаңсай обдулду.

– Ай, ал менин Көк эшегимдин буту-бутуна тийбей Кичине батырдын ургаачы эшегине аңкылдап баратканын шилтегенин көрсөңөр анда! – деп Шаршеналы богооз сүйлөсө да каадалана, маңдайына түшкөн салбыраган малакайын көтөрдү эле, көлөкөдө жашынган көзү жүлжүйө, көгөргөн чылпагы жылт этет. Күндөн көзү

уяла түштүбү, кайрадан малакайын түшүрө койсо, мурдуна майланышкан чийбаркут кастюмунун жагымсыз жыты бурк эте же Картаңбайдын үйүнөн ашыга жеп алган сары майдын кубатыбы, жүрөгү окшуй, көңүлү караңгылай түштү. Бирок ал жүрөгү окшуганын Картаңбайдын сары майынан эмес, эси жок кемпиринин эчкинин майынан жасаган суюк тамагынан көрдү. Артынан ачуу чүчкүрүгү чыгып, көзүнөн жашы ыргый, көгөргөн чылпагы мурдунун учуна барып жабышты. Аны көргөндө анын бирдеме болорунан шекшиген, эбак эле андан оолак отурган карыялардын алды фронтто, немистин огуна алган тырыгы, арты өмүр бою колхоздун талаасында эмгектенип, ысык-суукка какталып бүрүшкөн беттери жазыла, жүздөрүнө жумшак күлкү чайды.

Керээли-кечке баланчанын Карагер кашкасы, түкүнчөнүн Торкашкасын айтып, сөз наркы түгөнүп ныксыраган абышкаларга эми жаңы сөздүн учугу табылып, көркөм дүйнөнүн чексиз сырларына чабыт ачылгансыды. Бири, илгери колхоз учурунда колхоздун башкармасы Накай Сыдыков Боронзодон чакырган чоң сүрөтчүлөр Гапар Айтиев, Күлчоро Керимбековдун, Социалисттик Эмгектин Баатыры Шаршен Назаралиевди баш кылып эмгек ардагерлердин сүрөтүн конторго тарттырып жатканда, жанында чай куюп отурганын, ал эмес анча-мынча кыз-келиндерди тааныштыра коюп жүргөнүн айтып тамшанса, экинчиси, андан да кызыктуу кылып кайсы бир чет өлкөлүк сүрөтчүнүн беш аял алып, журналисттер издеп барса алтынчысыныкынан тапканын айтайын десе, кашайып аты-жөнүн унутуп калып: «Бики-Бики... Биказо беле» – дей кайсалактай санын чапкылайт.

Короонун ичиндеги жайыкта алтын көкүл секелек кыздын чөйчөгүнөн жем талашкан үндүк, тооктор суусашыппы же жөн элеби эмнегедир чогуусу менен кукулуктап калышты. Чаңкайып тийген күн, телмиреген теректер, маараган-мөөрөгөн мал-жан, каңшылаган үрөнчөөк иттер дагы бүгүн күмүш сакал карылардын азгырган аңгемесине кулак төшөй үнсүз, дабышсыз. Көчөнүн даңгыр таштак жолунда чийнесин кыйчылдата тартып келаткан Боз тумак Шаршекенин уулу гана эч нерседен капары жок, кара эшегин кээде-кээде нукулаганы болбосо, өңгүл-дөңгүлдө чачылып кете жаздаган чөмөлөсүн кылчак-кылчак караганы менен алек. Анткен менен баятан бери кыйшаңдаган эшегинин үйүнө жакындаган сайын оозун тарттырбай аңкилдеп арыш ташташы анын көңүлүн көтөрүп жибердиби, бир бутун ээрге арта сала, кыңылдай кайсы бир ырдын обонун салды. Дубалдын көлөкөсүндө кыркалекей отурган карыларга алыстан салам айта, обон артынан ышкырыгы коштоду.

Омош мектепте 8-класста ордунда калып кала жаздап окуганы менен айылдагы кемпир, келин-кыздардын оозунан түшпөгөн сүймөнчүгү. Ал алардын ала кийиз, шырдак жасаганына көмөктөшүп, эң эле кооз оюмдардан салып оймолоп берчү. Бара-бара бакубат жапагандардын көзүнө илинип, ага ала кийиз, шырдак эле эмес кыздын себине даярдалган төшөнчү, жууркан, туш кийиздердин саймасын түшүргөнгө да чакырып калышчу. Ошондо Омоштун сезими жаңыдан ойгонуп жаткан учуру белем, шайы жууркан шуудураса, аруу кыялында кыз-жигиттин биринчи түнүн элестете, ойкуштата сайма салып жиберер эле.

Бир жолу райондун борборуна келип, кафеде тамактанып жаткан жеринен бет маңдайында отурган келишимдүү келиндин чырайына суктанып, анын куюлган чачын келиштире тарта коюп өзүнө тартуулса, ал сүйүнүп кетип сүрөттү бооруна кыса калса, күрсүйгөн күйөөсү байкап калып, сүрөтүн алып ыргытып, жетелеп кетет. Омош болсо кудай сактап, мурунга бир жебегенге сүйүнөт.

Түндө уйкусу качып, ата-энеси жатып алышкандан соң телевизордон сүрөтчү Сальвадор Дали жөнүндө кино көрдү. Дали бир картинасынын акчасына Барселонанын чет жакасынан фонтандары атырылып, гүл бакчасы буралган жомоктогудай үй сатып алат. Досу, улуу акын Поль Элюардын айдай сулуу келинчеги да ага таасирленип күйөөсүн чанып, Сальвадорго тийип алат. Агылып келген коноктордун арасында жубайы менен кошо келген Джон Леннонго чычайган мурутун бир сааттан ашык мактап жатып бир миллион долларга сатып жиберет. Анан мурутунун бир учун кайчы менен кесип жылтыракка ороп, таазим кыла колдоруна карматат. Омош жубайлардын Далинин бир тал мурутун миллион долларга сатып алганына таңгала, оюна да бир нерсе келе калдыбы: «Кийин мен дагы белгилүү сүрөтчү болсом, сакалымды Далиникинен да узунурак коё берсем, айылдагылар акча беришпесе да, жок дегенде бир эчкиге алмашып алармын» деген кыялда, кыл чыгалекек жаагын сыймалай, балалык баёо кыялына байыйт. Омош ал түнү сакал, мурут жөнүндө түш көрдү.

Эртеси айылдын четинде эшек оонаган Кичине дөбөдө ойношкон курбуларына жетип барып:

– Мен Гениймин! Жыйырма биринчи кылымдын улуу сүрөтчүсүмүн. Менин атым – Сальвадор Дали! Эшек, торпок, иттердин сырын жакшы билем. Анүстүнө арыкчырай сулуумун, мурутумду бир кулач кылып өстүрөм, ошондо мени улуу сүрөтчү дешип, айылдагы кыздардын баары жакшы көрүшөт!

Аны укканда дөңдө чокчоюп отурушкан классташтары:

– Ооба, сен генийсиң, генийсиң! – дешип, кыраан-каткы күлүп калышат. Кичине сөздү андан бетер көбүртүп сүйлөчү Сары чыйпыт Зоотбек гана:

– Ийе, ийе дей, Океш сен бекер эле мектепте окуп жүрөсүң, андан көрө Сүрөт окуу жайына тапшырсаң, ал жерде кыздар чечинип отуруп беришет экен. Эшек, торпокту биз деле жакшы билебиз, бирок сулуулардын чечингенин көргөнүңчү! – деп арсактай ах-ахалаганда, чокчойгондор «уаа-уаа!» деште, жабалакташа кошулат.

* * *

Айылда белгилүү сүрөтчү атыккан Омош окууга тапшырганы Бишкектин босогосун аттайт. Ал күн 2007-жылдын 28-июну эле. Ал Ахунбаев менен Байтик көчөсүнүн кесилишинен 180-маршруткага түшүп, арткы бош орундуктан орун алат. Июнь айынын мээ кайнаткан ысык аптабы бусиктин ичин демдеп, денесин тез эле нымшытып жиберди. Шаардын кызыл-тазыл жарнамаларына суктана «Вефа-Рамстор» соода борборунун келишкен имаратын карап баратып, капасынан жанында отурган эки жаш келиндин сөзүнө аргасыз кулак салат.

– Кайним сүрөтчүнүн окуусуна тапшырганы келиптир! – деди жукурусуна келген толмоч келин, машиненин дүүлдөгүнөн угулбай калат дедиби, үнүн катуураак чыгарып.

– Ай и-ий, кокуй! – экинчиси чоочуп кетти.

– Ай, сүрөтчүлөр эгерим «чоң» болбойт, жолотпо аякка! Андан көрө ичип-жей турган окууга тапшыртпайсыңбы!

– Койчу, эмнени айтып жатасың?!

– Ооба, ошондой! Алар кызмат-мызмат дегенди билишпейт, өзүнөн башкага пайдасы жок, эч кимге жардам бербейт.

– Ай-ий шүмшүк, балакетсиң ай! Мунун баарын кайдан билесиң?

– Билем да! Туруктуу иши жок, акча таппайт. Аягында эт чапкыч, же арак ичип кетишет!

– Келечеги жок дейсиңби!? Чын эле, ырас айтасың, мен анда кайнимди тезинен айнытайын!..

Толмоч келин чочугандан карбаластаса, жалтырап кийинген келин дагы эле бирдемелерди айтып, аны ансайын өң-алеттен кетирип кокуйлатып баратты.

Муну укканда сүрөтчү болом деп канат байлап келаткан Омоштун көңүлү муздай түшүп, канаты кайрылгансыды: «Өү-ү, булар кантет? Сүрөтчүлөр өзүнөн башкага жардам бербейт дегени эмнеси? Шаардыктарың сүрөтчүдөн көңүлү калганбы, же баары эле «чоң»

болгусу келеби? Кызык, андан көрө айылдык келиндер жакшы турбайбы?!.»

Анан ал айылдагы канча кыздын себин даярдашып алкыш алганын, канчалаган аламач оюп түр салганын, сабактан оозун ачып эчтеме билбей отурса да мугалимдер анын талантын сыйлап класстан класска көчүрүп коюшканын эстеди. Атургай жеңелери Жийде, Күмүш, Айшалар аны менен тымызын сырдакана болушуп, сиңдилерин тааныштыра «болочокку күйөө балабыз» дешип калбады беле.

Ал маршруткадан түшүп, Бөкөнбаев көчөсүнөн күн батышка бет алып, толкунда калган кемедей оңго-солго чайпалат. «Айылдагылар чоң сүрөтчү дешип мактагандары жөн эле мени көтөрмөлөгөнүбү же эптеп кийизин бүтүрүп алгандын амалыбы? Кызык, анда Салвадор Дали да жалганбы? Жо-ок, андай эмес болуш керек? Адабияттан берген Кенжеш Токтоева эжебиз ага арнап жазган ырын окуп бербеди беле?»

Ал ойду-тоону ойлой Эркиндик бульварын кесип өтүп, Чуйков атындагы көркөм-сүрөт окуу жайынын босогосун аттаганда гана чаташкан ойлоруна жооп таптыбы: «Жо-жоок! Жанагы шакылдаган сулуу келин Салвадорумдун бир тал муруту канча турарын билбесе керек, болбосо өзү биринчи кызматын таштап сүрөтчү болуп кетмек. Анын Нью-Йорктогу музейинен эле мамлекеттик казынага бир жылда үч жарым миллион доллар түшкөнүчү. Ал эми сыймыгын акча менен өлчөй албайсың да? Сүрөтчүгө андан артык эмне керек?»

Омош ушул ойлорунан кийин гана өзүнүн таланттуу экенине компоё, айылдагы ууру Кабылдын оозунан түшпөгөн «өнөрлүү өлбөйт» деген сөзүн эстей, боюн түзөй ишенимдүү басты. Окуу жайдын кенен залындагы дубалда илинген Леонардо да Винчинин ак буурул сакалы жайкалган автопортретине жакын келип, көпкө суктана карап турду.

Кенен дем алды.

* * *

Аудиториянын ичи жарык экен. Молберттер ар кандай түрдө жайгашып, бөлмөнүн ортосундагы бийик секичеде ар түстөгү калың маталар төшөлгөн. Жанында чакан көшөгө тартылып турат. Студенттер омур-томур жайланышып чыдамсыздык менен профессорду күтүп жатышты.

Эшик ачылып аудиторияга кашка баш, коюу кара сакалчан, алтымыш жашка чамалаган киши алаканын шакылдата чапкылай кирип келди да:

– Сүрөтчүлөр, сүрөтчүлөр! Кана эмесе, сыйкырдуу өнөрүнөрдү көрсөткүлө! Менин ысмым, Нудель Давид Натанович! – деп студенттер менен жадырай учурашты.

– Алгач кишинин тулку боюнан баштайбыз, кана эмесе! – ал, алаканын дагы чапты эле көшөгө ачылып, аркасынан үстүнө шайы халат жамынган жаш орус аял чыга келди. Ал сылык учураша, жеңил аттап секичеге чыкты. Анан аркасын сала берип, ичке манжасын жаңсай берсе, үстүнөн шайы халаты далысын сылай жылмышып түштү. Лампанын күчтүү жарыгы аялдын жылаңач денесин, сымбат көкүрөгүн акактай агарта абага кошуп, сырдуу да, сүрдүү да көрүндү.

Өмүрүндө алгач ирет жылаңач аялды көргөн Омоштун эриндери күбүрөй, денеси дүрүлдөйт. Шүмшүк Зоотбек чыйпыттын: «Сүрөтчү болсом, сулуу кыздардын сүрөтүн тарта берет элем» дегени ушул окшобойбу!

Аңгыча Давид Натанович жылаңач аялды көрсөтө:

– Карагылачы, бул – искусство! Биз муну модель дейбиз! Силерге жандуу моделдин тизесин кармаганга гана уруксат берилет, башка жагына тийбегиле! деген өктөм үнү угулду. Натанович колун жаңсай, секичеде бир бутун кыңкая көтөрө отурган натурщицаны көрсөтүп:

– Мен акылман эмесмин, бирок силерге бирин-экин кыскача кеңешимди берейин, эсиңерде болсун! Сүрөтчү – бул дыйкан, ал эмес дыйкандар сүрөтчүдөн да аз эмгектенишет. Эгерде акча тапкыңар келсе азыр эле чыгып кеткиле! Тигине эшик ачык! Банкир же базарга баргыла! Дагы эскертем, баягы «коммунизм» учурундагы жыргализм заман бүткөн, азыр силерге окшогондордун жүздөн бири гана сүрөт менен акча таап жан сактай алышат! Ошондуктан көп ойлонбогула!

Кашка баш профессордун сөзү жылаңач моделди көрүп кыйшаңдап калгандарды какайта, көздөрүн умачтай ачып былк этпей отуруп калышты.

Сабактан танаписке чыкканда Омош калдайган полотносун тиктей, алгачкы сүртүмдөрүнө көз жүгүртө ордунда кармалат. Балдардын жарымынан көбү сыртка чыгып кетишкен. Секичедеги аял халатын жамына кымтылана түшүп келип, Омоштун сүрөтүнө үңүлөт.

– Эң сонун! Мага жагат, азаматсың! Бирок азыркы сүрөтчүлөр мындай реалисттик чыгармаларды жазбай калышкан, азыр авангард дешет, кийин сен дагы бузулуп кетпесең болду, өзүңө бекем бол!

Ал ушуну айтып бүтүп имериле бере, өзүнчө бирдемени эстедиби, ах-ахалай күлдү. Анан дагы күлдү.

– Мен медикмин, биз медиктер гана кишилерди чечиндиребиз десек, көрсө сүрөтчүлөр медиктердин өздөрүн чечиндирип коюшат турбайбы!

Натуршица шыңкылдаган боюнча согончогунун учу менен жеңил аттай, көшөгөнүн аркасына жашынды.

Омоштун искусствого болгон ынтызарлыгы, аны аргасыз китепканага байма-бай баргызып, мектепте кыйшаңдап окубагандын азабын жей, жекелеп окуса да искусствонун беш томдугун жадыбалдай жаттайт. Китеп кармаса эле уйкусу келчү жаны, эми уктабай окучу адет тапты. Ал таш кылымдан бүгүнкү күнгө чейинки искусствонун түрдүү агымын окуп үйрөнүп, атургай «Модернизм» аттуу кара томдукка чейин жетти. Курсташы Катя Зубахина да Омоштун билимге болгон ынтызарлыгын, сабактан тышкары өзүнө өзгөчө таалай композициялык тапшырмаларды коюп, аны чечмелөөнүн аракетинде жүргөнүн мурда эле байкаган.

Ал бүгүн да анын колунан түшпөгөн, мукабасы жалтыраган кара китебин көргөндө колдон талаша кызыга барактайт. Катянын келишкен сымбаты, сепкилдүү сары быштак жүзү, көгүлтүр көзү ачык асмандай жанса, аны андан бетер сулуу кылып, жүзүнөн нур тамылатат. Ошентсе да анын ойдогудай дене түзүлүшүнөн көзгө көрүнүп, көрүнбөгөн кынтыгын тапкан Омош, анын мурдунун учу Афродитаныкындай кырдачынан келбей, билинер-билибес кайкысы бар экенине аттиңай дегенсип, карабаганга аракет кылды.

Анткен менен Катя окубаган, билбеген эч нерсе жоктой. Англисче да эркин сүйлөйт. Омош өзүн анын алдында жаңыдан сабатын жоё баштаган Мартин Иден сыяктуу элестетет, ага жеткиси келет. Катянын кара китепти кызыга карап койгонуна эле, ага теңеле түшкөндөй сезбедиби. Бирок баары бир Омошко мындай кыздар жакпайт. Ага эртең менен эрте туруп уй сааган, торпок агытып, чөмөлө ыргыткан, апасына ысык сүт белендеп, идиш жууган белдүү кыздар жагат. Андай кыздар баатыр төрөйт дегенин да кулагы чалганы бар. Анан бул кымча белдүү, кийик басыктуу, окуган кыз айылга бир күн чыдабас. Илгери Смоленскиде аскерде жүргөн Жүнүшбек байкени ээрчип келген жалбырак сындуу орус кызы Светлана жеңебиз деле арактан башы арылбаган Жүнүшбектин отун жагып, күлүн чыгарып, бир бала төрөгөндөн кийин чыдай албай кетип калбады беле.

Китепти берип жаткан Катянын Омошко чын ыккластан моймолжуй, сырдуу ирмелген кирпичтери аны азгырып, башка сезимге жетелеп бараткансыды. Анын бул кылыгын Омош мурда эле байкап жүрсө да, көз алдына айылдагы чатыраш беттүү, суу ташыган кыздар тартылып, андан арыла албайт. Анткен менен Катянын сы-

пайы, сылык мүнөзү, бирөөнүн эмгегине баа бере алган көсөмдүгү, искусствону иликтей билген билими, мындан ары анын жанында уй саап, чөмөлө ыргыткан кыздар эмес, сөзүнө сөз коштогон, оюна ой козгогон пикирлеш бийкечтер жандап жүрүүсү керек экенинен белги бергенсип, жандүйнөсү бүлүк салат. Табиятында кезикпеген бул көңүл куштарына берилбей, бул ойлордон канчалык алыстайын десе да, көңүлүндө тымызын жактырып турганын сезди.

Бирок Омош муну жөн эле учкай ойлордун чабыты деди. Азырынча ага сүйлөшкөн кызы тууралуу план түзүүгө эрте. Анын андан башка да «азыр – бүгүн» деген түйшүгү бар. Ага классикалык чыгармалар жагат, андан алыстай албайт. Сансыз эскиздер, натурадан жазган персонаждары додо болуп үйүлүп, залкарлардын сыйкырдуу сырын ачууга тереңдейт. Бирок чоң, кичине көргөзмө болбосун баягы натуршица айткандай «авангарддык» эмгектер өкүм сүрүп, социалисттик реализмдин мыкты үлгүлөрүн жараткан улуу муундагы сүрөтчүлөр дагы авангарддын аркасынан түшкөнүн байкайт. Омоштун академиялык үлгүдөгү полотнолору көмүскөдө калып, атургай аны көргөндө сыртын салыша: «Бул фотография, муну фотографтар эле тартып коюшат. Азыр авангард заманы, жандүйнөнүн кыйкырыгын жаратуу! Ийкем, сүртүмдөр! Мынакей чыныгы искусство! Реализм – эскинин калдыгы, аны менен өспөйсүң!» дегендер туш-тарабынан чыгышып, жанына тургулары келишпейт. Ал өзүнөн өзү жоголчу объектиге айланып солуп бараткансыды. Күндөн күнгө искусствого болгон эпкени күмөнгө айланып, ээн талаа, эрме чөлдө калган жалгыз ботодой эрбейип турганын элестетти.

* * *

– Кел, кире кой Омош!

Давид Натанович күлө жайнап эшик ачты. Өнөркананын ичи күүгүм тартып, үстөлдүн үстүндөгү буюмдар чаң басып, көптөн бери киши кирбегенин билгизет. Кызыл жыгач, жаңгактан жасалган эмерек буюмдар, полдо төшөлгөн кымбат баалуу паркет, Совет доорунун өнөр адамга болгон урмат-сыйын айтып турса, ал эми полдун үстүндөгү кыйма-чийме чийилген издер шарапка тойгон сүрөтчүлөрдүн искусствону талашып, биринин сакалын бири жула, жулмалашканынан кабар бергенсипт. Дубалда илинген дат баскан коюу жашыл лампанын да купуя сыры бардай дулдуюп, жонун салып турганын карасаң! Антпегендечи?!. Айтматовдун «Гүлсаратындай» тили эле жок, болбосо заводдон жаңы боёк сүртүлүп жаркырап чыкканын, жылаңач уяң натурщицанын кулпунган чачына нурун чача, жүзүнө, тулку боюна, андан ылдый акактай балтырына кашкай, чак-

чая тийгенин. Давид Натановичке үстөккө-босток шык бере, улам жанып, улам күйүп, полотнодо жаралган ай нурундай натурщицанын ажарын ача шыпылдаган, кышылдаган кыл калемдин шыбыртына кулак төшөй, эргиген, толкуган кечтердин кайсы бирин шөкөттөп айтып берер эле?..

Давид Натанович «Туткундагы Токтогул» аттуу көлөмдүү чыгармасы менен элге таанылуу. Колорити бай, ички драматизми күчтүү полотно Омоштун да көңүлүнө толчу. Балким, анын агайына жолугушунун себеби да ушундан келип чыккандыр. Давид агайы акыркы жылдары көргөзмөлөргө катышпай өзүнчө иштеп калган. Анткен менен Омоштун өнөрүнө кызыгуу менен карап, кеп-кеңешин аячу эмес. Аңгыча Давид Натановичтин чөнтөк телефону чырылдап башын ийкей коңшу бөлмөгө чыгат.

Омош жалгыз калгандыктан өнөркананын ичин тегерете кызыгып карай баштады. Дубалдарда бирин-серин эски, натурадан жазылган этюддардан башка, кызыл-тасыл болуп боёлгон үч-төрт бурчтуктарга толгон. Кайсы жеринде болбосун үч бурчтук. Бирок ал үч бурчтуктар Омошко жөн эле көркөмдүк үчүн илинип койгондой, ал эми Натановичтин чыныгы чыгармалары башка жакта тургансып анча маани бербеди.

– Ооба, бул менин эмгектерим! – деди профессор аркы бөлмөдөн чыгып келатып. Үч бурчтуктарды тиктеп турган Омошко созуңкураак, ишенимдүү үн менен кайрылып. Капысынан чыккан үнгө Омош ойлонбой эле:

– Ойо-ой, сонун болуптур! – деп коштоп ийди.

– Мага да жагат! – деди Давид Натанович, узунунан келген, учу өйдө таралган калың каштарын серпе: – Биз анчалык көп эмеспиз. Бул үч бурчтуктардын мааниси өтө терең болгондуктан көпчүлүк эл бизге түшүнө бербейт! – деп, үнүн мурдагыдан да бийигирээк олуттуу чыгарды.

Омош профессордун бул сөздөрүнө түшүнө бербей, агайынын тамаша чыныбы же сынап жатканыбы дегенсип: «Ушунун эмнеси терең? Үч бурчтук – үч бурчтукка эле окшоп турат, башка эчтемеси жок, кызык?» – дей, бирок оюндагысын айтса Натановичтин көңүлүн оорутуп аламбы дедиби:

– Сиз бул эмгектин үстүндө көптөн бери түйшүктөнүп жүрөсүзбү? – демиш болду.

Ушул эле суроону күтүп тургансып Давид Натанович жаңы эле күйгүзгөн тамекисин калдайган сакалына үйлөй Омошко эңкейди:

– Эми сен айтчы мага, менин сабагымдан эмнени алалган жоксуң?! – профессор көзүн жүлжүйтө, терезени карай сакалын дагы ыштады.

Омош агайынын тегерек сакалынан салаалай чыккан түтүндү көрүп, Чөңөр жайлоосунда кой кайтарып жүргөндө өтүгү менен бир тээп ыштачу төө тапанды элестей, күлкүсү келе араң карманды. Бирок сыр бербегенге аракет кылды.

– Сиз чоң устатсыз, бирок мен эмне кылсам да өзүмө жакпайт, балким, мага өзүмдүн стилимди, үнүмдү табуум керекпи?..

– Анын баары калпеле! Чынында, сенин курагыңдагы сүрөтчүгө эмне керек?

– Билбейм, мисалы, мага классикалык чыгармалар жагат, а Диас ойноп чиймелесе да оозго алынып өзүнчө стили бардай.

– Калп! Анда кайдагы стиль, анткен менен кандайдыр бир адамды дүүлүктүрүп, азгырган жагы бар. Бирок ага салыштырмалуу сенин иштеринди мыкты деп айталбайбыз да... туурабы? Сен кайсы бир учурда классикалык канондорду унуткун. Өз багытыңды табыш үчүн билимиңди, акылыңды, ички башаламандыгыңды иретке сал. Айтчы, мен ушул үч бурчтукка келүүмө канча убакыт короттум?

– Билбейт экем.

– Отуз жыл болду!

– Отуз жылбы?! – Омоштун оозу ачыла, көзү чакчайды. Же өзү сабатсыз экени же профессор акылдуу экенин билбей: «Мындай үч бурчтуктарды айылдагы кемпирлер жөн эле аламач кылып кесип жүрүшпөйбү? Философия, стиль дебей эле ысык суудан куюп тепкилеп, бышырып, анан жыргап отуруп алып чай ичишкеничи! Анда алар агайдын үч бурчтугу эле эмес, Малевичтин «Кара төрт бурчтугун» жасап коюшканын билишпейт турбайбы? Тээ байыртадан, Манас атадан бери эле жасап келатышпайбы?» деген түркүн-чиркин ойлорго кептелди. Эми профессорго эмне айтып кошумчаларын билбей апкаарыган Омош:

– Аа кечиресиз, сиздин кийинки эле «Гитарачан кыз» аттуу реалисттик чыгармаңыз бар эмеспи?

– Туура, эң туура! Мен силерге сабактан ошол академиялык багытты үйрөтүп жатпаймынбы. Ал менин атымды чыгарды, нан таап жедим. Ал болгону мектеп!... «коммунисттик» замандын кишенинде жашадык, цензура, Лениндик пропаганда деген бар болчу. Ал эми жандүйнөм башканы каалачу. Сүйгөн кызыңа жетпей жүргөндөй бир кеп да. Тымызын үч бурчтуктарымды ойлоп, жылдарды кечирдим. Ал мага өзүнүн ар түрдүүлүгү, философиялык тереңдигине түртүп, сүрөтчү катары сактап калгандай болду. Болбосо чыгармачылык кризис, арак ичип кетмей деген бар да.

Омош агайынын «мектебин», улуу сүрөтчүлөр Тициан, Веласкестен окуп үйрөнүп жүрбөйбү, Сальвадор Далини кумирим дейт.

Агайы болсо анын бала чагынан эле көрүп билип, аралашып келген шырдак, туш кийизиндеги үч бурчтугун отуз жыл издегени эмнеси? А балким, профессор өзүнүн академиялык чыгармаларынан улуулардын көлөкөсүндө калганын сезип, өзүнчө жарык чачкан индивид болууну каалагандыр? Андай болсо «Сикстин мадоннасы», «Джоконда», чыгармадагы образ, драматизм, колорит деген ыйык түшүнүктөр анын «үч бурчтук», «төрт бурчтугунун» астында калабы?! Балким, Казимир Малевичтин «Төрт бурчтугунун» таасиринде калгандыр? Бирок Малевич өзү ошол «Төрт бурчтугун» XVII кылымдагы Европанын белгилүү, жашыруун илимдер магистри Роберт Флуддун «Кара туңгуюк» аттуу илиминдеги иллюстрациядан колдонгонучу? Мынча болду, эмне үчүн профессор «супрематизм» жөнүндө ооз ачпайт?

«Эй, кантет, жөнчү! – деди Омош өзүн өзү токтотуп. Кыйын болбочу! Профессордун деңгээли сенин өмүр бою эшек, торпок арканданган башканы билбеген акылыңдан кем бекен, андан ашкан «измдер» бар экенин өзүң билбей жаткандырсың да!» – дей, Давид Натановичтин терең ойлоруна түшүнүп, түшүнбөй турганына кыжалат боло, өзүнүн дагеле билиминин тайкылыгына арданды.

Анын ою бүдөмүк болуп жатканынан шек санабаган Давид Натанович:

– Чыныгы сүрөтчү идеалдуу объекти кайда экенин билет. Сен жашсың, сен искусствонун бардык түрүнөн өтүүң керек. Өзүңдүн философияң болуу керек. Болбосо, сен жоксуң! – дей тамекисин дагы түтөттү.

– Демек, мен түрдүү стилдерде эксперимент жасашым керекпи?

– Ооба, ооба, абсолютно ооба! Билесиңби, мен сага окшогон канча жаш сүрөтчүлөрдү көрдүм. Алар өздөрүнүн татаал ой жүгүртүү жөндөмүнөн чыгалышпай камалып жүрүшөт.

– Сиздин оюңузча мени эксперимент гана куткарабы?

– Албетте, албетте! Мынакей, сага жардам берүү үчүн мен жаныңдамын. Сабактан да, башка жерден да – деп, Давид Натанович Омоштун далысынан таптады.

– Сен «Супер-Арттын» жаркыраган жылдызы болуп жанасың!

Профессордун чын ыккластан чоң инсан болуу ниетине жетине албаган Омош:

– Рахмат, рахмат Давид Натанович! Азыр эле барып баштайм! – дегени боюнча өнөрканасын көздөй жебенин огуңдай сызды.



Ташкындаган дайрадай албууттанган Омош эчендеген уйкусуз түндөрдү кечирип, тоодой ишеним менен түрдүү эскиздерди, ондогон картиналарды жаратат. Бирок канча аракет кылса да өзүнүн үнүн, философиясын табалбаганына жаны кашаят. «Бүттү! Мен сүрөтчү эмесмин! Менден эч нерсе чыкпайт! Андан көрө айылга барып өзүң билген ишинди жаса, торпогуңду агыт, эшегинди арканда!..» – ал ызалана башын койгулай, жер тепкиледі. Ачуусу менен жан жагын карана көзүнө илинген карыянын портретине олч эткизе колундагы аяп колдончу француз кисточкасын боёкко орой матыра чачып жиберсе, карыянын эки көзү жабылып, согончогу эле көрүнүп калды. «Экинчи көзүнөн айрылган каракчы!» – деди кыйкырып. Колуна андан бөлөк идиректүү нерсе алайын дедиби тегерете карай, дубалда илинген Кара эшектин куйругуна көзү чалдыкты. Ал куйрук Омошко чоң атасынан калган мурас. Социализм заманында бир үй-бүлөнү багып, адал эмгек кылган Кара эшек кашайып колхоздун эгинине түшүп кетсе, кароолчулар атып салышат. Ак малынан ажыраган чоң атасы кейип-кепчий, эстей жүргөнү ырымдап эшегинин куйругун кесип алган экен. Кийин атасына, атасы Омош Бишкекке жөнөгөндө капшытта илинип турган куйрукту алып: «Ишинди оңойт, жолуңду ачат, барганда дубалыңа илип ал, балам» – деп ыроолоп берген.

Жаалданган Омош куйрукту ала коюп банкеге матыра туш келди чачырата баштады. Алеп дегенде Сары жоолукчан келиндин портретине тийип таргылала болуп калды.

«Күйөөсүн муштаган келин!» – деди олурая карап: – Мына сага авангард! Мына сага үскүстүвө!

Сыпайы «Ребео» француз кисточкасынан көрө, ак мал Кара эшектин куйругу алеп-желеп дегиче шыпылдай, палитрадагы боёктун жугун калтырбай сыйпалатты. Омош бир чети картиналары менен коштошуп жатканына ичи ачышса, бир чети андан бошогонуна сүйүнө:

«Эшектин коделеги!»

«Иттин ымыркайынын чоңоюшу!»

«Очокеге Мочокенин көз кысышы!» деген оозуна келген аттарды атап айкырып, кээде полотнонун сыртынан сылай, эркелетип да жатты. Полотнолор сыйкырга айланып, биринин артынан бири өзгөрүлө баштаганын да элес албады.

Ал кайсы шайтан азгырып шаарга келгенин, тынч эле айылда жүрө берсе авангард-савангарды жок эле өзүнө жакын Репин, Леонардо да Винчисин сүйүп жүрө бербейт беле. Кыялында багып,

сүрөтүн тартсам деген айылдын кара томолук кыздары, ак мөңгү тоолору, таңкы шүүдүрүм, кыламык карга из салып койкоңдочу кызыл короу, таранчылардын чурулдаганы жана башка ушу сыяктуу, ушуга окшош, өзүндөй жоош, өзүндөй момун, койлору маараган, уйлары мөөрөгөн, таштан ташка урунган өзөн суусунун шаңгыр добушун угуп чоңойгон аруу кыял, илбери мүнөзү – эми минтип шаардын акыл калчап, суй жыгылткан жашоосуна айланганына көңүлү кирдей жаа бою качкысы келди.

«Бүгүнкү тарамышы чыңалган контраст дүйнөдө актуалдуу искусствого кайрылуу – опурталдуу жана парадоксалдуу турбайбы. Тематикалык чыгарма жаратам дегениң – өз оюңду бирөөгө таңуулагандык, «тенденциозный» дешет экен. Азыркы сүрөтчүнү «бөөктордун ой жүгүртүүсү» эмес, чылбыр жипке илинген такасы түшкөн батиңке, шыбоо жыттанган байпактын жыты кызыктырат имиш!.. «Ах, кандай жаңы, кандай көркөм!» – дешип кол чабышкандарын айт. Деги эми эмнени тартам, тынч оокат кылдырышпайт экен го? Андай тарт, мындай тарт, үскүстө-үскүстө эмес деген сынчыларсыз эле өз каалаганымды тарткан балалык чагыман айлансамчы! Гогенди да ушинтип кодулап жүрүшүп, Таити аралдарына тентиретишкенби?!»

Өзөрүп курсагы ачканын сизди. Мурдуна апасынын жаңы тарткан жылуу каймагынын жыты «бур» этет. Көздөрү сүзүлө, сасыган бөөктүн арасынан кызыл дандан жасалган ысык тоочтун жытын искей, кыялыңда айылына барып бал каймактан балчылдата малып жеп жатканын элестетти. Жоошуй түштү, жоорулганын сизди. Өзүнүн жумшактыгына, тоскоолдуктарга туруштук бере албаганына кыжалат болду. Бүлкүлдөп-сүлкүлдөп буттары чалыштай, колундагы жошолонгон куйругу менен кошо күп эте полго кулады...

II

– Супер авангард! Нео авангард!

Эчкидей сакалдуу сүрөтчү арык бетин олуттуу бүрүштүрө, ичке сөөмөйүн көтөрдү.

– Омош Чонтоев – революционер!

– Жо-жоок, ал – азыркы искусствонун новатору! – деди, мурдагы Омоштун сүрөттөрүн «эскинин калдыгы» деген кесиптеши.

– Анын «Күйөөсүн муштаган келин» аттуу чыгармасында психологиялык татаал образдын ушунчалык терең чечилиши, күйөөсүнүн зомбулугуна чыдай албаган келиндин агрессияга айланышы дененди дүркүрөтөт.

«Эшектин коделегичи!» Хи-хи-хи! Картиналардын аты да авангард экен! «Очоке менен Мочокенин көз кысышканын» айтсаң!

– Оф-фоой, ал – шедевр! Адамдын ичиндеги айтпайын дегенинди айткызат.

– Гений! Гениалдуу чыгармаларды жаратыптыр! – дешип чогулгандар күбүрөшүп, шыбырашып жатышты.

– Жаш сүрөтчү – Омош Чонтоев келатат, тосуп алыңыздар!

Фотоаппараттар чыркылдап, шарактаган кол чабуулар токтобой, Омоштун алгачкы жеке сүрөт көргөзмөсүнө келген эл залга батпай толкуп турду.

Сүйүп турду.



Дебют



**Элтуран
ЭГЕМБЕРДИЕВ**

Учиться в одиннадцатом классе средней школы №1 г. Каракол. К миру поэзии с покоряющей детской непосредственностью и импульсивностью он приобщился рано.

Мы, взрослые, сквозь усталость, разлад с собой возвращаемся в добрый, искренний мир детства с его первой влюбленностью, умением порадоваться весенней проталинке, ожиданием больших и маленьких радостей, а главное, стремлением приобщиться к пьянящей музыке поэзии. Поблагодарим Элтурана за это и пожелаем ему успехов на тернистом пути духовных исканий.

*Из поэтической
тетради*

* * *

*Знаю, мне пора влюбиться,
Но такой девчонки нет.
Может, снова мне родиться
Через миллионы лет?
Я не знаю, что же делать,
Кто же может мне помочь.
Может, мне поможет фея,
Может, мне поможет ночь.*

Для тебя

*Мне нравилась она одна
Пять долгих-долгих лет.
Всех красивее была она
В глазах ее был свет.*

*«Красива у нее душа»» –
Написано пером.
Улыбка, да уж, хороша
Не срубленная топором.*

*Стоишь ты в школе, у окна
Как будто смотришь в ночи.
Молю тебя, заметь меня
Дай видеть твои очи.*

Жизнь

*Жизнь стала скучной и простой,
Все с уходом твоим изменилось.
В тишине говорю сам с собой,
Не пойму, как же так получилось.*

*Я твои вспоминаю глаза,
И от них никуда мне не деться.
И дождем покатила слеза,
Не из глаз, а из самого сердца.*

*Я тебя не сумею забыть,
Как ребенок, надеюсь на чудо,
Я тебя не сумею забыть,
Так, наверно, устроены люди.*



Я покоя никак не найду...

*Я помню синие дали,
Звездный неба наряд.
Шелест тонких березок,
Стрункой выросших в ряд.*

*Как от раны, сулящей страданья,
Плачет дерево в летнем саду.
В своем сердце тревожном, печальном,
Я покоя никак не найду.*

*Ветер тучи куда-то уносит,
И сквозь камень вода утечет.
Наша встреча удачу пророчит,
Всем надеждам откроется счет.*

Не знаю

*Не знаю, ты красива ль будешь,
Когда ты вырастет вполне.
Не знаю, как ты сильно любишь,
Храня сквозь годы верность мне?*

*Зачем любить и так страдать?
Не знаю, где искать ответ.
Какой ответ, могу гадать,
Гадать готов я много лет.*

*Мы повзрослеем, подрастем,
Ты будешь в памяти всегда.
Любовь, что чаша для двоих,
И пить готов ее до дна.*

* * *

*Как птица вольная на небе,
Раскрою крылья, полечу.
Хоть воробей на самом деле,
Но соколом я быть хочу.*

*Буду лететь, найду добычу,
Схвачу и снова в небе я.
Ведь стало для меня обычай,
Жизнь в небе-досуг и еда.*

*Не грустно мне, не одиноко,
Лететь по небу одному.
Не устаю я от полета,
Цель жизни, я тебя найду!*

Привет, как ты, любимая!

*Огонь в глазах и лед на сердце,
Изменишь это только ты.
И я стою сейчас на месте,
Ведь от тебя я жду любви.
Я подойду к тебе поближе,
Увижу черные глаза.
И нежно я в твоих объятьях,
И навсегда люблю тебя.
До губ дотронулся рукой,
И вдруг дотронулся губами.
И душу я держу рукой,
Не отпущу тебя глазами.
Мы разошлись туда-сюда,
Глазами сказали мы пока!
И ночью я звоню тебе:
«Привет, как ты, любимая!»*



Котор.ио



**Имдат
АВШАР**
(Түркия)

КЫБЫЛА

(Аңгеме)

Жээгинде мажүрүм талдар өсүп, жайы-кышы буркан-шаркан болуп аккан дайра. Тосмону бойлогон кызыл-сары ашкабак гүлдөрү, тосмодон ашып терезелерге чейин чубала жеткен кыпкызыл чырмаок гүлдөр... Мажүрүм талдардын арасынан агарган үйлөр. Төрт мезгил бою түтүнү үзүлбөгөн үй-очок. Анын эшиктери күн чыгышты көздөй ачылчу эле, дубалы таштан, үч тарабы кирпич...

Сайма жаздыктар, килем, жер төшөктөрдүн алдына токума таарлар төшөлгөн чоң бөлмө: дайыма кулпулануу шкаф, анын эшиктерин ачууга балдарга тыюу салынган... Конок келгенде лампалары күйүп, мору түтөп, үй ээсинин жарпы жазылып калчу... Чоң бөлмөдөгү сайма жаздыктардын беттеринде бири-бирине аркан менен улашкан төөлөрдүн кербени сайылган, алар бири-бирине чиркешип алып алыс жерлерге сапар тартып барат. Кербендердин каякка барып, каяктан келери белгисиз. Жайы-кышы, күнү-түнү дебей ал төө кербендери сапарда.

Кичине бөлмөнүн эки терезеси бар болчу. Түндүк жагы – көр терезе... Ал кышында суук кирбесин деп, сыртынан жылтырак менен капталчу. Көр терезеден эч нерсе көрүнчү эмес. Күн батарда кичине бөлмөнүн тиги терезесине күн тийгенде, сырттан алоолонуп турган сычу. Ошол терезеден кыштакты тынбай карачубуз.

Кабат-кабат жууркан менен төшөктөр жыйылган ошол үй биздики. Жертөлөбүздө дайыма жай, талдары кыздын өрүлгөн чачына окшош сабактары буралган пияздар, тиштери кашкайган жүгөрүлөр, али көк кезинде эле жыйналган помидорлор...

Үйгө жалгай салынган кепебиздин түндүк тарабында мешибиз бар боло турган: ичинде күйүп аткан тезектер, үстүндө көө кумган. Катуураак жел жүрсө эле үй ичин түтүн муунтар эле. Энем кыжалаттанып, түтөк күйгүзүп жаткан бүбүдөй болуп очоктун маңдайында отурчу. Меш күйгөндө энемдин да жүзү жаркырай түшчү. Энемдин кыналуу чачтары жалынга окшош эле. Үйлөп атып очокту күйгүзгөндө чачтары да от алып кеткендей элестетчүмүн.

Көөдөн таанылбай калган мештин үстүндөгү капкара мискейде дайыма тамак бышып турар эле. Жуураттан, сүттөн...

Мештин эки жагында тактай отургучтар бар болучу. Энем ошонун бирөөнө отуруп, көсөө менен мешти көсөп, узун жыгач чөмүчү менен тамакты аралаштырып турчу...

Бака-шака түшкөн беш балалуу үй азыр урандыга айланган. Жалгыз гана кыбыла тараптагы таш дубалы калыптыр. Калган шып дубалдары кар менен эрип, жамгыр менен агып кетиптир.

Урандылардын арасында көңүлсүз басып жүрдүм. Ураган бөлмөлөрдүн арасында энемди, апамды, бир туугандарымды, өзүмдү эстедим. Кол жеткис, көз көргүс өтмүштө калышыптыр баары тең...

Кепенин дубалына кынала салынган мештин жанына барып отурдум. Колумдагы куурай менен мештин күлүн чукугуладым эле, жомокчу карыялардын үндөрү дароо угулгансып, ак сакалчан аталар мештин башында отургансыды. Томпок Мемет, Якуп ага, Чоң Осмон... – баары көз алдыма тартылды. Колумду сунсам эле, алар мени кармап алышчудай. Өткөн өтмүшүмө кайрадан кайткандай болдум...

Меш кайрадан тутанды, карлар бетиме сапырылып, шуулдаган шамал терезелерди аралап өткөнсүдү. О, анда кадимки кечтин бири эле, күн тиги Дедедамды ашып, айлана караңгылай баштаган. Эшиктин астынан сууга бараткан аялдар өтүштү. Колдорундагы чоң чакалары калдырап, кар жиреп үшүп баратышат.

Мына, тезектин жалынынын жарыгында энем лампаны күйгүздү, мештин кашына отурду. Меш дароо тилге келип сүйлөй баштады. Карыялардын жомоктору, дастандары угула баштады. Хусейиндин Кербелада күйүп жатканын, Арзуунун булакка баратканын, Көроглонун жол кыскартып жатканын, Керемдин ыйлап жатканын көрдүм. Адамдардын элеси үрүл-бүрүл, үндөрү алыс-жакындан угулуп жатты. Баары тең ушул, ыйык мештин тегерегинде эле.

Бир аздан соң уйкудан ойгонгонсуп көздөрүмдү ушалай обдулдум, мештин кашындагылар да заматта көздөн кайым болушту...

Кыштын аяздуу, бетти тызылдаткан таңында, же сөөк тоңдурган кечтерде сууга барышчу эле айылдын кыздары, аялдары. Улуу жол боюндагы хан сарайга окшоп кетер эле биздин кампа: кышында сууга келген аялдардын жылына турган хан сарайы. Күзүндө үйдүн алдындагы огород терилип алынган соң, сууга келген аялдар биздин үйгө

кайрылмайын өтчү эмес. Чакаларын тепкичибизге коюп, тосмодон өтүп, кампабыздын каалгасын өз эшигиндей эле эркин ачып киришер эле. Агбайырдан күн мурдун көрсөткөндө, же Колхармандан салаңдап батканда сууга келген аялдар бул мештин кашына келишип, тоңгон чарчаган колдорун жылытып, эс алдырышчу.

– Бир аз дем алып алайын, курмандыгың болоюн десе, тоңуп кеттим...

– Апакеба-ай, колдорум үзүлүп кала жаздады.

– Ички-ий! Бул кандай суук, сыртта калгандын жаны чыкчудай... – деп тиштерин шакылдатышып, колдорун бири-бирине сүртүшүп мештин кашына келишчү. Себахат эже, Назлы жеңе, Нафийе бүбү, Зеннибе таэже, Эмине эже, Севги эже, Үмүш бүбү, Сабыр жеңе, Вахиде эне... Ар бири токулган килемдин гүл оюусуна окшош эле, баары тең сабырдуу, калбаат, эр көкүрөк апалар.

Жүздөрү шамалга тотуккан ал бейтаалайлар кышында сууга келип, таранчыдай тоңушуп, мештин башына чакырыксыз эле келип жылынышчу. Кыштактын бийик тоосу Агбайырдай болуп баштары учтуу эле. Ошон үчүн аяздуу кыш биринчи аларга тийип, чокусунда кар борошолоп бороон жүрүп турар эле. Үй-короо, бала-чака, мал-мүлк, тамак-аш... – бардык түйшүк аялдардын мойнунда.

Кычыраган кыштын таң куланөөк салып, короз чакырган маалында сууга чыгышчу. Колдорунда чакалары, же кызарган чычалаалары болор эле... Очоктон очокко от тамызгы ташылчу. Ширеңкесиз айылдын тамызгы ташыгычтары болчу алар. Жалбырттап күйгөн жүрөктөрүн очокко салып үйлөшсө, тезектер дароо тутанып кетмек. Ар күнү эртең менен түтүн чыккан үйдү карашып, мештерин күйгүзүп алуу үчүн аны көздөй бирден тезек алып чуркашар эле. Ошентип, таң эрте коңшуларыбызга от дагы таратчу биздин меш.

Суу алганы келишкенде, мештин башына отурушуп, же апам, же энем менен сөзсүз эки ооз сөз сүйлөшүшчү. Кээде узун аңгемеге өтүп кетишчү. Мештин башында отурган курбулар сөзгө кызуу кирип кетип баарын унутуп калышар эле. Кай бирде алардын шыбырашкандары кеч бешимде башталып, күн карайганга чейин уланып кетчү. Мештин жанындагы сөздөр узарган сайын чакадагы суулардын бетиндеги муз калыңдай берчү. Кечинде апаларын издеген балдар биздин үйдүн алдындагы чакаларын таанып, үйгө кирип келишчү. Алар мештин жанына келээри менен аталарынын сөздөрүн айтып, кайра апаларынын жообун алып жолго түшүшчү. Балдар кечкурун эки ортодо элчи болушчу.

– Апа-аа, атам сөзүн токтотуп, сени үйгө тез келсин – деди...

– Ата-аа, апам атаңдын арка-мойну астында калсын, жарылып кеттиби эмне, баратам го – деди...

– Апа-аа, атам тамагы жок үйдүн итине окшоп көрүнгөн эшикти шимшибей тез келсин деди...

– Ата-аа, апам атаңсыз калсам эмне, эки эшекке бир арпаны бөлө албайт, деди...

– Апа-аа, атам тез келсин, жиниме тийбесин деп атат...

– Ата-аа, апам атаңдын өлүк-тиригин көрөйүн деп атат..

– Апа-аа, мештеги сүт ташып кетти, атам казанды күл таштекке салып салды. Упчусун оозуна берсек деле, бала дагы эле басылбай атат. Атам энең келатканда таяк дагы ала келсин деп атат...

– Атаңсыз калсам экен, иншалла... Колу шал болуп калсын атаңдын, баланы бир аз колуна алып турса бели сынып калабы атаңдын? Бетин карарттымбы мен анын? Ойнош күтүп, аягы суюк болупмунбу таяк алып келсин дегендей? Ошол казанды башына урам барсам. Бар, кет, ушинтип айтып бар...

«Элчилер» акактап келип, кайра антаңдап кетишчү. Көбүнчө апаларга буйрук келчү. Алар болсо дароо мешке жагып ийчү ал буйруктарды. Бала элчилерден кайра күчтүү жоопторду жөнөтүп коюп отура беришер эле.

Мен ошол ачык жүздүү апалардын ичинен Вахиде энени аябай жакшы көрчүмүн. Энемдин акыреттик курбусу эле. Экөө тең жаш кезинде жесир калып, балдарын жалгыз чоңойтушуптур. Экөө мештин жанына отуруп сөз баштады дегиче, төрт тарапта тең согуш ачылчу, орус, англис капырлары менен салгылаштар башталчу. Сары-Камышта тоңуп, Йеменде ысып, Чанаккаледе курман болушчу. Бир саатта үч материкке барып кайра келишер эле. Жетишсиздик, ачарчылык, жакырчылыкты... кеп кылышар эле. Анан кайра азыркы абалдарына шүгүр кылышчу. Кээде бири экинчисинин тизесине башын коюп, тарам-тарам чачтарын каратчу. Бири-биринин баштарынан бирдеме издешчү.

Энем сымал кийинчү Вахиде эне. Башында мончоктуу жоолугу, кызыл көйнөгүнүн үстүнө алжапкыч тагынчу. Үстүндө өңү өчкөн чыптама, буттарына арты тешик кара көлөш илип алчу. Оозунда бир дагы тиши жок эле, эриндери бүрүшүп, оозунун ичине кирип калган. Апамдын көмөчүн жакшы көргөндөн таңдайына салып соруп жээр эле. Бош убакыт тапса эле эки бүктөм болуп энемин жанына келчү. Жоолугунун четинен борсуган чачтары сапсайып чыгып калар эле. Кыналанган чачтарынын түптөрү апаппак болчу. Эсине келе калганын эле айта берчү. Таза, баёо, боорукер аял эле. Ага суу алыш, ташыш кайдан. Энем менен бир аз сүйлөшүп, бар болсо жаңы көмөчтөн жеп, колуна эки шиңгил жүзүм көтөрүп алып кайра жолуна түшчү...

Бир күнү колуна өзү эки шиңгил жүзүм алып келиптир. Бели адаттагыдай экиге бүктөлгөн. Араң басып келди биздин эшиктин алдына. Мен кашаада жөлөнүп тургам.

– Энең үйдөбү, курмандыгың болоюн? – деди, Вахиде эне.

– Үйдө, үйдө, кел, – дедим.

Тепкичтерден демигип чыкты, акыркы тепкичке келгенде шайы кетип, колун сунуп жардам сурады:

– Колумду карма, курмандыгың болоюн.

Колунан ала коюп жогору тарттым, онтоп бөйрөгүн таяна коюп кыйнала обдулду:

– Өөх-хх, – деди ал үшкүрүнүп, – тиземдин дарманы, көзүмдүн нуру калбады балакетиңди алайын.

Жоолугунан чыккан чачтарын шамал сапырып атты. Оңдоп, кайра салынды.

– Зелиха-а, кайдасың курбалдашым деген бойдон ичкериге кирди.

Энем менен очок кампадагы мештин жанына отуруп көп узабай узун сөзгө киришти. Жарым кылым артка кетишти...

Кеч кирип баратты. Кечки азанды окуган имамдын үнүн шамал учуруп, үзүл-кесил биздин үйгө араң жетип атты. Аны уккан Вахиде эне:

– Зелиха, курбалдашым, жайнамаз берчи, мен кечки намазымды окуп алып кетейин, – деп калды.

Энем наркы отурган үйдөн жайнамаз алып чыгып, Вахиде энеге берди да:

– Сен намазыңды окуй бер, – деди. – Бала уктап атканда, мен атканага барып келинге бир аз жардам берейин.

Вахиде эне экөөбүз очок үйдө жалгыз калдык. Үйүбүздүн бир тарабы таш дубал эле. Аны «кыбыла дубал» деп коюшчу. Намаз окугандар баштарын ошол таш дубалга бурушчу.

Вахиде эне жайнамазды мешти карата жайды. Меш болсо түндүктү карачу. Вахиде эне: «Аллаху Акбар!» – деп намазын окуганга киришти. Мен анын жаңылып жатканын байкай коюп шашып калдым. Вахиде эне намазын тескери тарапка окуп аткан эле. Чыдай албай кетип кыйкырып жибердим:

– Эне! Эне-е! Тескери жакка карап алдың. Кыбыла деген биякта.

Намазга жаңы эле отурган кемпир оңго, солго салам берип, мени көздөй бурулду. Өзүнө абдан ишенимдүү:

– Сен туура эмес айтып атасың, балакетиңди алайын. Биздин үйдүн кыбыласы мешти карайт, – деп койду мени жактырбай.

Түрк тилинен которгон
Салия ИБРАИМОВА



Орус классикасынан



А.С.ПУШКИН

КАПИТАН КЫЗЫ

(Уландысы. Башы журналдын №8–9-сандарында)

Х г л а в а

ШААРДЫ КАМОО

Оренбургга жакындап калганыбызда, желдеттин кыпчуурунан беттери тыртык болгон, чачтары тасырайта алынган бир топ киши көрдүк. Алар чеп курулушунда иштеп, гарнизондогу инвалиддер көзөмөлчү болуп жүргөн экен. Кээ бирөөлөрү ороого толгон акыр-чикирди кол араба менен ташып, кай бирөөлөрү күрөк менен жер казып, каменщиктер жалга кирпич ташып, шаардын айланасындагы дубалды оңдоп жатышыптыр. Дарбазада турган кароолчулар бизди токтотуп, паспортубузду сурады. Белогорск сепилинен келатканымы билгенден кийин, сержант мени токтоосуз эле генералдын үйүнө ээрчитип барды.

Генерал багында жүргөн экен. Күзүндө жалбырагы күбүлгөн алма жыгачтарын карап, багбан чалдын жардамы менен алмаларынын түбүнө саман төгүп, жылуулап жатыптыр. Дени соо, көңүлү ток, кайгысы жок экенин иреңи айтып турду. Ал менин келгениме кубанып, көзүм менен көргөн укмуштуу окуя жөнүндө сураштыра баштады. Мен бүт сүйлөп бердим. Куураган бутактарды улам кесип, картаң генерал сөзүмдү кунт коюп укту. Мен сөзүмдү бүтүрөр менен: «Шордуу Миронов! – деди ал. – «Кайран киши, мыкты офицер эле. Мадам Ми-

ронова да жакшы аял эле, козу карын туздоо жагынан бөтөнчө уста эле! Капитандын кызы Маша кайда?» Сепилде, поптун зайыбынын колунда калганын айттым. «Ай, ай, ай! – деп жиберди генерал. – Жаман болгон экен! Абдан жаман болуптур. Каракчылардын тартибине такыр ишенип болбойт. Бечара кыз эмне болор экен?» – Белогорск сепили анчалык деле алыс эмес, сепилдин шордуу калкын куткаруу үчүн, урматтуу төрөм, токтоосуз аскер жиберерсиз» – деп, мен жооп кайтардым. Генерал көзү жетпегенсип, башын чайкап койду. «Көрөбүз, көрөбүз, – деди. – А жөнүндө акылдашарбыз. Меникине келип, чай ичип кеткин, бүгүн менде согуш кеңеши болот. Жанагы селсаяк Пугачёв тууралуу анын аскерлери жөнүндө сен бизге так маалымат берерсиң! Ага чейин барып дем алгын».

Мага деп дайындап койгон квартирага бардым, ал жерде Савельич небак эле кожоюндук кылып жаткан экен; белгиленген маал качан болор экен деп, эки көзүм төрт болду. Менин тагдырыма ушунчалык таасир тийгизүүгө тийиш болгон кеңешке барбай коё албасымды окуучулар оңой эле түшүнөр. Айтылган саатта генералдыкында болдум.

Кирип барсам, шаардык чиновниктерден глазет кафтан кийген, кызыл чийкил, бир жоон чал бар экен; жаңылбасам, ал бажыкананын директору болсо керек эле. Кызынын киндик атасы элем деп, ал Иван Кузмич жөнүндө сураштыра баштады; кээде суроо берип, кээде насаат айтып сөзүмдү улам буза берди, берген суроолоруна, айткан насаатына караганда, согуш өнөрүн жакшы билбесе да, акылдуу, баамдуу киши экени көрүнүп турду. Ошол арада башка чакырылгандар да келди. Бүт отуруп, баарына бир пияладан чай берилгенден кийин, иштин жайы кандай экенин генерал ачык-айкын, толук кылып сүйлөп берди: «Эми төрөлөрүм, – деди ал сөзүн улантып, – козголоңчуларга каршы кандай аракет кылабыз: кол салабызбы же коргонуп тура беребизби? Мына ушуну чечишибиз керек. Кол салуунун да, коргонуунун да жакшы жагы, жаман жагы да бар. Кол салуу аракети душманды тезирээк талкалоого мүмкүндүк берет. Коргонуу аракети кадиксиз жана коркунучу да азыраак... Эмесе, закондуу тартип боюнча, башкача айтканда, чин жагынан кенже кишиден баштап пикир алышалы. Господин прапорщик! – деп ал мага кайрылды. – Сиздин пикириңиз кандай, сүйлөңүз».

Мен ордуман туруп, адегенде Пугачёв тууралуу жана анын шайкасы жөнүндө кыскача сүйлөп бердим да, туура жүргүзүлгөн урушка кесептер туруштук бере албайт деп кесе айттым.

Менин пикирим чиновниктерге жаккан жок. Алар менин пикиримди алаңгазар, адепсиз жигиттин сөзү деп эсептеди. Күңкүлдөп калышты, бирөөнүн: «Мадырабаш бала» дегени ачык угулду. Генерал мага карап, күлүмсүрөдү да: «Господин прапорщик! Со-

гуш кеңешинде биринчи сүйлөгөндөр каадада кол салуу аракетин жактайт, – деди. – Эми калгандардын пикирин угалы. Господин коллежский советник! Эми пикириңизди сиз айтыңыз!»

Глазет кафтан кийген чал анча-мынча ром кошулган үчүнчү пияла чайын шашыла ичти да, генералга жооп кайтарды: «Менин оюмча, урматтуу генерал, кол салуунун да, коргонуунун да кереги жок».

«Мунуңуз кандай кеп, господин коллежский советник? – деди таңыркаган генерал. – Тактика коргонуу менен кол салуудан башка аракетти билбейт...»

«Урматтуу генерал, соодалашууга аракет кылыңыз». «Э-хе-хе! Бул айтканыңыз чоң акыл. Соодалашуу аракетине тактика каршы чыкпайт, ошондуктан бул акылыңыздан пайдаланалы. Селсаякты өлтүргөн же кармап берген кишиге жетимиш сом берилет деп жарыялоого болот... жашырын акчадан жүз сом берсек деле эчтеке эмес...»

«Ошондо, – деп бажыкананын директору сөздү бөлүп кетти, – каракчылар өздерүнүн атаманын матап туруп кармап беришпесе, мен коллежский советник болбой эле, кыргыздын кою болуп калайын».

«Бу жөнүндө дагы ойлонуп, акылдашып көрөбүз, – деди генерал. – Бирок согуш жагынан да чара көрүп коюшубуз керек. Төрөлөр закондуу ирет боюнча пикириңерди айткыла».

Баарынын пикири менин пикиримен башкача чыкты. Чиновниктердин баары эле аскерлер ишеничтүү эмес, иш оңунан чыкпайт, этият болуш керек деди. Ачык майданга чыгып салгылашкандан көрө, бекем таш дубалдын ичинде замбирекке калкаланып отура бергенибиз түзүгүрөөк болот деп эсептешти. Акырында генерал баарынын пикирин угуп, канжасынын күлүн кагып түшүрдү да, мындай деп сүйлөй баштады:

«Издаттуу досторум! Жашырбай эле айтайын, мен господин прапорщиктин пикири менен толук макулмун, себеби бу жигиттин пикири жакшы тактиканын эрежелерине негизделген; жакшы тактика болсо коргонуу аракетинен кол салуу аракетин өйдө көрөт».

Сөзүнүн ушул жерине келгенде, ал токтоло калды да, канжасына тамеки толтурду. Корстон боло түштүм. Нааразы болуп, чочугандай шыбырашып калган чиновниктерге кекирейип карадым.

«Бирок төрөлөрүм, – деди, ичине тарткан деми менен кошо коюу көк түтүндү буркурага чыгарып, – улук императрица, падыша апабыз ишенип мени башына койгон провинцияларда коркунуч болуп турганда, мен мындай зор жоопкерчиликти мойнума алалбайм. Ошентип, душман камаса да шаардын ичинен чыкпаганыбыз дурусураак жана коркунучсузураак болот, эгер душман кол салып калса, замбиректин күчү менен мизин кайтарып, мүмкүнчүлүк болсо тийип-качып каккы бериш керек деген көпчүлүктүн пикирине кошулам».



Кезеги келе түшүп, чиновниктер да табасы канган немече мага карап калышты. Кеңеш тарады. Көзү жетип ишенип турса да тажрыйбасыз, иштин жайын билбеген кишилердин тилине кирип кеткен ардактуу жоокердин чабалдыгын көрүп, жаман кейидим.

Ушул атактуу кеңештен бир нече күн өткөндөн кийин убадасын бузбай, Пугачёв Оренбургга жакындап калыптыр деп уктук. Шаардын бийик дубалына чыгып, козголоңчулардын аскерлерин көрдүм. Баягы мен көргөн акыркы чабуулдарынан кийин, козголоңчулардын саны он эсе көбөйгөндөй көрүндү. Пугачёв басып, багындырып алган майда сепилдердеги замбиректер да алардын колунда экен. Кеңештин чечими эсиме түштү да, Оренбургдун дубалынан карыш чыга албай, көпкө чейин камалганыбызга көзүм жетип, ыза болгонуман ыйлап жибере жаздадым.

Оренбургдун камакта кандай болгонун жазып отурбайм; ал бүлө арасында жазылган каттарга эмес, тарыхка тиешелүү. Кыскартып айтайын, жергиликтүү начальниктердин кылдаттык кылбагандыгынан калк ачарчылыктан, жокчулуктан жапа чегип, бул камоодо апат болуп кала жаздады. Оренбургда тиричилик-турмуштун канчалык адам чыдагыс оор болгонун оңой эле көзгө элестетүүгө болот. Тагдырыбыз эртерээк эле бир жаңсыл болсо экен деп, муңканган киши болбоду; кымбатчылыктан кокуйлабаган адам калган жок, кымбатчылык чынында да укмуштуу эле. Короосуна келип түшкөн замбиректин огуна калк чоочубас да болду, а түгүл Пугачёв чабуул коёт экен деген сөзгө таңыркаган да жок. Мен зеригип өлө турган болдум. Убакыт өткөндөн өтө берди. Белогорск сепилинен кат алганым жок. Жолдун баары кесилип калды. Марья Ивановна менен көрүшпөсөм чыдай албай тургандай боло баштадым. Кыздын тагдыры белгисиз болгондугуна жаман кейидим. Атка минип, талаага чыгуудан башка эрмегим калган жок. Пугачёв мингизген чобурума жегенимен бөлүп берем да, минип алып күндө шаардын сыртына чыгып, Пугачёвдун атчандары менен атышкандардын арасында болом. Бирок бул атышууларда курсагы ток, ичкени арак, мингени күлүк кесептер дайыма басымдуулук кылат. Мүргүгөн арык ат минген шаардык атчан аскерлер аларды жеңе алган жок. Курсагы ач шаардык жөө аскерлер да кээде талаага чыгып жүрдү, бирок бытыранды атчандарга каршы кармашуу үчүн, терең түшкөн кар аларга каргаша болду. Жалдын жонунан гүрүлдөтүп аткан замбиректин октору текке кетти; талаага чыкса, аттар арык болуп каржалгандыктан, аларга чегилген замбирек карыш жылбай туруп калды. Биздин согуш жагынан кылган аракеттерибиз мына ушундай болду! Оренбургдун чиновниктери кылдаттык, акылдуулук деп мына ушуну айткан турбайбы!

Бир күнү котологон бир чоң топ козголоңчуларды бириндетип, кубалап жөнөдүк да, мен жолдошторуман бөлүнүп калган бир казакка омуруолото барып калдым; түрк кылычым менен чапмакчы болдум эле, ал шапкесин ала коюп: «Саламатсызбы, Петр Андреич! Кандай, кудай колдоп жүрөсүзбү?» – деп кыйкырды.

Мен жалт карап, тааный койдум, баягы биздин урядник экен. Аны кезиктиргениме абдан кубандым. «Аманбы, Максимыч», – дедим ага. – Белогорскиден качан келдиң?»

«Жакында, Петр Андреич, кече эле барып келдим. Сизге бере турган кат бар менде».

«Кана?» – дедим, жүрөгүм жарылып кете жаздап. «Жанымда», – деди Максимыч, колун койнуна салып жатып. «Сизге эптеп жеткирем деп, Палашага убада бердим эле». Аңгыча бүктөлгөн кагазды мага берди да, ызгыткан бойдон кетти. Кагазды ачып, калчылдай-калчылдай төмөндөгү катты окудум: «Кудайдын кылганы экен, күтпөгөн жерден атам менен апамдан ажырадым; эми менде тууган-туушкан да, маанек болор киши да жок. Мага жакшылык кылганыңызды, ар адамга колуңуздан келгенин аябай турганыңызды билгендигимен сизге кайрылып отурам. Кудайдан тилегеним: ушул кат сизге эптеп жетсе эле болгону! Максимыч сизге жеткирем деп убада кылды. Буктурмадан чабуулга чыкканыңызды алыстан көп көрүп жүрөм деп, Палашкага Максимыч айтыптыр; сиз такыр этият кылбайт экенсиз, сиздин амандыгыңыз үчүн кудайга жалбарып, көз жашын көл кылган кишилер жөнүндө да ойлобойт экенсиз. Көпкө чейин оорудум, айыкканымдан кийин ыраматылык атамдын ордунда азыр бизде командир болуп турган баягы Алексей Иванович, Пугачёвго кармап берем деп коркутуп, Герасим поптукунан мени зордук менен алып келди. Өз үйүбүздө камактамын. Алексей Иванович мага чыккын деп кыстап жатат. Жээн кызыбыз эле деп Акулина Памфиловнанын желдеттерге калп айтканын жашырып, жаныңы сактап калгамын дейт. Алексей Иванович өңдүү кишинин зайыбы болгонумча өлгөнүм артык. Ал аябай ырайымсыздык кылып, эгер макул болбосоң, кесептердин лагерине алпарып берем да, алар Лизавета Варловадай кылып жазанды берет деп коркутат. Алексей Иванович токтой туруңуз, кабыргам менен кеңешейин дедим. Ал дагы үч күн күтүүгө макул болду; эгер үч күндөн кийин ага чыкпасам, эч кандай ырайым болбойт. Байкебай Петр Андреич! Маанек кылганым жалгыз сизсиз, мен шордууга болушуңуз. Генералдан, бардык командирлерден сураңыз: бизге тезирээк аскер жиберипсин; эгер мүмкүнчүлүгүңүз болсо өзүңүз да келиңиз. Сизди урматтоочу шордуу жетим

Марья Миронова».



Катты окуп, жинди болуп кете жаздадым. Байкуш атыма камчы үстүнө камчы уруп, сабаган бойдон шаарга жөнөдүм. Бечара кызды кантип куткарсам деп, жол бою ойлобогон оюм калган жок, бирок жарыгандай эчтеме ойлоп таба албадым. Шаарга жетерим менен генералга жөнөдүм да, баш-аягыма карабай сүзө качырып кирип бардым.

Генерал пенка канжасын тартып, бөлмөсүндө ары-бери басып жүрүптүр. Мени көрө коюп, токтоло калды. Өңүмү көрүп, таң калды окшойт, шашылыш келгенимин себебин жаны калбай сураштырды.

– Урматтуу генерал, – дедим ага, өз атамдай көрүп сизге келдим: өтүнүчүм бар, кудай үчүн жок дебеңиз, менин өмүрлүк таалайым жөнүндө сөз болуп отурат.

– Эмне болду, мырзам? – деди таң калган чал. – Эмне кыл дейсиң? Айтчы.

– Урматтуу генерал, мага бир рота солдат, элүүдөй казак берип, уруксат кылыңыз, Белогорск сепилин куткарып чыгайын.

Генерал мени жинди болгонбу деп ойлодубу (жинди болуптур деп ойлосо да көп жаңылышпайт эле), көпкө чейин элейип карап калды.

– Эмне? Белогорск сепилин куткарам?.. – деди генерал менин суроомду кайталап акырында.

– Иштин ийгиликтүү болушуна жооп берем, – дедим демеленип. – Жиберсеңиз эле болгону.

– Жок, жигит, – деди ал башын чайкап. – Мындай арасы алыс жерде, негизги стратегиялык пункт менен болгон байланышыңарды душман оңой эле кесип салат да, силерди жеңип коёт. Коммуникация торой кесилди дегенче...

Согуш сөзүнө кирип кеткенин көрө коюп, чочуп кеттим да сөзүн бөлүүгө ашыктым.

– Капитан Мироновдун кызы мага кат жазыптыр, – дедим генералга: – Жардам сурайт, Швабрин зордоп үйлөнгөнү жатыптыр.

– Койчу? Атаганат, ошол журт куруткан Schelm¹ Швабрин колу-ма түшсө, 24 сааттын ичинде соттотуп, сепилден чатырына тургузуп туруп аттырар элем! Бирок айла канча, азырынча чыдаш керек!..

– Чыдаганы курусун! – деп чаңырып ийдим токтоно албай. – Ал карап турмак беле, Марья Ивановнага үйлөнүп коёт да.

– О, кокуй! – деди генерал. – Ал эчтеке эмес, азырынча Швабриндин зайыбы болуп турганы да жаман эмес; таасирдүү неменин пайдасы тие турар. Швабринди атканыбыздан кийин, ага күйөө табылар. Жакшынакай жесирлер көп отурбайт; башкача айтсам, кыздан көрө, жесирге күйөө тезирээк табылат».

¹ *Schelm* – немецче: митаам, куу такым.

– Кызды Швабринге бергенче, – дедим ээлигип, – өлгөнүм артык.
– Бай, бай, бай! – деди чал. – Эми түшүнбөдүмбү, калыбы, Марья Ивановнага ашык болгон экенсиң го. А мунуң башка кеп! Атаны бечара балам, ае! Бирок сага бир рота солдат, элүү казак кошуп бере албайм. Андай экспедиция жиберүү орунсуз болор эле, өзүм да андай жоопкерчиликти мойнума албайм.

Айлам түгөнүп, башым жерге кире түштү. Аңгыча болбой, бир ой кылт этип эсиме түшө калды, илгери романчылар айткандай, ал кандай ой экенин окуучулар эмки главадан билет.

Х I г л а в а

КОЗГОЛОҢ КЫШТАГЫ

Теги ажаан болсо да, арстандын карды ток эле.
«Кайдан келип жүрөсүң мен жаткан жерге?» –
деди мээримдүү арстан.

А. Сумароков

Генералдан чыгып, шашыла квартирама жөнөдүм. Савельич каадасынча насаат айтып тосуп алды. «Мырзам, аракеч каракчылар менен кектешкиң эле келип турса керек! Ал боярдын иши эмес го дейм? Не бар, не жок, бекер курман болосуң. Түрк менен, же швед менен кармашсаң го, башка кеп эле; эми ким менен кармашып жүргөнүңү айтуу да күнөө».

«Деги канча акчаң бар?» – деп, сөзүн бөлүп кеттим. «Сага жетет, – деди Савельич, көңүлү жай кишиче. – Куу такымдар канчалык аңтарса да таптырганым жок, мыкты каттым эле». Ушунтип айтары менен ал токулган узун баштыкка толтура салынган күмүш акчаны чөнтөгүнөн сууруп чыкты. «Кана, Савельич, – дедим ага, – мага жартысын бергин да, калганын өзүң алгын. Мен Белогорск сепилине барам».

«Тегеренейин, Петр Андреич! – деди ак көңүл чал үнү дирилдеп. – Кудайды карасаң боло, ушундай убакта каракчылар карыш жылдырбай камап турганда, кайда бармак элең! Өзүңү өзүң аябасаң да ата-энеңди аясаң болбойбу. Кайда бармакчысың? Эмне үчүн? Сабыр кылгын, аскер келип, кесептерди талкалагандан кийин, кайда барсаң анда баргын».

Бирок мен айтканыман кайтпас болуп калган элем.

«Ойлоңууга кеч болуп калды, – дедим чалга. – Барышым керек, барбай коюуга болбойт. Наалыба, Савельич, кудаа кааласа, көрүшөрбүз! Өзүң бил, тартынба, кысылба. Үч эсе кымбат болсо да,

керектүү нерселериңи ала бергин. Бул акчаларды сага белек кылып берем. Эгер үч күндөн кийин келбесем...»

«Бул эмне дегениң, мырзам? – деп, Савельич сөзүмү бөлүп кетти. – Сени кантип жалгыз жиберейин. Жалгыз барат экемин деп оюңа да кирбесин! Биротоло бармакчы болуп койсоң, сенден карыш калбайм, жөө болсом да артыңан барам. Таш дубалдын ичинде сенсиз кантип отурам? Жинди болуп кетпеймби? Эрк өзүңдө, мырзам, бирок сенден калуу деген менде болбойт».

Савельич менен айтышуу кыйын экенин жакшы билүүчү элем, ошондуктан жолго беленденгин деп уруксат бердим. Жарым сааттан кийин мен жакшы атыма миндим, жем, чөбү жок болгондуктан шаардагы кишилердин бирөө бекер берген бир арык, аксак атка Савельич минди. Шаардын дарбазасына келдик; кароолдо тургандар бизди өткөрүп жиберешти, Оренбургдан чыгып, жолго түштүк.

Иңир кире баштады. Пугачёв жайланышкан Берда кыштагынын жанынан өтүшүбүз керек эле. Түз жолду күрткү басып калган экен, бирок талаадан аттын күндө жаңырып турган чыйыры көрүндү. Мен текирең-таскак менен келаттым. Савельич мага жете албай, артта калып, улам кыйкырып коюп отурду: «Жайыраак, мырзам, кудай үчүн жайыраак жүрчү. Сенин тартайган арамыңа менин жаман чобурум жете алар эмес. Кайда шашасың? Тойго баратсаң го башка кеп эле, өлүм калабасынан оолак болсоң эле болду... Петр Андреич... Садагаң Петр Андреич!.. Каза-калабаңдан сактай көр.. Кудурети күчтүү кудайым, төрөмүн баласы майып болот экен го!»

Бир аздан кийин Берда кыштагынын оту жылтылдай баштады. Кыштакты бөгөп турган аңдын жанына келдик. Савельич жалынып-жалбарганын токтотпой, артыман удаа жүрүп отурду. Мен кыштактын аман-эсен өтүп кетебиз го деп ишендим эле, бирок колуна келтек алган беш-алты мужук үрүң-бараңда күтпөгөн жерден алдыман чыга келди. Алар Пугачёвдун жайланышкан жерин кайтарып жүргөн жесекчилер экен. Бизди токто дешти. Паролун билбегендиктен, унчукпай жандап кетмекчи болдум, бирок алар шап дегизе курчап алышты да, бирөө келип тизгинимден алды. Мен кылычымы сууруп алып, мужукту баштан ары тартып жибердим; шапкеси жанын алып калды, бирок теңселе түшүп, тизгиними коё берди. Калгандары калтаарып качып жөнөдү; ошол минутадан пайдаланып, атымы текөөрүм менен кыса теминдим да, зымыраткан бойдон жөнөдүм.

Көз байланып, караңгы түшүп калгандыктан, кандай балаадан болсо да кутулуп кете алат элем, бирок, аңгыча болбой, артыма карасам, Савельич жанымда жок экен. Шордуу чалым аксак аты менен кача албай, каракчыларга карматып коюптур. Эмне кылыш

керек эле? Бир нече минута күтүп, анык колго түшкөнүнө көзүм жеткенден кийин, атымдын башын буруп, аны куткарып чыгуу үчүн кайта жөнөдүм.

Аңгектин жанына келгенимде алыстан ызы-чуу, кыйкырык, Савельичтин үнү угулду. Ылдамдата бастырдым да, мындан бир нече минута мени токтоткон кароолчу мужиктерге бат эле жетип келдим. Савельич алардын арасында экен. Алар Савельичти атынан оодара тартып, колун байлаганы жатышыптыр. Менин келгениме сүйүнүп кетишти. Чурулдап жабышып, мени аттан оодара тартып түшүрүштү. Башчысы болсо керек, араларынан бирөө бизге: «Силерди падышага алпарам. Эмне кылам десе, абам өзү билет, – деди ошол немеси. – Азыр асып өлтүргүлө дейби, таң атканча коё тургула дейби, өзү билет». Каяша кылганым жок, Савельич да мени туурады, кароолчулар бизди салтанат менен алып жөнөштү.

Аңгектен тырмалап өтүп, кыштакка кирдик. Жылтылдап жарык чыкпаган үй көрүнбөдү. Бардык жерден чуру-чуу, кыйкырык угулуп жатты. Көчөдөн көп эле киши жолукту, бирок караңгыда бизди эч ким байкаган да, менин оренбургдук офицер экеними эч ким тааныган да жок. Бизди тике эле эки көчөнүн кошулган жериндеги бурчтагы үйгө алып келишти. Дарбазадан кире берген жерде арак куюлган бир нече челек, эки замбирек туруптур. «Мына, ак сарайга жеттик, – деди мужуктардын бирөө, – азыр силер тууралуу айтып чыгайын». Тамга кирип кетти. Мен Савельичке карадым; абышка ичинен келме келтирип, чокунуп жаткан экен. Көпкө дейре күтүп турдум, акырында, мужик чыгып мага: «Жүргүн, абам офицерди киргиз деп буйрук берди» – деди.

Мен тамга, же мужуктар айткандай, ак сарайга кирдим. Эки чырагандан бөлмөгө жарык түшүп, дубалдарына алтындалган кагаз жабыштырып коюшкан экен, бирок үйдөгү орундуктар, стол, жипке илинген кол жуугуч, мыкка илинген сүлгү, бурчтагы кыпчуур, кыдырата карапа челектер коюлган жазы шырмый, – ушул буюмдардын баары кадимки эле карапайым үйдөгүдөй экен. Пугачёв кызыл кафтан, шоңшойгон тебетей кийип, бөйрөгүн чирене таянып, образдын алдында отуруптур. Башкы жолдошторунун бир тобу анткор бөйпөңдөмүш болуп, жанында турган экен. Оренбургдан офицер келиптир деген кабарга абдан кулагын түрүп, козголоңчулар мени салтанат менен каршы алмакчы болуп, дүрбөп калышкандай көрүндү. Пугачёв мени көрөр менен эле тааныды. Анткор кербезденгени жок боло түштү. «И, төрөм, – деди шаттанып. – Жакшысыңбы? Сени кай кудай айдап келди?» Өзүмчө бир жумуш менен келаттым эле, сенин кишилериң кармап алышты дедим. «Аның кандай жумуш эле?» –



деп сурады. Эмне айтарымы билбей калдым. Пугачёв башка кишилердин көзүнчө сүйлөгүсү келбей турса керек деп ойлоду окшойт, жолдошторуна карап, чыгып кеткиле деди. Баары кыңк этпей чыгып кетти, бирок эки жолдошу ордунан жылбай, отуруп кала берди. «Тартынбай айта бергин, – деди Пугачёв мага. – Бул экөөнөн эчтеке жашырбайм». Жалган падышанын курбуларына көзүмдүн кыры менен карадым. Экөөнүн бирөө илмийген, бүкүр, буурул сакал чал экен; бүрмөлүү боз чапанынын сыртынан көк лента асынып алыптыр; андан бөлөк көзгө урунарлык эчтекеси жок. Бирок берки жолдошун өлгөнчө унутпасмын. Ал узун бойлуу, толмоч, далысы кең киши экен; жашы кырк бештерге барып калгандай көрүндү. Багжайган жээрде сакалы, ойноктогон көгүлтүр көзү, таноосу жырык мурду, маңдайы менен эки жаагындагы кызыл тагы борбойгон чаар иреңин укмуштуу кылып көрсөттү. Кийгени кызыл көйнөк, кыргыз чапан, казак орусча тигилген көлбөөргөн шым экен. Биринчиси (кийин уксам) Белобородов деген качкын капрал, экинчиси Сибирдеги кенден үч жолу качкан, (Хлопуша деп коюшкан) Афанасий Соколов деген кылмышкер экен. Жүрөгүм алып учуп, толкунданып турсам да, окусунан дуушар болгон кишилерге таңыркап, эсимди жыя албай калыпмын. «Кош, Оренбургдан кандай иш менен чыктың?» – деп Пугачёв сураганда гана эсиме келдим.

Таң каларлык бир пикир оюма келди: Пугачёв менен экинчи ирет көрүштүрүп, чиркин жазмыш менин тилегимин орундалышына мүмкүндүк бермекчи болгондой туюлду. Ушундан пайдалангым келди да, эмне демекчи болгонум жөнүндө ойлонбой эле, Пугачёвдун суроосуна жооп кайтардым:

– Жетим кызды куткарайын деп Белогорск сепилине бараттым эле, ал жерде жетимге жабыр көрсөтүп жатыптыр.

Пугачёвдун көзү ойноктой түштү. «Уялбай жетимге жабыр көрсөткөн а кандай кишилерим экен! – деп чаңырып жиберди ал. – Деги оён болсо да, ойронун чыгарайын. Айтчы, айыптуу ким?»

– Айыптуу Швабрин, – дедим. – Поптун зайыбыныкынан баягында өзүң көргөн оорулуу кызга ал зомбулук кылып, зордук менен үйлөнгөнү жатыптыр.

– Швабриндин сазайын берейин, – деди Пугачёв каарданып. Менде жүрүп, ээнбаштык кылуу, элге жабыр көрсөтүү эмне экенин ага мен таанытайын. Дарга астырам.

– Сөзгө конок бер, – деди Хлопуша кырылдап. – Швабринди сепилге комендант кылганча шаштың эле, эми дарга асууга ашыгасың. Дворянды начальник кылып берип, казактарды кордогонсуң, эми бирөө жамандаар менен эле дарга асам деп дворяндарды үркүтпөгүн.

– Дворяндарды аяп да, сыйлап да кереги жок! – деди көк лента асынган чал. – Швабринди дарга ассаң аса бер, бирок бу господин офицерди да эмне үчүн келгени жөнүндө жакшылап суракка алыш керек. Өзүңү падыша деп тоотпогондон кийин, сенден жансоога сурап эмне кылат, эгер өзүңү падыша деп тааный турган болсо, душмандарың менен кошо Оренбургда ушу күнгө чейин эмне кылып жүрдү? Приказ бөлмөгө алпарып, таманына чок бассак кантет. Менимче, бу мырза Оренбургдагы командирлерден тыңчы болуп келген киши.

Картаң кесептин сөзү мага абдан жүйөлүү болуп көрүндү. Кимдин колунда турганымды ойлоп, бүткөн боюм дүркүрөй түштү. Оңтойсузданганымды Пугачёв байкай койду. «Кош, мырзам, – деди мага көзүн кысып. – Менин фельдмаршалым туура айтат ко дейм. Кандай деп ойлойсуң?»

Пугачёвдун тамашалап сүйлөгөнүн көрүп кайраттана түштүм. Өз колунда турам, эмне кылам десең эрк өзүңдө – деп, камырабай жооп кайтардым.

Болуптур, – деди Пугачёв, – кош, шаарыңардын ал-абалы кандай, сүйлөчү».

– Кудая шүгүр, – дедим, – жаман эмес.

– Жаман эмес? – деди Пугачёв менин сөзүмү кайталап. – Эл ачкадан кырылган жери жокпу?

Жалган падышанын сөзү туура эле, бирок антымды буза албай, анын баары ушак сөз, Оренбургда жапастан көп неме жок деп калп айта баштадым.

Көрдүңбү, – деп чал жабыша калды, – жөн эле көз көрүнөө калп айтып атпайбы. Оренбургда эл ачарчылыкта, оорудан кырылып жатат, арыктап, арам өлгөн малдын эти табылса, кудайдын бергени эмеспи деп, качып келгендердин баары айтып жүрбөйбү, а бул мырза ак төөнүн карды жарылып жатат деп түшүндүрмөкчү болот. Эгер Швабринди ассаң, эч кимисинин таарынычы болбосун, бу жигитти кошуп, экөөнү бир дарга аскын.

Кудай урган чалдын сөзү Пугачёвду айнытып кеткендей көрүндү. Кудай жалгап Хлопуша жолдошуна каршы чыкса болобу.

– Койсоңчу, Наумыч, – деди ал. Аскандан, өлтүргөндөн башканы билбесең керек. Кайдан чыккан баатырсың? Жандын кандай экенин көрсөң болор эле. Өзүң көр алдында болсоң да, башкаларды өлтүрөсүң. Же ичкен каның аздык кылып жатабы, убал-сооп дегенди билесиңби?

– Кайда жүрүп соопчул болгонсуң? – деди Белобородов. – Бул кайдан чыккан боорукерлигиң?

– Албетте, – деди Хлопуша, – менде да күнөө көп, дал ушул колум менен (деп каржайган чеңгелин түйүп, билегинин жүнүн көрсөтө жеңин түрдү да) далай христиандын канын төктүм. Бирок мен мештин түбүндө отуруп, катындын сөзүнө кирип, үйгө келген мейманды өлтүргөн эмесмин; мен касташкан душманды ээн талаа, чытырман токойдо курал менен салгылашып өлтүргөм.

Абышка бурулуп: «Жырык мурун!» – деп күңкүлдөдү.

– Эмне деп күңкүлдөп жатасың, картаң как баш? – деп Хлопуша чаңырып жиберди. – Жырыкты мен сага көрсөтөрмүн; шашпа, сага да кезек келер, кудаа кааласа, темир чүлүктү сен да кьерсиң... Ага чейин сак бол, бир тал кылын калтырбай, сакалыңы жулуп салып жүрбөйүн!

– Генерал төрөлөрүм! – деди Пугачёв көкүрөгүн керип. – Болду, айтышпагыла. Оренбургдук иттердин баары бир дарга асылса да эчтеке эмес, бирок биздин дөбөттөр талаша кетсе, балаанын башталганы ошо. Кой, жарашкыла.

Хлопуша менен Белобородов унчукпай, кабактарын бүркөп тиктешип калды. Бул сөздү буруп кетпесем, анын кесепети мага тиерин биле койдум да, Пугачёвго кайрылып көңүлү шат кишиче, мындай дедим: «Баса! Унутуп кала жаздапмын, баягыда берип жиберген атың менен тонун үчүн ыракмат. Сен антпесең, шаарга жетпей жолдо тоңуп өлмөк экемин».

Дал үстүнөн түшкөн экемин. Пугачёвдун кабагы ачыла түштү: «Бирөөнүн тоогун жесең, каз байла деген ошо», – деди ал көзүн кысып. – Кош, айтчы, а Швабринден жабыр көргөн кызга сенин кандай тиешең бар? Ашык болгон кызың го дейм, ыя?»

Иштин кыязы жакшы жагына өзгөрө түшкөнүн, жашырып жабуунун кажаты жок экенин биле койдум да, Пугачёвго:

– Колуктум эле, – деп жооп кайтардым.

– Колуктуң беле! – деп кыйкырып жиберди Пугачёв. – Андай болсо мурун эмне үчүн айтпадың? Эмесе, сени үйлөндүрүп тоюңда шапар тебели! – Анан Белобородовго кайрылды: – Билесиңби, фельдмаршал! Бу мырза экөөбүз эски доспуз, отуруп, ужин ичели, таңдын такмазасы азыраак болот. Бу жигитти эмне кылабыз – эртең көрө жатарбыз.

Мындай сыйдан жан-дилем менен баш тартат элем, бирок амал калбады. Үй ээсинин кыздары болсо керек, эки жаш казак кызы столго ак дасторкон салып нан, балык сорпосу менен бир нече штоф вино, пиво алып келишти да, Пугачёв жана анын иреңи суук жолдоштору менен экинчи ирет бир дасторкондон тамак ичмекчи болдум.

Эркисизден мен катышкан үлпөттүн ортосуна чейин созулду. Акырында аңгемелешип отурушкан кишилерим мас боло баштады,

Пугачёв отурган жеринде үргүлөп кетти; жолдоштору ордуна турду да, жүргүн деп мага ишарат кылды. Мен алар менен кошо чыктым. Хлопушанын буйругу боюнча күзөтчү менен Савельич отурган приказ үйгө алып барды да, ал экөөбүздү бекитип койду. Болгон тамашаны бүт көрүп, абышкам ушунчалык таң калган экен, эчтеке сураган жок. Ал караңгыда жатып, көпкө дейре ой-бойлоп үшкүрө берди, акырында, коңурук тартып, уктап кетти. Мен санаам санга бөлүнүп, таң атканча кирпич какканым жок.

Пугачёв эртең менен мени чакыртып жибериптир. Аныкын көздөй жөнөдүм. Дарбазанын жанында татар жылкысынын тукумунан үч ат чегилген, үстү жабык араба туруптур. Эл котолоп, көчөгө толуп кеткен экен. Эшик алдындагы бөлмөдөн Пугачёвго жолугушуп калдым; ал жолго чыкчу кишиче кийинип, үстүндө тону, башында кыргыз тебетейи бар экен. Кечээ аңгемелешип отургандар асты-үстүнө түшө калып бөйпөңдөп, анын жанында экен; мурунку күнү өз көзүм менен көргөн жосундарына алардын бул бөйпөңдөшү такыр коошкон жок. Пугачёв мени менен күлүңдөп көрүштү да, арабасына мени жанаша отургун деди.

Жайланышып отурдук. Араба айдоочу дагдайган татарга Пугачёв: «Белогорск сепилин көздөй айда!» – деди. Жүрөгүм өрөпкүп, туйлай баштады. Коңгуроо шыңгырап, араба зыпылдап, аттар текирең-таскакка салды.

«Токто! токто!» – деген тааныш үн кулагыма шак дей түштү, карасам Савельич алдыбыздан чуркап келатыптыр. Пугачёв арабакечке токтогун – деди. «Тегеренейин, Петр Аидрейч! – деп кыйкырды абышка. – Картайган кезимде таштабагың, бу шумш...» «И, как баш чал!» – деди ага Пугачёв. – Экөөбүздү кудай дагы көрүштүрдүбү. Макул, отур арабакечтин ордуна».

«Ыракмат, падышам, ыракмат, абаке!» – деди Савельич отуруп жатып. – «Мен өңдүү бечара чалга назар салып, сооротконуң үчүн кудай өмүрүңдү узун кылсын. Өлөр-өлгөнчө өзүңдө дуба кылайын, коён ичик жөнүндө мындан кийин ооз ачсам кудай урсун».

Ошол коён ичик акыр аягы Пугачёвдун куйкасын куруштурушу да мүмкүн эле. Бирок кудай жалгап, жалган падыша укпай калдыбы, же орунсуз каңкууга жооп кайтаргысы келбедиби – унчуккан жок. Аттар текиреңдеп жүрүп отурду, көчөдөгү калк токтоло калып, жүгүнүп жатты. Пугачёв улам бир жагына башын ийкеп, саламдаша берди. Биз бир минутадан кийин кыштактан чыгып, тегиз жол менен аттын оозун коё бердик.

Ошол минутада сезимим кандай болгонун түшүнүү кыйын эмес. Экинчи ирет көрүшпөйм го деген кызым менен бир нече сааттан



кийин кайта көрүшүүм керек эле. Экөөбүздүн кошулган учурубүздү көзүмө элестеттим... Кереметтүү кырдаал аркасында мени менен байланышып, тагдырым колунда турган киши жөнүндө да ойлодум. Алаңгазар ырайымсыздык тууралуу, ашык болгон кызымды куткарам деген кишинин кан төккүч адаты жөнүндө эсиме түшүрдүм. Ал капитан Мироновдун кызы экенин Пугачёв билбей турган. Көкөнгөн Швабрин ага айтып коюшу мүмкүн Пугачёв ансыз да, башка жол менен билип алышы ыктымал эле... Анда Марья Ивановна эмне болот? Бүткөн боюм дүркүрөп, төбө чачым тик турду...

Бир маалда Пугачёв суроо берип, оюмду бузуп кетти.

– Мырзам, эмне үчүн ойлонуп калдың?

– Кантип ойлонбой коём, – дедим ага. – Офицер, дворянин болсом, кечээ эле өзүң менен кармашып жүрүп, бүгүн бир арабада баратсам, бу дүйнөдөгү таалайым сенин колунда турса, кантип ойлонбоюн.

– Кош? – деди Пугачёв. – Коркуп атасыңбы?

– Бир жолу ажалдан алып калдың эле, эми жансоогаң мындай турсун, жардам да берерсиң деп ишенем.

– Туура айтасың, кудай урсун, туура! – деди Пугачёв. – Жигиттердин сени жутуп жиберчүдөй караганын өзүң көрдүң го, сени шпион, кыйнап, анан дарга асыш керек деп, абышка бүгүн да талашты, бирок мен көнгөнүм жок, – деди Савельич менен татарга угузбай, үнүн басаңдатып. – Бир стакан виноң менен коён ичигиңди кантип унутайын. Сенин туугандарың сөз кылгандай, мен анчалык деле кан ичер эмесмин, өзүң көрдүң го.

Белогорск сепилин алгандагысы эсиме түштү, бирок айтышып эмне кылайын дедим да, жооп кайтарганым жок.

– Оренбургда мен тууралуу кандай сөз бар? – деди Пугачёв бир аздан кийин.

– Сени менен кармашуу оңой эмес деп жүрүшөт, чынында да ким экениңи бир тааныттың.

Жалган падыша дымактанып, корстон боло түшкөнүн иреңи айтып турду. «Ырас! – деди жылмайып... – Мендей согушуу кайда. Юзееванын алдында болгон уруш тууралуу силердин Оренбургдагыларыңар билеби? Кырк генерал өлүп, төрт армия туткунга түштү. Сен кандай ойлойсуң, Пруссиянын королу мага тең келе алар беле?

Каракчынын мактанганы мага эрмек болду.

– Өзүңүн оюңча кандай? – дедим ага. – Фридерикти жеңгенге жараар белең?

– Федор Федоровичтиби? Жеңе албайт дедиң беле? Силердин генералдарыңарды жеңбедимби, алар Федор Федоровичти согуш

жүрбөдү беле? Бул күнгө чейин жолум болуп келди, шашпа, мына Москвага аттансам, анан көрөрсүң.

– Москвага аттанмакчы болосуңбу?

Пугачёв бир аз ойлонуп калды да, анан шыбырап мындай деди: «Кудай билет. Көчөм тар, колум кыска. Жигиттерим билгичтик кылгысы келет. Баары каракчы. Этият болушум керек, ишим оңунан чыкпай калса эле, мени кармап берип кутулуп кетишет».

– Кеп ошондо да! – дедим Пугачёвго. – Ыгы келип турганда, аларыңы таштап, падыша энебизге жалынып, кечирим сурасаңчы.

Пугачёв күлүмүш болсо да, ичинен күйгөнү көрүнүп турду. «Жок, – деди ал, – күнөөмдү мойнума алып жалынууга кеч болуп калды. Мага кечирим болбойт. Баштаган ишими таштабайм. Ким билет? Балким, тилегим ордуна чыгар! Гришка Отрепьев дале Москвага падыша болгон турбайбы».

– Анын акыры эмне болгонун билесиңби? Терезеден кулатып өлтүрүп, өрттөп туруп сөөгүнүн күлүн замбирекке салып, атып жи- беришкенин уккан жок белең?

– Билесиңби, – деди Пугачёв жээлигип. – Мен сага бала чагымда бир калмак кемпирден уккан жомокту айтып берейин. Бир заманда, кай себептен сен үч жүз жыл жашайсың, а мен отуз үчкө зорго чыгам деп, бүркүт кузгундан сураптыр. – Э, абаке, сен жылуу кан ичесиң, мен тарп жейм, себеби ушул дептир кузгун. Бүркүт ойлонуп туруп, эмесе биз да тарп менен оокат кылып көрөлү дейт. Макул. Экөө тең учуп жөнөйт. Бир оокумда арам өлгөн аттын тарпын көрүп, экөө конот. Кузгун улам мактап коюп, чокуп жей баштайт. Бүркүт бир жолу, экинчи жолу аткып чокуйт да, канатын күүлөп, кузгунга мындай дейт: – Жок, досум, тарп жеп үч жүз жыл жашаганча бир ирет жылуу кан ичип, мурт кеткеним артык, кийинкисин кудай өзү кечирер! – Калмактын жомогу сонун бекен, ыя?»

– Кызык экен! – дедим ага. – Бирок менимче, киши өлтүрүү, каракчылык кылуу тарп жегенден кем эмес ко.

Пугачёв мага элирейип карады да, эчтеме деген жок. Ар кимибиз өз оюбуз менен алек болуп, экөөбүз тең унчуккан жокпуз. Арабакеч муңдуу обонду созолонтуп ырдай баштады. Савельич олтурган жеринде термелип, үргүлөп баратты. Кышкы тегиз жол менен араба зыпылдап жүрүп отурду... Бир оокумда Яиктин боюнан жыгач кашаасы, чиркөөсү бар кичине кыштак көрүндү да, чейрек сааттан кийин Белогорск сепилине кирип бардык.



ХІІ г л а в а

ЖЕТИМ

Бутагы жок, бүрү жок,
Алмабыздай бечара.
Ата да жок, эне жок,
Княгинушкабыздай бечара.
Бата да жок, сеп да жок,
Жетим өскөн бечара.

Кыз бергендеги ыр

Араба коменданттын эшик алдына келип токтоду. Пугачёвду таанып, эл артыбыздан топурап жүгүрдү. Жалган падышаны Швабрин крыльцодон тосуп алды. Ал казакча кийинип, сакалын алдырбай коё берген экен. Чыккынчы бетпакча кубанганын, жагынганын жашырбай, Пугачёвду арабадан колтуктап түшүрдү. Мени көрө коюп оңтойсузданып калды, бирок ошо замат эле кайра чыйралып, мага колун сунду да: «Сен да бизге кошулдуңбу? Небак эле ошентишиң керек эле!» – деди. Мен тескери карап, жооп бергеним жок.

Ыраматылык коменданттын диплому али илинүү турган небактан тааныш бөлмөгө киргенибизде зээним жаман кейиди, дубалдагы диплом өткөн замандын кайгылуу эпитафиясындай көрүндү. Пугачёв диванга барып олтурду; ушул диванда зайыбынын кажылдаганына муюп, бир кезде Иван Кузмич үргүлөп отурчу эле. Швабрин Пугачёвго арак сунду, Пугачёв бир рюмка аракты жутуп жиберди да мени көрсөтүп, ага: «Тиги мырзаны да сыйла» – деди. Швабрин патнусун көтөрүп, мага келди, бирок мен дагы тескери карап кеттим. Ал эмне кыларын билбей, дагдарып калды. Пугачёвдун нааразы болуп отурганын зээндүү неме сезбей коё алган жок. Пугачёвдон абдан коркту, мага ишене албай жалт-жалт карай берди. Пугачёв сепилдин абалын, душмандын аскерлери жөнүндөгү аңырт сөздөрдү жана дагы ошол сыяктуу нерселерди сураштырды да, күтпөгөн жерден ага суроо берип калды: «Айтчы, тууган, камап койгонун кайдагы кыз? Мага көрсөтчү».

Швабриндин куту учуп, кубара түштү: «Падышам, – деди калчылдап, – падышам, кыз камакта эмес...оору...таза бөлмөдө жатат».

«Жүр, көрсөт, – деди Пугачёв, ордуна туруп жатып, Швабриндин шылтоо табууга чамасы келбей калды. Швабрин Пугачёвду ээрчитип, Марья Ивановнанын бөлмөсүн көздөй басты. Мен алардын артынан кошо жүрдүм.

Швабрин баскычка токтоду: «Падышам! – деди. – Менден эмне талап кылсаңыз да эрк өзүңүздө, бирок зайыбымын бөлмөсүнө бөтөн кишини киргизбесеңиз экен».

Жалчылдап кеттим. Швабринге: «Үйлөнүп алган экенсиң да!» – дедим, ошол учурда, аны кескилеп өлтүрүүгө даяр элем. «Акырын! – деди Пугачёв мага. – Ал менин ишим. А сен... – деп Швабринге карады, – акылдуусунба, анткордугунду кой: зайыбыңбы, зайыбың эмеспи, кимди ээрчитип кирсем да өзүм билем. Мырзам, артымдан баса бергин».

Бөлмөнүн эшик алдына келгенде Швабрин дагы токтоду да, мукактанып: «Падышам, эсиңизге салып коёюн, эти ысып чыдай албай, үч күндөн бери жөөлүп жатат».

«Ачкын!» – деди Пугачёв.

Швабрин чөнтөктөрүн аңтарды да, ачкычты таштап келипмин деди. Пугачёв каалганы бир тепти, кулпу ыргып кетти, эшик ачылып, биз кирип бардык.

Көрө коюп, жөн эле катып калыпмын. Кыштак аялдарыныкындай тигилген жыртык көйнөк кийип, чачы уйпаланып, иреңи азып, купкуу болуп Марья Ивановна жерде отурган экен. Алдында бир кичине челек суу, бир кесим нан жатыштыр. Мени көрө коюп, чочуп кетти да кыйкырып жиберди. Ошол учурда эмне болгонуму билбейм.

Пугачёв Швабринге карады да, кекеткенсип, мурутунан күлүп: «Ооруканаңа баракелде! – деди. Анан, Марья Ивановнанын жанына келди да, айтчы, чырагым, эмне үчүн эриң сени жазалады? Кандай жазыгың бар эле?» – деди.

«Менин эрим! – деди такмазалап Марья Ивановна. – Ал менин эрим эмес. Эч качан анын зайыбы болбойм. Аган тийгенден көрө өлгөнүм артык, эгер куткарып алуучу киши табылбаса, өлөрүм шексиз».

Швабринге Пугачёв акырая карады: «Мага калп айткан экенсиң го! – деди ага. Салпаяк, калпың үчүн эмне болоруңу билесиңби?»

Швабрин чөк түшүп, жалына кетти... Ошол минутада анын кор болгонун көрүп жектегеним да, ачуум да таркай түштү. Качкын казактын бутун кучактап жалбарган дворянга жийиркенип карадым. Пугачёв бир аз жоошуй түштү. «Бу жолу кечирдим, – деди ал Швабринге, – бирок билип кой, эми айыбың чыкса, бул кылыгың да кошо эсептелет». Анан Марья Ивановнага бурулуп эркелеткенсип, мындай деди: «Бара кой, сулуу кыз, сага эркиндик бердим. Мен падышамын».

Марья Ивановна ага жалт карап, алдында турган ата-энесин өлтүргөн киши экенин биле койду. Эки колу менен бетин басып, эси ооп жыгылып калды. Мен аны көздөй жүгүрдүм, бирок дал ушул маалда эски таанышым Палаша бөлмөгө атырыла кирип келип, өзүнүн бийкечине караша баштады. Пугачёв бөлмөдөн чыкты да, үчөөбүз мейманканага кирдик.



«Кош, мырзам? – деди Пугачёв күлүп. – Сулуу кызды куткардыкпы! Попту чакырып жээн кызыңа нике кыйгын десек кантет? Мен өкүл ата болоюн, Швабрин күйөө жолдош болсун, той кылып ичели, жейли – ананкысы мейли!»

Дал менин коркконумдай болду. Пугачёвдун сөзүн уга коюп, Швабрин жээлиге түштү: «Падышам! – деди ал жаалданып, – сизге калп айткан айып менде, бирок Гринёв да сизди алдаган. Жанагы кыз бул жерлик поптун жээни эмес, ал ушул сепилди алганда дарга асылган Иван Мироновдун кызы».

Пугачёв ойноктогон көзү менен мага үңүлө карады да: «Бу дагы эмне деген кеп?» – деди таңыркагансып.

– Швабрин сага чынын айтты, – дедим камырабай. «Мага антип айткан жок элең го», – деп Пугачёвдун кабагы бүркөлө түштү.

– Өзүң ойлоп көрчү, – дедим ага, – сенин кишилериңдин көзүңчө Мироновдун кызы тирүү дегеним болбойт эле да. Алар кызды кескилеп өлтүрбөйт беле. Кыз тирүү калбайт эле!

«Аның да ырас, – деди Пугачёв күлүп. – Менин пиянкечтерим шордуу кызды аябайт болучу. Поптун зайыбы аларды алдап койгону жақшы болгон экен».

Пугачёвдун ак көңүлү кармаганын байкадым да:

– Эмесе мындай, – дедим ага, – сени ким деп айтарымы билбейм, билгим да келбейт... бирок мага кылган жақшылыгың үчүн жараткан өзү күбө, сенден жанымды да аябайм. Менин абийириме, христиан диниме туура келбеген ишти талап кылбагын. Мени ажаттан куткарган сен болдуң. Башын жақшы баштадың эле, эми акырын бузба: шордуу жетим экөөбүздү коё бергин, кыз буюрган жақка сапар чегели. Кайда жүрсөк да, башыбызга кандай күн түшсө да, күнөөлүү жаныңдын аман болушун күн сайын кудайдан тилейбиз...

Пугачёвдун ырайымсыз жүрөгү элжирей түшкөндөй туюлду: «Болуптур, тилегиңи орундатайын! – деди ал. – Кыйнасаң кыйнагандай кыйна, сыйласаң сыйлагандай сыйла. Менин салтым ушундай. Селкиңди алгын да, каалаган жагыңа кете бергин, көшөгөңөр көгөрсүн!»

Ушул сөздөн кийин ал Швабринге бурулду да, өзүнө багыныштуу заставалар менен сепилдердин баарына жарай турган пропуска жагып бергин деди. Жылдызы өчүп, Швабрин жансыз немеден бетер катып калды. Пугачёв сепилди карап чыкканы кетти. Швабрин артынан басты, кетүүгө беленденейин деген шылтоо менен калып калдым.

Кыздын бөлмөсүнө жүгүрүп бардым. Эшиги жабык экен. Каалгасын тыкылдаттым. «Бу ким? – деди Палаша. Мен атымы айттым. Каалганын нары жагынан Марья Ивановнанын татынакай үнү угул-

ду: «Бир аз токтой туруңуз, Петр Андреич. Кийинип жатам. Акулина Памфиловнаныкына бара туруңуз, мен азыр келем».

Тилин алып, Герасим поптун үйүнө бардым. Поп, зайыбы экөө алдыман чуркап чыгышты. Аларга Савельич айткан экен. «Саламатсызбы, Петр Андреич, – деди поптун зайыбы. – Кудай кайра көрүштүрдү. Турмушуңуз кандай? Сиз тууралуу күндө сүйлөшчү элек. Сиз жок, тегеренейин Марья Ивановнанын көрбөгөнү калбады!.. Ботом, Пугачёв менен кандайча эптешип кеттиңиз? Сизди кандай өлтүргөн жок? Жүзү каранын ушунусуна да ырахмат». «Болду эми, кемпир», – деди Герасим поп, зайыбынын сөзүн бөлүп.

«Билсең да, билбесең да жобурап эмне кыласың. Көп сүйлөөдөн кайыр жок. Кайран Петр Андреич! Кириңиз, жүрүңүз. Көрүшпөгөнүбүзгө көп болду, көп болду!» – Поптун зайыбы чебеленип, мени сыйлай баштады. Бербеген тамагы, сүйлөбөгөн сөзү калбады. Марья Ивановнаны алардыкынан Швабрин зордук менен алып кеткенин; Марья Ивановна алардан ажырашкысы келбей ыйлаганын; Марья Ивановна менен өзү ар дайым Палашка аркылуу байланышып турганын (Палашка өткүр, чыйрак кыз эле, атүгүл урядникти да кыңк эткизбей, тил алдыра турган) мага кат жазгын деп, Марья Ивановнага Палашканын акыл үйрөткөнүн ал түгөл сүйлөп берди. Мен да өзүмдүн тарыхымды кыскача айтып бердим. Өздөрүнүн калп айтканы Пугачёвго белгилүү экенин угуп, поп да, зайыбы да – экөө тең чокуна кетишти. «Кудай өзүң колдой көр!» – деди Акулина Памфиловна. – Жараткан ай, балаа-казандан оолак кыла көргүн. Оңбогон Алексей Иваныч, дабаа жок экен, анык бөрү турбайбы!» – Дал ошол учурда эшик ачыла түштү да, купкуу болуп күңүлдөп, Марья Ивановна кирип келди. Ал кыштак аялдарыныкындай тигилген көйнөгүн чечип, илгеркисинче жупуну татынакай кийимдерин кийинип алган экен.

Мен колунан шап кармадым да, экөөбүз тең көпкө дейре сүйлөй алганыбыз жок. Кубанычыбыз койнубузга батпагандыктан, үн чыгара алганыбыз жок. Көзүбүзгө эч ким көрүнбөй, өзүбүз менен алек болуп калганыбызды сезип, үйдүн кожоюндары чыгып кетишти. Биз жалгыз калдык. Капарыбызга эчтеке келбеди. Сүйлөшө, сүйлөшө сөзгө тойбодук. Сепил алынгандан бери башынан өткөн окуяларды Марья Ивановна төкпөй-чачпай сүйлөп берди: кандай коркунучтуу абалда болгонун, жүзү кара Швабринден көргөн кордугун айтты. Мурunku таалайлуу убакты да эске түшүрдүк... Экөөбүз тең ыйладык... Эң акырында, ага өзүмдүн пикиримди түшүндүрө баштадым. Пугачёвго караштуу, Швабрин башкарган сепилде дагы калуу мүмкүн эмес. Камоодо калып, жокчулуктан тукулжурап турган Оренбургга баруу жөнүндө ойлоого да болбойт. Күйүмдүү туушкандарынан эч ким калбаган. Ага кыштактагы менин ата-энелериме баргын дедим.



А дегенде ал кыңырылды, атамдын көп жактырбаганынан чоочуду окшойт. Мен көңүлүн жубаттым. Мекени үчүн курман болгон кадырлуу жоокердин кызын багып алууну атам таалай деп эсептерин билгем. «Жаным Марья Ивановна! – дедим акырында. – Сени өзүмдүн аялым деп кадырлайм. Кереметтүү кырдаал экөөбүздү баш коштурду: эми бу дүйнөдө бизди ажырата турган эч нерсе жок». Марья Ивановна уялымыш да болгон жок, шылтоо таап манчыркаган да жок, менин сөзүмү жөн гана укту. Ал экөөбүздүн тагдырыбыздын кошулганын сизди. Бирок ата-энең макул болсо гана мен сага тием деп, ал мурунку сөзүң дагы айтты. Мен каршы болгонум жок. Экөөбүз чын жүрөгүбүздөн кыса кучакташып өбүштүк, ошентип ортобузда чечилбеген эч нерсе калбады.

Бир сааттан кийин урядник мага пропуск алып келди да: «Сени Пугачёв чакырып жатат» – деди, пропускага ийри-муйру кылып Пугачёв өзү кол койгон экен. Мен барганда ал жөнөгөнү жатыптыр. Менден башка кишилер үчүн мыкаачы, кесеп болгон ушул коркунучтуу адам коштошуп жатканда, сезимим кандай болгонун түшүндүрүүгө чамам келе албайт. Чындыкты жашырып эмне кылайын? Ошол минутада ага боорум жаман ооруду. Өзү баштап жүргөн кесептердин арасынан жулуп чыгып, маалынан өтүп кете электе аны ажалдан алып калсам дегенде эки көзүм төрт болду. Жаныбызда котолоп турган эл менен Швабрин саат болуп, көңүлүмдө турган нерсени ага айта албадым.

Экөөбүз досторчо коштоштук. Пугачёв элдин арасынан Акулина Памфиловнаны көрө салды да, сөөмөйү менен зекип койкоё көзүн кысып койду, анан арабага отуруп, Берданы көздөй айдагын деди, аттар ордуна козголгондо, арабадан башын дагы чыгарып, мага: «Кош, мырзам! Мүмкүн, дагы көрүшөрбүз», – деди. – Ырас эле экөөбүз дагы көрүштүк, бирок ал көрүшкөнүбүздүн өлчөөсү курусун!..

Пугачёв жүрүп кетти. Анын үч ат чегилген арабасы бараткан аппак талаадан көзүмү албай, көпкө дейре карап турдум. Швабрин житип кетти. Поптун үйүнө кайта келдим. Жолго чыгуубузга бардыгы белен болгон экен, маалкаткым келген жок. Буюмдарыбыз коменданттын эски арабасына салыныптыр. Арабакечтер көз ачып-жумганча аттарды чегип жибершти. Марья Ивановна чиркөөнүн артына коюлган ата-энесинин мүрзөсү менен коштошкону кетти. Мен кошо барайын десем, барбаңыз деп, өзү жалгыз кетти. Көзүнүн жашын көл кылып унчукпай, бир нече минутадан кийин кайта келди. Араба тартылды. Герасим поп зайыбы менен крыльцоого чыкты. Марья Ивановна, Палаша үчөөбүз арабанын жабык жагына отурдук. Савельич арабакеч отурчу секичеге отурду. «Кош Марья Ивановна, тегеренейин бийкечим! Кайыр, Петр Андреич, кайран туйгунум! –

деди поптун ниети ак байбичеси. – Жолуңар болсун, кудай экөөңө бакыт берсин!» Биз жолго чыктык. Коменданттын үйүнүн терезесинен карап турган Швабринди көрдүм. Ал ызырынып, иреңи бузулуп турган экен. Ындыны өчкөн касымы табалагым келген жок да, тескери карап кеттим. Акырында, сепилдин дарбазасынан чыгып, Белогорск сепилин түбөлүккө таштадык.

ХIII г л а в а

Камак

Таарынбаңыз, кызмат деген ушул экен, жан төрөм,
Арга канча, азыр сизди набактыга жөнөтөм.
– Мен даярмын, бирок болсо уруксат,
Түшүнтөйүн иштин жайын толуктап.

Княжнин

Эмне болду экен, качан көрүшөр экемин деп, жаным жай таппай, эртең менен эле кусадар болгон кызыма күтпөгөн жерден кошулуп, өзүмө өзүм ишенгеним жок, болгон окуянын баары түшүмдө көргөндөй туюлду. Марья Ивановна бирде мага, бирде жолго карап, мелтиреп отура берди, ал али эс-учун жыя электей. Унчугушканыбыз жок. Экөөбүздө тең чиркин жүрөк катуу жабыркаган эле. Эки сааттай убактан кийин жакын жердеги сепилге жеткенибизди билбей калдык, бул сепил да Пугачёвдун бийлигинде экен. Ал жерден аттарды алмаштырдык. Аттарды шашыла чеккендерине, Пугачёв комендант кылып койгон сакалдуу казактын буту жерге тийбей кызмат кылганына караганда, бизди алып келген арабакеч бирдеме десе керек да, мени убактылуу падышанын жан-жөкөрлөрүнөн деп эсептешкендей сыяктанды.

Биз ал жерден да жөнөдүк. Кеч кире баштады. Бир кичине калаага жакындап калдык, сакалдуу коменданттын айтышына караганда, ал жерде жалган падышага кошулганы келаткан күчтүү отряд болушу керек эле. Кароолдогулар бизди токтото койду. «Келаткандар ким?» – деген суроого, арабакеч элге угуза: «Падышанын өкүл күйөөсү келинчеги менен келатат» – деп жооп кайтарды. Аңгыча, топураган гусарлар сөгүп, тилдеп, бизди айландырып алышты. «Түшкүн, иттин өкүл күйөөсү!» – деди муруттуу бир вахмистр мага, – зайыбың экөөңүн жазаңы азыр беребиз!»

Арабадан чыктым да, мени начальнигиңерге алпаргыла дедим. Офицер экеними көрө коюп, солдаттар унчукпай калышты. Вахмистр мени майорго ээрчитип барды. Савельич артыман калбай: «Мына, падышанын өкүл күйөөсү деп кайдан тапкандарын билбейм!»



Аңгектен качсаң, дөңгөккө деген ушу... Тобо! Акыры эмне болор экен?» – деп күңкүлдөй берди. Араба артыбыздан илкитип отурду.

Беш минутадан кийин чырагы абдан жарык күйгөн үйгө келдик. Мени кароолчунун жанына коюп, вахмистр мен тууралуу айтканы кирип кетти. Ал ошо замат эле кайта чыкты да мага: – Сизди кабыл алууга төрөмүн чолосу тийбейт экен, өзүн набакка камап, зайыбын мага алып келгиле деп буйрук берди – деди.

– Бу кандай жорук? – дедим жаалдана атырылып. – Ал эмне, сообу, же жинди болгонбу?

– Билбейм, мырза, – деди вахмистр. – Мырзам, сизди урматтуу төрөм набакка кама, зайыбыңызды мага алып кел – деди төрөм!

Крыльцовго жүгүрүп чыктым. Кароолдогулар мени токтоткон жок, алты жети гусар офицер банке ойноп жаткан бөлмөгө тике эле сүзө кирип бардым. Майор банке коюп жаткан экен. Кирерим менен эле, бир кезде Симбирскидеги аракканада мени утуп алган баягы Иван Иванович Зуринди тааный коюп, таң калдым!

– Ушу да кеппи? – деп чаңырып жибердим. – Иван Иваныч! Сенин кылганың ушубу?

– Ой, ой, Петр Андреич! Жол болсун! Кайдан? Жакшыбы, тууган. Карта аласыңбы, тартайын?

– Ыракмат. Андан көрө, түзүгүрөөк квартира бергизгин.

– Сага квартиранын эмне кереги бар? Меникине эле жат.

– Болбойт, жанымда киши бар.

– Жолдошуңу да ала кел.

– Жолдошум эмес, аял...

– Аялбы! Аны кайдан таап алып жүрөсүң? Э-э, тууган! (Ушул сөздү айтары менен Зурин келиштирип туруп ышкырды эле, отургандардын баары каткырып жиберди, мен абдан оңтойсузданып калдым.)

– Андай болсо, макул, – деди Зурин. – «Квартира табылат. Кап... Баягыдагыдай таң-тамаша кылат элек... Эй, жигит! Пугачёвдун өкүл кызы кайда, алып келишпейби? Же тил албай жатыптырбы? Коркпой эле койсун: төрөбүз жакшы жигит, тийбейт дегиле да, көк шилиге бир койгула.

– Ал эмне дегениң? – дедим Зуринге. – Кандайча Пугачёвдун өкүл кызы болот? Ал ыраматылык капитан Мироновдун кызы. Аны мен туткундан алып чыгып, атамдын кыштагына жеткирип баратам, атамдын колуна калтырам.

– Эмне дейт! Мага келип, сен тууралуу айтып жүрүшөбү? Тобо, бу кандай кеп?

– Кийин баарын айтып берем. Азыр, кудай үчүн, бечара кыздын көңүлүн жубат, гусарларың жүрөгүн түшүрүп койду.

Зурин ошо замат буйрук берди да, билбестик кетиптир деп Марья Ивановнадан кечирим сураганы көчөгө чыгып, бийкечти шаардагы жакшы квартирага орноштургун деп, вахмистрге буйрук берди. Мен конгону аныкында калдым.

Ужин ичтик, анан эл кетип экөөбүз калганда, башыман өткөргөн окуялардын баарын ага сүйлөп бердим. Зурин кунт коюп укту. Менин сөзүм бүткөндө, ал башын чайкады да: «Бул кылгандарың жакшы, досум, – деди – бирок бир жаман жериң бар экен, үйлөнүп эмне кыласың? Мен ниети туура офицермин, сага калп айткым келбейт, ишенип кой, үйлөнүү өзүнчө бир түйшүк. Аял менен алек болуп, бала багам деп алпурушуп эмне кыласың? Койгун. Тилими алгын да, капитандын кызы менен кол үзүшкүн. Симбирскиге баруучу жолду душмандан тазалап койдум, азыр коркунучтуу эмес. Эртең аны атаңкына жөнөтүп жибергин да, өзүң менин отрядыма калгын. Оренбургга кайра барышыңдын кажаты жок. Козголоңчулардын колуна дагы түшүп калышың ыктымал, эгер эми түшсөң, аман кутула албайсың. Бара-бара ашыктык дарты айыгат да, баары бир жаңсыл болот».

Анын айтканы көңүлүмө анчалык муюбаса да, императрицанын аскеринде болушум урматтуу милдет экенин билүүчү элем. Зуриндин тилин алып, Марья Ивановнаны кыштакка жиберип, өзүм анын отрядында калмакчы болдум.

Савельич мени чечиндиргени келди: – Ага эртең Марья Ивановна менен жолго чыгууга беленденгин – дедим. Ал кыйыктанмакчы болду. «Соосуңбу, мырзам? Сени кантип таштайын? Сага ким каралашмак эле? Ата-энең эмне демек?»

Абышкамдын көктүгүн билдим да сылап-сыйпап, чынын айтып көндүрмөкчү болдум. «Досум, Архип Савельич! – дедим ага. – Кыйыктанба, мага кылган жакшылыгың болсун; бу жерде мага кызмат кылуунун кереги жок, эгер Марья Ивановна сенсиз жолго чыкса, санаам тынчыбайт. Ага кызмат кылганың, мага кылганың болот; себеби жагдайы келер замат эле мен ага үйлөнмөкчү болдум».

Савельич алаканын шак уруп, айран-таң калды: «Үйлөнөм? – деди такмазалап. – Жаш башың менен үйлөнөм дегениң кайдагы шумдук! Атаң менен апаң эмне демекчи?»

«Каршы болбойт, – дедим, – Марья Ивановна менен жакшыраак таанышканда, өздөрү да шексиз макул дешет. Сенден да үмүтүм чоң. Атам менен апам сага ишенет, сен бизге мыят болгун, макулбу?»

Айтканым таасир кылды окшойт, абышка жашып кетти. «Э, тегеренейин, Петр Андреич! – деди ал. – Жаш кезинде үйлөнмөкчү болупсуң, бирок Марья Ивановна жакшы кыз. Ыгы келип турганда колдон чыгарууга болбойт. Макул, айтканыңдай болсун! Перизатты



ээрчитип барайын да, мындай колуктуга септин да кереги жок деп, ата-энеңе кулдук уруп айтайын».

Савельичке алкыш айттым да, Зурин менен бир бөлмөдө жаттым. Жүрөгүм алып учуп, делебем козголуп, көп сүйлөдүм. Зурин адегенде көңүлдөнүп сүйлөштү, бирок бара-бара сөзү сейректеп, байланышсыз боло баштады да, акырында айтылган сөзгө жооп кайтаруу ордуна бышылдап, коңурук тартып кетти. Мен да сөзүмү токтотуп, бир аздан кийин анын жолуна түштүм.

Эртесинде эртең менен Марья Ивановнага келдим да, пикиримди айтып бердим. Ал менин пикиримди жүйөлүү деп таап, айтканыма макул болду. Зуриндин отряды ошо күнү шаардан жортуулга чыгышы керек эле. Маалкатууга болбоду. Савельичке тапшырып, ата-энелериме жазган катымды колуна берип, Марья Ивановна менен ошол эле замат коштоштум. Марья Ивановна ыйлап жиберди. «Кош, Петр Андреич! – деди акырын. – Көрүшөбүзбү, жокпу, бир кудай өзү билет, бирок эки дүйнөдө да сизди унутпаймын, башым жерге киргенче сени жүрөгүмдө сактайм». Мен жооп кайтара алган жокмун. Жаныбызда киши көп эле. Көңүлүмү толкуткан сезимди алардын көзүнчө айткым келбеди. Ал жүрүп кетти. Ындыным өчүп унчукпай, Зуринге келдим. Зурин көңүлүмү ачууга тырышты, өзүм да шаттангым келди. Буулукканыбызды жазып, күнү бою тамаша кылдык да, кечинде жортуулга чыгып кеттик.

Бул окуя февралдын аяк ченинде болгон эле. Согуш иштерине каргаша болгон кыш аяктап, генералдарыбыз жапа тырмак аракет кылууга беленденип калды. Пугачёв дагы эле Оренбургдун жанында турду. Бирок кесептердин уясына ар тараптан улам жакындан келаткан отряддар аны айландыра курчап келатты. Бунт чыгарган кыштакта биздин аскерлерди көргөндө жоошуп, биринен сала бири багына берди, каракчылардын шайкалары бардык жерде бизден качып, тополоң жакында акыры кайырдуу болуп бүтө тургандай сыяктанды.

Көп узабай эле князь Голицын Татищев сепилинин жанынан Пугачёвду талкалап, анын топураган колун бытыратып, Оренбургду бошотту да, бунтка ойрон кылчу соңку сокку урулгандай болду. Ошо маалда Зурин козголоңчу башкырттарга каршы жиберилген болучу, бирок биз барганча алар тарап кетишиптир. Бир татар кыштагына барганыбызда жаз чыга баштады. Суу ташкындап, жол менен жүрүүгө болбой калды. Жапайы, каракчы калк менен болгон көңүлсүз, майда согуш жакында бүтөт деген ой менен көңүл жубатып, аракет кылбай жата бердик.

Бирок Пугачев карматкан жок. Ал Сибирдеги заводдорго барып, жаңы шайкалар чогултуп, кайра күчөй баштады. Анын иши

ийгиликтүү болуп жатыптыр деген кабар дагы жайылды. Сибирдеги сепилдерди бүлдүрүптүр деп уктук. Пугачёв Казанды алып, Москваны чапканы баратыптыр деген кабар, жексур козголоңчуларда күч жок деп ишенип, камырабай жаткан аскер начальниктерин дүрбөлөң түшүрдү. Зуринге Волганын наркы уездине өтсүн деген буйрук келди.

Жортуулубуздун кандай болгону, согуштун кандай бүткөнүн баяндап отурбайм. Кыскача айта кетейин: бүлгүнчүлүк, каршылык өтө катуу болду. Эч жерде башкаруу иши болгон жок. Помещиктер үйүнөн качып, токойго бекинип жүрдү. Каракчылардын шайкалары кутурбаган жер калбады, айрым отряддардын начальниктери өз билгенинче жазалап, өз оюнча кечирим берди; өрт каптаган кеңири аймактын ал-абалы өтө жаман болду... Орустардын зыянынан башка пайдасы жок, катаал бунтун кудай көргүлүк кылбасын!

Пугачёв качып, Иван Иванович Михельсон куугунтуктап отурду. Көп узабай эле, жалган падыша кармалды, биздин аскерлер токтолсун деген кабар келди. Согуш бүттү. Акыр аягы ата-энеме баруу үчүн мага да мүмкүнчүлүк тие турган болду! Атам менен энемди кучактап, такыр кабар келбеген Марья Ивановнаны көрөм го деген ой кубандырып, кайрат берди. Жаш баладан бетер так секирип сүйүндүм. Зурин каткырып, далысын куушура таңыркап: «Жок, сен оңбойт экенсиң! Үйлөндүм дегенче көзүм ачык кетти дей бер!» – деди.

Ошондой болсо да, таң каларлык бир сезим кубанган көңүлүмдү күптү кылды, күнөөсү жок нечен кишилердин канын төккөн кесеп эле, эми жакында өзүнүн башы кесилет деген ой эркиме койбой, жүрөгүмү катуу өйкөдү: «Емеля, Емеля! – дедим ичимен күйүп, – найза жарып, же ок тийип неге өлбөдүң экен? Сага мындан түзүк өлүм буюрган эмес экен. Айла барбы? Ал тууралуу ойлосоң эле, өзүнүн өмүрүндөгү эң жаман учурлардын биринде, мени ажалдан алып калганы, бетпак Швабриндин колуна колуктумду куткарып бергени эсиме түшө калчу болду.

Зурин мага отпуск берди. Бир нече күндөн кийин өз үйүмө кайтып, Марья Ивановнамды көрүшүм керек эле... Бирок күтпөгөн жерден чагылган тийген немедей көмөлөнүп кеттим.

Кетмекчи болгон күнү, мына эми аттанайын деп беленденип жатсам, Зурин колуна кагаз кармап, түйшүктүү киши өңдөнүп, үйүмө кирип келди. Эмнегедир жүрөгүм болк дей түштү. Эмне себептен экенин өзүм да билбейм, коркуп кеттим. Ал менин денцигимди эшикке чыгарып жиберди да, сенде жумушум бар деди. Сабыр кылып тура албай: «Эмне болуп кетти?» – деп сурадым. «Кичинекей кырсык болуптур», – деди кагазды берип жатып. «Окуп чык, азыр эле алдым». Кагазды окуй баштадым: мен тууралуу бардык начальник-



терге жашырын жазылган экен, кайдан жолукса да камакка алып, Пугачёвдун иши боюнча түзүлгөн Тергөө комиссиясына, Казанга токтоосуз айдап жеткиргиле деп айтылыптыр.

Кагаз колуман түшүп кете жаздады. «Айла жок! – деди Зурин. – Буйрукка баш ийүү менин милдетим болот. Пугачёв менен достошуп, саякат кылып жүргөнүң өкмөткө жеткен окшойт го. Акыры жаман болбойт, комиссиянын алдында акталып чыгарыңда шек жок. Кайгырба, бара бергин».

Ишим ак болгондуктан, соттон коркконум жок, бирок жакында көрүшөм го деген таттуу үмүт, балким, дагы бир нече айга созулуп кетеби деп корктум. Араба белен болду. Зурин мени менен досчо коштошту. Мени арабага отургузушту. Кылычын жалаңдаткан эки гусар жаныма отурду да, чоң жол менен жөнөп кеттик.

XIV г л а в а

Сот

Жамандык жерге жатпайт.

Макал

Ушунун баары Оренбургдан уруксатсыз кеткенимин кесепетинен болгонуна көзүм жетти. Акталып чыгышым кыйын эмес эле, топтошуп же жалгыз-жалгыздан душманга чабуул коюуга тыюу салынбаганы мындай турсун, кайра, андай кылыкты деги кубаттабаган киши жок болучу. Тил албай койгонум үчүн эмес, обу жок каны кызуулук кылганым үчүн айыптоолору мүмкүн болучу. Бирок Пугачёв менен достук мамиле кылганыма айгак болчу кишилер да көп жана ошол достук мамилем өтө шектүү болуп көрүнүшү да мүмкүн эле. Сурак кандай болор экен, кандайча жооп берсем деп, жол бою ойлондум да, сот алдында төкпөй-чачпай чынын айтып бермекчи болдум, чынын айтсам эле акталып чыгуу оңой жана кадиксиз болчудай көрүндү.

Өрттөнүп, чалдыбары чыккан Казанга келдим. Додо-додо болуп үйүлгөн көмүр менен чычаладан, төбөсү, терезеси жок ышталып, аңгыраган дубалдан бөлөк, көчөдөн соо үй көрө албадым. Пугачёвдон калган мурас ушундай экен! Мени өрттөнгөн шаардагы аман калган чепке алып келишти. Гусарлар мени кароолдо турган офицерге өткөрүп беришти. Ал темир устаны чакыртты. Бутума кишен салып, кулпусу ачылбагандай кылып бекитишти. Анан түрмөгө алып киришти да, терезесине темирден тор тартылган тар, караңгы бөлмөгө жалгыз өзүмдү камап койду.

Иштин мындай башталышы жакшылык менен бүтпөчүдөй көрүндү. Бирок кайрат кылдым, үмүтүмү үзгөнүм жок. Мен тууралуу кайгыргандарды ичимен сооротуп жубаттым: азап чексе да, кылдай арамдыгы жок жүрөгүмөн чыккан дубанын шириндигин өмүрүмдө биринчи ирет билип, эмне болорум жөнүндө кам жебей, уктап кеттим.

Түрмө кайтарган киши эртесинде мени ойготуп, сени комиссия чакырып жатат деди. Эки солдат короону аралата мени коменданттын үйүнө алпарды да, өздөрү алдыңкы бөлмөдө калып, ички бөлмөгө өзүмдү жалгыз киргизип жиберешти.

Кирген бөлмөм кең зал экен. Кагаз жабылган столдун жанында эки киши отуруптур: бирөө иреңи сүрдүү, томсоргон, карып калган генерал экен, бирөө сымбаттуу, лыпылдап сүйлөгөн, жашы жыйырма сегизге барып калган, гвардиянын жаш капитаны экен. Менин сөзүмү жазууга беленденип, кагазга эңкейип, терезенин түбүндөгү столдо канат калемин кулагына кыстырган секретарь отуруптур. Сурак башталды. Аты-жөнүмү сурашты. Генерал: «Сен Андрей Петрович Гринёвдун уулусуңбу?» – деди. Мен: «Ооба» – деп жооп кайтардым эле, ал сурданып: «Атаганат, ушундай кадырлуу кишинин баласы өзүн тартпай, жаман чыгып калганын карабайсыңбы?» – деп бура сүйлөдү. Өзүмө жүктөлгөн айып канчалык оор болсо да, жашырып-жаппай чынын айтып, төгүндөөгө жарайм го деген үмүтүм бар деп, кебелбей жооп кайтардым. Кенебегеним ага жаккан жок. «Чырагым, деле чыйрак окшойсуң, – деди кабагын чытып, – сенден да кыйынсынгандардын далайын көргөнбүз!»

Анан жаш жигит менден: «Кандай себептен жана кайсы убакта Пугачёвго кызмат кылганы бардың, сени кандай тапшырмалар берип пайдаланды?» – деп сурады.

«Мен дворяндан чыккан офицермин, Пугачёвго барып эч кандай кызмат кылганым да, андан эч кандай тапшырма алганым да жок» – деп, кыжырым кайнап жооп кайтардым.

«Эмесе, кай себептен, – деди тергөөчү, – Пугачёв жолдошторунун баарын кыйнап өлтүртөт да, дворян офицер экениңе карабастан, жалгыз сени алып калат? Дворян, офицер болуп туруп, кандайча козголоңчулар менен таң-тамаша кылып, кесептердин башчысынан белекке – тон, ат, жарым сом акча аласың? Кай себептен мынчалык достошуп жүрөсүңөр, же чыккынчылык кылдың, же ниетиң кара болгондуктан коркоктук кылдың – бул баары бир кылмыш да, ушундай эмеси?»

Гвардия офицеринин айтканына абдан ыза болдум да, чебеленип актана баштадым: бороон болуп турганда, ээн талаада Пугачёв менен кандайча таанышканымы, Белогорск сепилин алганда ал мени

тааный коюп, кандайча жан соога бергенин айтып бердим. Жалган падыша берген тон менен атты уялбай алганым ырас, бирок Белогорск сепилин кесептерден жанымын бардыгынча коргогонум да чын дедим. Акырында, Оренбург камоодо калып, кыйынчылык болуп турганда, жан-дилим менен аракет кылганыма күбө боло алат деп, баягы генералымы көрсөттүм.

Сүрдүү абышка столдо ачык жаткан катты алып, жарыя окуй баштады:

«Быйылкы дүрбөлөңгө катышып, кызмат ишине ылайык келбесе да, берген антын бузуп, кесеп менен байланышып кеткен эмиш, ошонусу чынбы деп, прапорщик Гринёв тууралуу сураган экенсиз, төрөм, ал жөнүндө айтарым бул: прапорщик Гринёв өткөн 1773-жылдын октябрь айынын башынан тартып, быйылкы жылдын 24-февралына чейин Оренбургда кызмат кылып турган эле. Ошол 24-февралда шаардан суранбай кетип, менин командама кайта келген жок. Качкындардын сөзүнө караганда, ал Пугачёвдун кыштагында болуп, мурун өзү кызмат кылган Белогорск сепилине Пугачёв менен бирге барган имиш, жүргөн-турганы жөнүндө болсо...» Каттын ушул жерине жеткенде окубай токтоп, мага сурдана карады да: «Кош, эми эмне деп актанасың?» – деди.

Мен баштаганымдай эле сөзүмү улантып, Марья Ивановна менен болгон байланышымды мурункудай эле жашырып-жаппай баяндап бермекчи болдум. Бирок күтпөгөн жерден, кежирленип айнып калдым. Марья Ивановнаны айтсам, комиссия аны жоопкер катарында чакыртат го деп ойлодум, кара ниет кесептер менен чатыштырсам, алар менен беттештиргени бечара кызды алдырып келишет го деген укмуштуу ой кунуму учурду да, мукактанып сүйлөй албай калдым.

Айткан жообума анча-мынча ишенип, кунт коюп уга баштаган судьяларым, оңойсуздана түшкөнүмү көрө коюп, кайта дагы ишенишпей калды. Гвардия офицери мени негизги айгак менен беттештирүү керек деди. Генерал кечеги кесепти чакыргыла деп буйрук берди. Өзүмдү каралаган киши качан кирер экен деп, эшикти жалт карадым. Бир нече минутадан кийин, кишендин шылдыр-шулдур эткен табышы угулду да, эшик ачылып, Швабрин кирип келди. Иреңинин өзгөргөнүн көрүп таң калдым. Купкуу болуп, абдан арыктаган. Жакында эле көмүрдөй болгон кара чачы агарып, узун сакалы саксайып кеткен экен. Ал тайманбай мени каралаган сөзүн добушун акырын чыгарып, кайталап айтып берди. Анын сөзүнө караганда Пугачёв мени шпион кылып, Оренбургга жиберген имиш, шаарда болгон окуялар жөнүндө кат аркылуу кабар берип туруу үчүн күн сайын атышууга чыгып жүргөн экемин; жалган падышага биротоло берилип, чыккынчы жолдошторумун түбүнө жетүүгө тырышып

алардын ордун басуу жана кесептин берген сыйлыгынан пайдалануу үчүн Пугачёв менен бирге сепилдин баарын кыдырган имишмин. Анын сөзүн унчукпай уктум да, бир жерине ыраазы болдум: кара ниет кесеп Марья Ивановнанын атын такыр оозуна алган жок: жек көрүнүп, а кыздан каккы жебедим беле деген ой аны намыстандырдыбы, же мени да унчукпоого аргасыз кылган сезимдин бир кыпыны анын да жүрөгүнөн өчө элек беле, кандай болсо да, комиссиянын алдында Белогорск комендантынын кызы жөнүндө эчтеке деген жок. Өзүмдүн пикирине мурункудан бетер бел байладым да, Швабриндин көрсөткөндөрүн эмне менен төгүндөй аласың деп сурашканда: – Мурунку айтканым айткан, актануу үчүн андан башка эчтеке айта албайм – дедим. Генерал бизди алып кеткиле деп буйрук берди. Экөөбүз бирге чыктык. Мен Швабринге камырабай карадым да, эчтеке дегеним жок. Ал табалагансып, күлүмсүрөмүш болду да, кишенин чынжырын сүйөй кармап, алдыма чыгып, ылдамдай басты. Мени түрмөгө кайта алпарышты, ошондон кийин суракка такыр чакырышкан жок.

Окуучуларга мындан ары айтайын дегендеримди көзүм менен көргөн эмесмин, бирок кийинчерээк болгон окуялар жөнүндө эң көп уккам, ошол окуялар майда-чүйдөлөрүнө чейин жөн эле өзүм катышкандай туюлат. Илгерки кишилерге айланса болот: атам менен энем Марья Ивановнаны ачык чырай менен кабыл алышат. Алар бечара жетимди сылап-сыйпап багып алууну сооп деп эсептешет. Көп узабай эле алар Марья Ивановнаны чыны менен жакшы көрүп калат, акыйкатта, ал абдан сергек кыз эле, ошондуктан аны жакшы көрбөскө мүмкүн эмес болучу. Аны сүйүп калганым атама жүйөлүү болуп көрүнөт, апам болсо, Петрушам капитандын ушул жакшынакай кызына үйлөнсө эле болгону деп тилейт.

Менин камалганым угуу, бүлөбүздөгүлөр аң-таң болот. Пугачёв менен кызык таанышканым жөнүндө Марья Ивановна ата-энеме болгонду болгондой кылып сүйлөп берет да, менин ал тааныштыгыма алар капаланмак турсун, кээде эрмек кылып күлүшөт. Падышаны тактыдан кулатып, дворян тукумун жок кылуу максатын көздөгөн кара ниеттердин бунтуна мени катышат деп атам ишенбейт. Ал Савельичтен абдан текерлеп сураштырат. Мырзамдын Емелька Пугачёвго конок болгону, кесептин сый көрсөткөнү чын, бирок чыккынчылык кылганы жөнүндө эчтеке укканым жок деп абышка карганат. Кемпир-чалдын көңүлү тынчып, жакшы кабар качан келер экен деп, эки көзү төрт болот. Марья Ивановна санаасы тынбай, ичинен күйүп унчукпайт, анткени анын токтоолугунда, кылдаттыгында дабаа жок эле.

Бир нече жума өтөт... Бир күнү Петербургдагы Б. деген князь тууганыбыздан атама кат келет. Князь мен тууралуу жазат. Каадасынча аркы-беркини айтып келип, ал атама мындай деп жазат: «Балаа басты, козголоңчулардын арам оюна баланын киргени ырас болсо керек деген кадик өтө негиздүү болуп чыкты, башкаларга өрнөк болсун үчүн, балаң дарга асылууга тийиш эле, бирок сенин сиңирген эмгегиңи, агарган сакалыңы сыйлап, падыша энебиз кылмышкер балаңа кечирим бермекчи болду жана аны дарга асылды деген маскарачылыктан куткаруу менен Сибирдин ыраакы жерине түбөлүккө айдалсын деп өкүм кылды».

Ушул күтпөгөн жерден башына түшкөн кайгы атамды мүнкүрөтүп кетет. Ал демейдеги кайратынан таят да, асанкайгычыл болуп, көп зарланат. Ал күйүп-бышып, үстү-үстүнө: «Кандайча менин балам Пугачёвдун арам оюна катышат! Кудуретинен айланайын кудайым, ушу күндү көрсөтмөк экенсиң! Падыша энебиз аны өлүм жазасынан куткарат имиш! Анткенде мага жеңил болмок беле? Өлүм коркунучтуу эмес: чоң атамдын атасы өзүнүн абийирин ыйык нерседей сактап, баталгага башын тосуп берип өлгөн; өз атам болсо Волынский, Хрущев¹ менен бирге жаза тарткан. Өзү дворян болуп туруп антын бузуу, каракчыларга, баш кесерлерге, качкын кулдарга кошулуу деген кандай кеп!.. Укум-тукумубузга наалат келтирип, маскара кылат деген ушу!..» Атамдын үмүт үзүп, катуу кайгырганынан чочуп, апам анын көзүнчө ыйлоого даабайт да, бул ушак болууга тийиш, элдин пикири өзгөрө берет деп, атамды кайраттандырууга тырышат. Атамдын көңүлү жубанбайт.

Марья Ивановна баарынан көбүрөк жабыркайт: каалаган убагында акталып чыга ала турганыма ишенгендиктен, ал чындыгында эмне болгонун ойгоруп түшүнөт да, менин башыма түшкөн балаа үчүн өзүн айыптуу деп эсептейт. Күйгөнүн, көз жашын башкалардан жашырып, ал дайыма мени кантип куткарып алуу амалын издейт.

Бир күнү кечинде атам Придворный календарды барактап, диванда отурат, бирок санаасы алыста болуп, окуганы демейдегидей таасир кылбайт. Ал илгерки замандагы маршка салып ышкырып отурат. Апам анда-санда көзүнүн жашын тамызып, жүн фуфайка токуп, унчукпай отура берет. Ошол эле жерде иштеп отурган Марья Ивановна, күтпөгөн жерден: «Петербургга барбаска чарам жок, мени эптеп жөнөткүлө» – дейт. Апам абдан капаланып: «Петербургда сага эмне бар? – дейт. – Марья Ивановна, сен да бизди таштамакчы

¹ А.П. Волынский менен А.Ф.Хрущев 1740-жылы мамлекет көңтөрүш жасоо аракетине жардам берген күнөөсү менен өлүм жазасына тартылган.

болдуңбу?» «Менин келечектеги тагдырым бүтүндөй ушул сапарыма байланыштуу, ниетинин актыгынан опат болгон кишинин кызы экемин, чоң кишилерден жардам издебесем болбойт» – дейт Марья Ивановна.

Атам жерге карайт: жалган болсо да баласынын күнөөлүү экендигине тиешелүү сөз ага оор тийип, кер-какшыктай көрүнөт. «Баргын, кызым! – дейт үшкүрүнүп. – Биз сенин таалайыңа каргаша болгубуз келбейт. Маскара, чыккынчы болбогон бир жакшы күйөөгө туш келгиң бардыр!» Ошентип, ордунан туруп, бөлмөдөн чыгып кетет.

Марья Ивановна апам менен жалгыз калып, өзүнүн ойлогон оюн жарым-жартылай түшүндүрүп берет. Апам көзүнүн жашын чуурутуп, Марья Ивановнаны кучактайт да: – Ойлогон оюң ордунан чыксын – деп батасын берет. Марья Ивановнанын камылгасын көрүшүп, ал өзүнүн ишеничтүү Палашкасын жана аргасыздан менден бөлүнүп кетсе да, төрөмдүн сөз беришкен колуктусуна кызмат кылып жүрөм деп көңүлүн жубаткан ишеничтүү Савельичти ээрчитип, бир нече күндөн кийин жолго чыгат.

Марья Ивановна аман-эсен Софияга¹ келет да, ал кезде падышанын ордосу Царское селодо экенин билгенден кийин, келген жерине токтолот. Ага бөлмөнүн көшөгө тартылган бир бурчун беришет. Күзөтчүнүн зайыбы ошо замат эле Марья Ивановна менен чечиле сүйлөшүп, таякем падышанын мешин жагуучу болуп иштейт дейт да, ордо турмушунун шаан-шөкөтүн терип-тепчип айтып берет. Ал императрицанын кай саатта ойгонуп, кай убакта кофе ичип, кай маалда сейилдикке чыгарын; ошо кезде императрицанын жанында кайсы вельможолор жүргөнүн, кечээ тамак убагында кандай сөзгө уруксат кылып, кечинде кимдерди кабыл алганын сүйлөп берет, кыскасын айтканда, Анна Васильевнанын сөзү тарыхый баяндын бир нече барагын ээлеп, келечектеги тукумубуз үчүн өтө баалуу боло алар эле. Марья Ивановна анын сөзүн кунт коюп угат. Экөө бакка барат. Анна Васильевна ар бир аллеянын, ар бир майда көпүрөнүн тарыхын сүйлөп берет да, моокуму канганча кыдырып жүрүшүп, бирине бири ыраазы болуп, станцияга кайтып келишет.

Эртесинде Марья Ивановна таң саардан ойгонуп, кийинип бакка акырын чыгып кетет. Күзгү салкын абада, саргайып калган липа жыгачтарынын башына күн жаңы тийип, эртең менен эң сонун болуп турат. Мелтиреген чоң көл жаркырап көз уялтат. Ойгонгон ак куулар жээкке көлөкөсү түшкөн бадалдан чыгып, койкоюп сүзө баштайт.

¹ Царское селого жакын почто бекети.

Марья Ивановна граф Петр Александрович Румянцевдин жакында жеңип чыкканына арнап орнотулган эстелик турган сонун шалбаанын жанынан басат. Бир оокумда, англичан итинин тукумунан болсо керек, бир кичинекей ак кандек Марья Ивановнанын алдынан үрүп чыга келет. Ал коркуп кетип, токтой калат. Дал ошол учурда бир аялдын: «Жоркпоңуз, каппайт» деген мукамдуу үнү угулат. Эстеликтин оро-парасындагы скамейкада отурган аялды Марья Ивановна да көрө коёт. Марья Ивановна скамейканын экинчи башына барып отурат. Аял ага үңүлө карайт, Марья Ивановна да көзүнүн кырын чаптырып, аны баштан-аяк карап чыгат. Аялдын үстүндө эртең менен кийүүчү ак көйнөгү, жылуу кемсели, түндө кийүүчү кеп такыясы бар экен. Жашы кыркка келип калгандай көрүндү. Камырабай бой көтөргөнү кызыл-чийкил, толмоч бетинен байкалып турду; көпкөк көзү, жылмайып күлүмсүрөгөнү бөтөнчө жарашыктуу экен. Сөздү адегенде аял баштайт.

- Сиз калыбы бу жерлик эмессиз го? – дейт аял.
- Таап айттыңыз, провинциядан кечээ келдим.
- Ата-энеңиз менен келгендирсиз?
- Жогуңуз, жалгыз келдим.
- Жалгыз! Өтө жаш экенсиз.
- Менде ата да, эне да жок.
- Бу жерге, албетте, жумуштап келген чыгарсыз?
- Таап айттыңыз. Падыша энебизге өтүнүч бергени келдим эле.
- Жетим экенсиз, адилетсиздик кылып, жабыр көрсөткөн кишинин үстүнөн даттанганы жүргөнсүз го?
- Жогуңуз. Адилет сот эмес, ырайым сураганы жүрөм.
- Сурасам болор бекен, сиз кимдин кызысыз?
- Капитан Мироновдун кызы болом.
- Капитан Мироновдун! Баягы Оренбург аймагындагы сепилдин коменданты болгон Мироновдунбу?
- Таап айттыңыз.

Аял боору ооруса керек. Ал мурдагысынан да көбүрөк эркелеткендей үнүн өзгөртүп: «Сиздин ишиңизге киришсем, айып көрбөс бекенсиз, – дейт. – Мен падышанын ордосунда көп болом, өтүнүчүңүз эмне жөнүндө экенин мага айтып бериңиз, балким, пайдам тийип калар».

Марья Ивановна ордунан туруп, ызаат менен ыракмат айтат. Бейтааныш аял арбагансып Марья Ивановна бүтүндөй ишенип калат. Бүктөлгөн кагазды чөнтөгүнөн сууруп чыгып, Марья Ивановна өзү медер кылган бейтааныш аялга берет, ал катты алып, купуя окуй баштайт.

Адегенде ал кунт коюп, жактыргансып окуйт, бирок аздан кийин иреци өзгөрө түшөт. Көзүн албай бардык кыймылын байкап отурган Марья Ивановна, анын бир эле минута мурун кебелбей, күлүмсүрөп турган ирецинин сурдана түшкөнүн көрүп, чочуп кетет.

– Гринёвго мыят болуп, суранганы келдиңизби? – дейт аял томсоруп. – «Императрица анын күнөөсүн кечире албайт. Жалган жеринен падышамын деп жүргөн кесепке ал наадандыгынан же ишченчээктигинен кошулган эмес, зыянкеч, бузуку, шерменде болгондугунан кошулган.

– Жок, туура эмес! – деп Марья Ивановна секирип кетет.

– Эмне үчүн туура эмес! – дейт аял кызарып.

– Туура эмес, кудай урсун, калп сөз! Мен баштан аяк билем, сизге бүт айтып берейин. Ал жалаң мен үчүн ушундай балаага дуушар болду. Бул ишке мени чаташтырбайын деген ниет менен гана ал сот алдында актана албай калган болууга тийиш. Анан сиздерге белгилүү окуяны Марья Ивановна бүт айтып берет.

Анын сөзүн аял дитин салып угат да: «Кайда токтодуңуз?» – деп сурайт. Анна Васильевнаныкына токтодум дегенди уккандан кийин күлүмсүрөп: «И, билем, – дейт. – Кош болуңуз, экөөбүздүн жолукканыбыз жөнүндө эч кимге айтпаңыз. Көп күтпөйсүз, катыңызга тез эле жооп аласыз».

Ушул сөздөн кийин ал ордуна туруп, жабык аллеяга кирип кетет да, Марья Ивановна кубанычтуу үмүт менен Анна Васильевнага кайтып келет.

Күздүн күнү таң саардан сейилдикке чыгууга болбойт, жаш кыздардын саламаттыгына зыян келтирет деп, Анна Васильевна аны бир кыйла жемелейт. Самоорун алып келип, чай куюп, ордо жөнүндө жаңы эле жобурап сүйлөй баштаганда, ордо кишилери түшчү карета крыльцонун жанына келип токтойт да, Мироновдун кызын императрица чакырып жатат дейт.

Анна Васильевна таң калып, олтура баштайт. «Ой, тобо!» – дейт чебеленип. – Императрица сизди ак сарайга чакырган тура. Сиз тууралуу а киши кайдан билди экен? Кап, кызым, императрицага кантип барасыз? Ордо кишилеринче жүргөн-турганды да билбейсиз... Же узатып барайынбы? Эң болбогондо, өөн иштен сактоого жарар элем. Жолдо келген кийимиңиз менен кантип барасыз? Сары робронун сурап кел деп, аначы кемпирге жиберейинби?» «Императрица Марья Ивановнаны кийинбей, үстүндөгү кийими менен жалгыз өзү келсин деди», – дейт камер-лакей. Амал барбы, Марья Ивановна каретага отурат да, Анна Васильевнанын айткан акылын угуп, берген батасын алып, ак сарайга жөнөйт.



Тагдырыбыздын чечилгендигин Марья Ивановна алдан сезет, жүрөгү опкоолжуп, алып учат. Бир нече минутадан кийин ак сарайга келип токтойт. Токтоно албай калчылдап, Марья Ивановна баскыч менен өйдө чыгат. Алдындагы каалгалар шарт-шарт ачылып, узатасынан кеткен эң кооз, ээн бөлмөлөрдөн өтөт; камер-лакей жол көрсөтүп отурат. Акырында, жабык турган каалганын жанына келгенде, камер-лакей азыр айтып чыгайын дейт да, Марья Ивановнаны жалгыз таштап, кирип кетет.

Императрицаны бетме-бет көрөт экемин деп сүрдөп, Марья Ивановна жыгылып кете жаздап, бутуна зорго турат. Бир минутадан кийин эшик ачылып, Марья Ивановна императрицанын кийинүүчү бөлмөсүнө кирет.

Императрица жасанып жаткан кези болот. Анын тегерегинде турган бир топ ордо кишилери Марья Ивановнага ызаат кылып жол берет. Императрица жылуу жүзү менен бурулганда, Марья Ивановна мындан бир нече эле минута мурун сырын айткан аял императрицанын өзү экенин биле коёт. Марья Ивановнаны императрица жанына чакырат да, күлүмсүрөп мындай дейт: «Убадамда туруп, өтүнүчүңүздү орундатканым жакшы болду. Ишиңиз бүттү. Күйөөңүздүн күнөөлүү эместигине көзүм жетти. Мына бу катты алыңыз да, келечектеги кайнатаңызга өз колунуз менен тапшырыңыз».

Марья Ивановна калчылдаган колу менен катты алат да, эчкирип ыйлап, императрицанын бутуна жыгылат; императрица аны өйдө тургузуп, маңдайынан өбөт да: «Кембагал экениңизди билем, – дейт. – Бирок капитан Мироновдун кызына мен милдеттүүмүн. Келечегиңиз жөнүндө кадырыңыз жам болсун. Сизди дөөлөттүү кылуу ишин өз мойнума алам».

Бечара жетимди императрица эркелетип жөнөтөт. Марья Ивановна мурун түшүп келген каретасы менен кайра кетет. Качан келер экен деп, эки көзү төрт болуп күтүп отурган Анна Васильевна суроону мөндүрдөй жаадырат; анын суроолоруна Марья Ивановна зорго жооп кайтарат. Анна Васильевна анын зээнсиздигине нааразы болгону менен, элетте өсүп уялчаак болуп калган турбайбы деп, Марья Ивановнага кине койбойт. Петербургду көрөм деп сонуркабай эле, Марья Ивановна ошол эле күнү кыштакка кайра жүрүп кетет...

Петр Андреич Гринёвдун баяны ушул жерден бүтөт. Ата-бабаларынан балдарына калган сөзгө караганда: падышанын амири боюнча Петр Андреич 1774-жылдын аягында камактан бошотулат; Пугачёвду өлүм жазасына тартып жаткан жерде ал да болот. Пугачёв аны элдин арасында тааный коюп, башын ийкейт, бир нече мину-

тадан кийин Пугачёвдун кызылала кан болуп, кесилген башын элге көрсөтүшөт. Ошондон кийин көп узабай эле, Петр Андреич Марья Ивановнага үйлөнөт. Алардын тукуму ушу күндө жыргап-куунап, Симбирск губерниясында*** деген шаардан отуз чакырым жерде он помещикке караштуу бир чоң кыштакта жашайт. Екатерина Пнин өз колу менен жазган каты айнектүү рамкага салынып, бир бариндин үйүндө илинип турат. Балаң акталды, капитан Мироновдун кызы акылдуу, сезимдүү киши экен деп, Петр Андреичтин атасына жазылган кат ошол экен. Чоң атасынын заманына тиешелүү эмгек менен алек болуп жүргөнүбүздү угуп, неберелеринин бирөө Петр Андреич Гринёвдун кол жазмасын бизге алып келип берген эле. Биз, туушкандарынын уруксаты боюнча ар бир главасына түзүк эпиграф гана жазып, кээ бир кишилердин атын өзгөртүп, кол жазманы өзүнчө бастыртып чыгарууга тобокел кылдык.

19-октябрь, 1836-жыл.

Которгон Сүйүнтбек БЕКТУРСУНОВ



**Акиро
КУРАСАВА
(1910–1998)**

Японский кинорежиссёр, сценарист и продюсер. Считается одним из самых влиятельных кинорежиссёров за всю историю кино. Курасава создал 30 фильмов в течение 57 лет своей творческой деятельности. Акиро Курасава по праву считается классиком японского кино, чье творчество оказало огромное влияние не только на национальный, но и на мировой кинематограф. Причем за рубежом он всегда пользовался большей популярностью, чем у себя дома.

Мастер-классик



ЖАБИЙ ЖИР (Нечто вроде автобиографии)

Фрагменты

Перевод Л.Ермаковой

Предисловие

В довоенные времена, когда по стране еще бродили странствующие торговцы, продававшие разные знахарские зелья, была у них традиционная зазывная побасенка, помогавшая сбыть некое снадобье под названием «жабий жир», якобы особенно эффективное при лечении ожогов и порезов. Будто бы жабу с четырьмя ногами спереди и шестью сзади сажают в шкатулку, вдоль всех четырех стенок уставленную зеркалами. Жаба, потрясенная собственным появлением из каждого угла, начинает обливаться маслянистым потом. Этот пот надо собрать и варить на слабом огне 3 721 день, помешивая ивовой веткой. В результате получится чудесное целебное средство.

И вот, когда я пишу о себе, я чувствую себя этой жабой в шкатулке. Мне приходится смотреть на себя под разными углами

зрения, в разные годы жизни, независимо от того, нравится мне это или не нравится. Пусть я не десятиногая жаба, но то, что предстает передо мною в зеркале, и в самом деле вызывает у меня нечто вроде жабьего маслянистого пота.

Благодаря заговору обстоятельств а достиг в этом году семидесяти одного года, сам того не заметив. Что я могу сказать, оглядываясь назад, кроме того, что произошло очень многое? Разные люди советовали мне написать автобиографию, но я никогда особенно не был склонен к этой идее. В частности, я полагал, что вещи, относящиеся ко мне лично, недостаточно интересны для того, чтобы записывать их и оставлять потомкам. Еще более существенным было мое убеждение, что если мне и случится что-нибудь написать, то это будет рассказом о кино. Иными словами, возьмите мое «я», вычитите кино и получите ноль.

И все же некоторое время назад я перестал противиться этой идее. Думаю, моя капитуляция связана с тем, что недавно я прочел автобиографию французского режиссера Жана Ренуара. В прошлом мне представился случай познакомиться с ним, и я был даже приглашен к нему на обед, за которым мы говорили на самые разные темы. По моим впечатлениям, это был совсем не такой человек, который сядет и будет писать собственную биографию. Поэтому, когда я услышал, что он решился на это рискованное предприятие, мне показалось, будто у меня под ногами грохнул взрыв.

В предисловии к своей книге Жан Ренуар пишет: «Многие мои друзья уговаривали меня писать автобиографию... Им уже недостаточно того обстоятельства, что художник свободно выразил, себя с помощью камеры и микрофона. Они хотят знать, кто он такой».

И далее: «Истина заключается в том, что этот самый индивидуум, которым мы так гордимся, состоит из столь разнородных элементов, как: мальчишка, с которым он дружил в детском саду, герой первой прочитанной им сказки и даже песик его двоюродного брата Эжена. Мы существуем не сами по себе, но через окружение, сформировавшее нас... И я стремился припомнить тех людей и их события, которые, как мне кажется, сделали меня тем, что я есть».

Мое собственное решение написать эти главы, которые в несколько ином виде были вначале опубликованы в журнале «Сюкан ёмиури», было навеян вышеприведенными словами, а также тем потрясающим впечатлением, которая произвел на меня Жан Ренуар, – я понял, что хочу стареть так же, как стареет он.

Есть и еще один человек, на которого мне хотелось бы походить по мере моего старения, – покойный американский кинорежиссер Джон Форд. Я сожалею о том, что он не оставил нам своего жизнеописания,

и это сожаление тоже сыграло свою роль. Разумеется, по сравнению со столь прославленными мастерами я просто неоперившийся птенец. Но если многие люди, по их утверждения хотят знать, что я за человек, наверно, мой долг – написать для них что-нибудь. Я вовсе не уверен, что написанное мной будет читаться с интересом, и, кроме того, я должен объяснить, что решил довести свое повествование лишь до 1952 года, когда я сделал свой фильм «Расёмон» (причины этого я впоследствии объясню). Но я взялся за эти заметки с ощущением, что не должен бояться осрамиться и мне надлежит высказать самому себе все то, что я постоянно твержу тем, кто моложе меня.

Младенчество

Я голый, сижу в тазике.

Комната плохо освещена, я барахтаюсь в горячей воде и, ухватившись в край тазика, раскачиваюсь.

Тазик слегка покачивается в углублении покатоого деревянного пола, волна плещется через край.

Наверно, это меня забавляло.

Я раскачал таз изо всей силы.

И тут же перевернулся.

Я и сейчас живо помню свою растерянность и испуг, прикосновение влажных досок, на которые я вывалился голый, и какую-то жуткую яркую штуку нависшую надо мной.

Позже, когда я уже начал понимать, что к чему, я порой вспоминал об этом происшествии, но, пока не повзрослел, не говорил о нем, не придавая ему особого значения.

И вот когда мне уже было за двадцать, я в какой-то связи вновь припомнил этот случай и спросил о нем у матери.

Мать с явным изумлением воззрилась на меня и сказала, что это произошло когда мне был год и мы поехали в Акита, на родину отца, чтобы присутствовать на поминальной службе по деду.

Мать рассказала, что эта темная пристройка служила в доме одновременно кухней и банькой, и она, прежде чем поместить меня в офуро¹, сначала посадила в таз с горячей водой, а сама вышла в соседнюю комнату, чтобы снять кимону. И тут услышала мой внезапный вопль. Она бросилась обратно и увидела, что я вывалился на пол и плачу.

А та жуткая штука, светившаяся надо мной, оказалась подвешенной к потолку керосиновой лампой, которой освещалась кухня. Все

¹ *Офуро* – бочка с горячей водой, традиционное приспособление для мытья в яшином доме. (Здесь и далее – прим. перев.)

это мать рассказывала, не сводя с меня пристального удивленного взгляда.

Это событие, когда я голый сидел в тазу, самое раннее, что я помню в жизни.

Само собой, у меня не удержалось в памяти, как я родился. Однако самая старшая из моих сестер, ныне уже покойная, говорила: «Ты был странный младенец». Из чрева матери я вышел молча, не издав ни звука, крепко сжал кулачки, которые никак не удавалась разжать. Когда пальцы наконец разняли, то на обеих ладонках обнаружили родинки. Хотя, может, это и выдумка. Сочиненная, чтобы поддразнивать меня, маленького.

Если бы я и вправду был от рождения таким жадиной, то, наверно, теперь бы разбогател и ездил в «роллс-ройсе». (Кстати, моя старшая сестра, которая дразнила меня той историей, незадолго до смерти увидела в телепрограмме звезд знаменитого певца Акиру Куросаву, решила, что это я, и приговаривала: «Вот у нас Акира какой молодец». И хотя дочь и сын убеждали ее, что это вовсе не дядя Акира, она упрямо настаивала на своем. В детстве старшие сестры частенько заставляли меня петь перед ними. И теперь я должен быть благодарен, тому Акире Куросаве, что он за меня спел моей сестре в ее последние дни.)

Все остальные события младенчества, кроме того случая в годовалом возрасте, вспоминаются мне как хаотичные обрывки киноленты, не наведенной на резкость. И все это – воспоминания о том, что я видел, вися за няниной спиной. Например, я смотрю через металлическую сетку, как одетые в белое люди размахивают дощечками, бьют по мячу, потом догоняют мяч, который, танцуя, взмывает в воздух или катится по земле, хватают и уносятся с ним. Много позже я сообразил, что это я сквозь сетку видел бейсбольную площадку на уроке физкультуры в школе, где работал мой отец. Выходит, с раннего детства я наблюдал, как играют в бейсбол, так что, ничего не скажешь, моя привязанность к этой игре имеет глубокие корни.

Еще одно детское воспоминание – пожар где-то вдалеке, тоже увиденный из-за няниной спины.

Между пожаром и нами было темное море. Дом наш был в Оомори, у побережья, а пожар, видневшийся издали, случился, вероятно, где-то поблизости от Ханэда. И все же я испугался этого дальнего пожара и заплакал. Пожаров я и сейчас не выношу. Особенно потрясает меня красное зарево в ночном небе.

И еще воспоминание – как няня, неся меня за спиной, входит в темную тесную комнатку. Что это было? Впоследствии я время от времени принимался раздумывать над этим. И вот однажды меня

вдруг, словно Шерлока Холмса, осенила догадка. Это нянька, не снимая меня со спины, ходила в уборную. Надо же – какая беспардонная нахалка!

Но когда через годы она пришла навестить меня, доросшего до ста восьмидесяти сантиметров, посмотрела снизу вверх и, обняв мои колени, сказала со слезами: «Как же ты вырос, мальчуган!» – у меня не хватило духу упрекнуть ее в прошлых грехах. Я был растроган обликом этой старушки, внезапно явившейся пред мои очи и уже мне незнакомой, и только растерянно взирал на нее с высоты своего роста.

Детство

Не знаю почему, но я очень плохо помню те несколько лет между временем, когда я научился ходить и когда пошел в детский сад. Отчетливо и в ярких красках вспоминается только одна сцена. Это железнодорожный переезд. По ту сторону, за опущенным шлагбаумом, стоят отец с матерью, братья и сестры, а я один – на этой стороне. Через рельсы между ними и мной то туда, то сюда перебегает белая собака, помахивая хвостом. Так повторяется несколько раз, и, вот, когда она снова направляется в мою сторону, внезапно пронесется поезд.

Перед моими глазами лежит разрезанная надвое собака. Ее рассеченное пополам тело – как ярко-красная тушка распотрошенного тунца. Я совершенно не помню, что последовало за этим чудовищным зрелищем. Наверно, у меня начались судороги, и я потерял сознание.

Я смутно помню, как потом нескольких белых собачек приносили в дом в корзинке или на руках, вели на поводке, подводили ко мне, а потом уводили. Наверно, родители разыскивали для меня белых собак, похожих на ту, погибшую.

По рассказам сестер, я упорствовал и вел себя как дурачок и, увидев белую собачку, начинал рыдать и кричать, как невменяемый: «Не хочу, не хочу!»

Может быть, лучше было привести мне черную собаку вместо белой?

Белые собаки лишь напоминали мне о том ужасном ощущении.

Лет тридцать с той поры я не мог есть сасими и суси из красной рыбы.

Наверно, шок обостряет память до мельчайших деталей. Следующее мое воспоминание о том, как какие-то люди принесли домой брата с окровавленными бинтами на голове.

Брат был на четыре года старше меня, значит, учился тогда в первом или втором классе. На уроке физкультуры он шел по высо-

кой перекладине, и его снесло оттуда сильным ветром. Похоже, что жизнь его была тогда в опасности.

Я помню, как младшая из моих старших сестер, увидев его в крови, вдруг, закричала: «Я хочу вместо него умереть!»

Пожалуй, в нашей семье слишком много эмоций и недостает рациональности, люди мы чувствительные, добросердечные, но сентиментальные и взбалмошные.

Итак, пришла пора детского сада. Точно знаю, что я поступил в детский сад при школе Моримура в Синагава, но почти не помню, чем там занимался. Вспоминаю только, что мы должны были разводить огород, и я посадил нанкинские бобы. Я их тогда очень любил, но желудок у меня был довольно слабый, и мне их позволяли есть совсем понемногу, так что я решил посадить их в большом количестве.

Но вот не помню, удалось мне вырастить много нанкинских бобов или нет.

И кажется, именно тогда я впервые увидел «движущиеся картинки». Если от нашего дома в Оомори дойти до станции Татиаигава, сесть на поезд, идущий в Синагава, и сойти на станции Аомоноёкотё, там и будет кинотеатр. Там в середине второго яруса была одна секция, устланная ковриком, и мы всей семьей смотрели оттуда «движущиеся картинки». Что я тогда смотрел – когда еще ходил в детский сад или в первые классы школы, – понятия не имею. Помню, была какая-то потешная комедия, очень мне понравилась. И еще сцена – наверно, из «Зигомара», – как человек, сбежавший из тюрьмы, забирается на крышу высокого здания, выходит на край и прыгает оттуда в темный канал.

Еще сцена: юноша и девушка подружились на корабле. Корабль потерпел крушение и тонет, юноша, собираясь войти в переполненную лодку, видит оставшуюся на палубе девушку, сажает ее в лодку вместо себя и машет ей рукой (это, наверно, фильм «Куоре»).

А однажды в этом кинотеатре не показали обещанную комедию, и я капризничал и плакал. Помню, как сестра пугала меня, что раз я такой глупый, то вот за мной придет полицейский, и прочие ужасы в том же духе.

Однако мне трудно связать, кинопросмотры той поры с моим вхождением в мир кино в более поздние годы. Тогда я лишь искренне радовался приятному разнообразию, волнениям и переживаниям, которые вносило кино в мою монотонную повседневную жизнь, заставляя меня смеяться, негодовать, печалиться и проливать слезы над движущимися картинками.

Когда я окидываю взглядом прошлое, то понимаю: путь ко мне сегодняшнему открыл мой отец – человек строгих взглядов, выходец из



военной семьи, в те времена, когда считалось, что кино не слишком-то благоприятно воздействует на подрастающее поколение, он упрямо водил семью в кино, да и потом не изменил своему убеждению, что кино приносит пользу делу воспитания.

И еще одно, о чем я хочу здесь рассказать – об отношении отца к спорту. С тех пор как он вышел в отставку, он работал учителем физкультуры. Помимо старинных японских видов физических упражнений, таких, как дзюдо и кэндо, он организовал еще занятия по другим видам атлетики с разными гимнастическими снарядами, выстроил первый в Японии плавательный бассейн, способствовал распространению бейсбола, энергично развивал все формы спорта. Его идеи живы для меня и сегодня.

Я люблю и сам заниматься спортом и смотреть, как это делают другие. И это, разумеется, отцовское влияние.

В детстве я был довольно хилым. Отец частенько ворчал: «Ведь я тебя еще ребенком носил к чемпиону сумо Умэгатани, хотел, чтобы ты рос здоровым...» Что касается сумо, то помню, как я с галереи смотрел на отца, выступавшего на арене в прежнем Национальном дворце спорта. Интересно, сколько мне тогда было лет? Помню, что я сидел тогда на коленях у матери – значит, был еще совсем малец.

Кэндо

В школах эпохи Тайсё (1912–1925) с пятого класса обязательным предметом было кэндо. Занятия проводили два раза в неделю. Сначала мы учились размахивать бамбуковыми мечами, затем отражать удары, а потом дело доходило до обычного снаряжения кэндо, которое передавалось в школе от одних учеников к другим, и мы начинали фехтование в три раунда.

Обычно кэндо преподавали учителя, более или менее в этом разбившиеся, но временами приходил мастер фехтования с помощником и исправлял заново наши движения.

Они отбирали способных ребят, тренировали их, иногда фехтовали на настоящих мечах и показывали стиль своей школы. Имя этого мастера кэндо было Магосабуро Отиаи (а может быть, Матасабуру, и то и другое похоже на имя мастера кэндо, и сейчас мне трудно вспомнить точно). Это был огромный, могучий человек, и когда они с помощником демонстрировали свой стиль, то обрушивали на противника удары отчаянной силы. Ученики, затаив дыхание, не отрывали от них глаз.

Этот мастер признал меня способным, решил отдельно заниматься со мной, и я преисполнился воодушевления.

Придя на занятия, я высоко взмахнул бамбуковым мечом, крикнул: «В лицо!» – подпрыгнул, и тут мне показалось, что я взлетаю. Я суетливо переступил с ноги на ногу, и вдруг ноги оказались в воздухе, пол куда-то исчез, и я почувствовал, как сильная рука Магосабуро Отиаи без усилия приподнимает меня. Я был потрясен, мое уважение к мастеру, разумеется, перешло в преклонение.

Вскоре я заявил отцу, что хочу поступить в обучение к Отиаи. Отец обрадовался. Может, от моих слов в нем разыгралась его самурайская кровь или вспомнился офицерский дух его молодости, во всяком случае, результат моего заявления превзошел все ожидания.

Как мне кажется, это было тогда, когда мой старший брат, от которого столь много ждали, сбился с пути. И все надежды, связанные с ним, были теперь, как видно, возложены на меня, до тех пор баловня в семье. С того времени отец стал обращаться со мной требовательно и сурово. Он горячо поддержал намерение заниматься кэндо, но объявил, что я должен еще взяться за каллиграфию, а после возвращения с утренних занятий в школе Отиаи ходить на поклонение в синтоистский храм бога Хатимана.

Школа Отиаи была расположена далековато. От нашего дома даже до своей школы Курода я, еще ребенок, тащился довольно долго. А теперь дорога была раз в пять длинней. К счастью, храм Хатимана, куда отец велел мне являться каждое утро, находился недалеко от школы Курода, по дороге от фехтовального зала Отиаи. И все же мне приходилось, следуя отцовскому приказу, утром отправляться в зал Отиаи, потом посещать храм Хатимана, потом, забежав домой на завтрак, той же дорогой идти в школу Курода и вновь тем же путем из школы домой, потом – к учителю каллиграфии, потом – к моему любимому учителю Татикаве.

Учитель Татикава вскоре уволился из школы Курода, но мы с моим приятелем Уэкусой ходили к нему в гости и проводили много времени в его доме с радостью и пользой для себя: учитель придерживался принципов свободного воспитания, уважал в ученике личность, а супруга его принимала нас с истинным добросердечием. И я, что бы ни происходило, не мог отказаться от этих драгоценных часов.

Однако из-за всего этого я уходил из дома еще затемно и возвращался после захода солнца. Я подумывал было пренебречь посещением храма, но отец вручил мне небольшой дневничок, чтобы священник каждое утро ставил мне туда печать – на память о моих визитах.

Выхода не было. Я сам запустил этот волчок, с моих слов закрутилась вся эта жизнь, и делать было нечего.

Я поступил в фехтовальную школу Отиаи, пошел по одному пути с отцом, и этот мой тяжкий труд, с перерывом на воскресенья и летние каникулы, продолжался до тех пор, пока я не окончил школу.

Отец теперь даже зимой не позволял мне носить носки таби под деревянные тэта. От постоянных обморожений и трещин мои руки и ноги приобрели вид достаточно плачевный.

А мать отогревала мне руки и ноги в горячей воде и залечивала раны. Она была типичной дамой эпохи Мэйдзи. И женой военного. (Позже я читал о «Заметки о Пути японской женщины» Сюгоро Ямамото и встретил там описание женщины как две капли воды похожей на мою мать. Помню, как меня это тронуло.) И все-таки она старалась спрятать и защитить меня от отца и выслушивала мои жалобы.

Мне бы не хотелось, чтобы мой рассказ о матери выглядел как назидательная притча, дело вовсе не в этом. Но все, что я пишу, – чистая правда. Мать всегда вела себя абсолютно естественно. Кроме того, я думаю» как раз мой отец и был на самом деле сентиментален, хотя его поведение скорее говорило об обратном, а матери был свойствен рациональный взгляд на вещи.

Помню, это было позже, в разгар войны, я навестил родителей в деревне в Акита, где они нашли приют, и уже должен был возвращаться в Токио. Я подумал, что, может быть, больше, их не увижу, и все оборачивался и смотрел на отца с матерью, вышедших меня провожать. Мать вскоре вернулась в дом, а отец, уже казавшийся мне издали величиной с горошину, все стоял – и смотрел мне вслед.

Во время войны была песня: «Отец, ты сильным был!» Я же, скорее, сказал бы: «Мать, ты сильной была!»

Однажды я был потрясен ее стойкостью.

Она тогда готовила на кухне еду, и масло в кастрюле загорелось. Тогда мать взяла кастрюлю обеими руками. Руки жгло, огонь опалил ее брови и волосы, но она хладнокровно прошла гостиную, всунула ноги в сандалии-гэта и вынесла кастрюлю на середину двора.

Потом прибежал доктор, снимал пинцетом обожженную до черноты кожу с рук, прикладывал лекарство. На это было невозможно смотреть.

Однако лицо матери даже не дрогнуло. И через месяц после этого, бывало, она прижимала к груди перебинтованные руки, словно – держа некий (предмет, но ни разу не пожаловалась, что ей больно или тяжело, лишь сидела, неподвижно застыв.

Мне такое было бы не под силу.

Кажется, я отклонился от темы – расскажу еще о школе Отиаи, кэндо и о себе. Посещая фехтовальный зал, я приобрел замашки заправского маленького кэндоиста. Это и понятно, я же был тогда со-

всем мальчишкой. А сколько книг я прочел из домашней библиотеки учителя Татикавы о разных мастерах кэндо – от Бокудэна Цукахары до Матаэмона Араки!

Я тогда не носил школьной формы, а ходил в кимоно из ткани с набивным узором, в хлопчатобумажных штанах хакама, в тяжелых деревянных гэта – ну чистый монах.

Забегаю вперед, но облик мой той поры, когда я ходил в школу Отиаи, должен напомнить Сусуму Фудзиту в роли Сансиро Сугаты, если его сделать втрое короче в длину, вдвое уже в ширину и еще добавить бамбуковый меч за поясом поверх костюма для кэндо.

Каждое утро, когда небо на востоке еще не начинало светлеть, я шел по освещенной фонарями, улице вдоль набережной реки Эдогава, грохоча своими тяжелыми гэта. Я проходил мост Кодзакурабаси, потом Исикирибаси и выходил на трамвайную линию. Когда я добирался до моста Хатторибаси, мимо меня проезжал в обратном направлении первый трамвай, а я шагал к мосту Эдогавебаси.

Туда было минут тридцать ходьбы. Потом я шел минут пятнадцать до Отова, поворачивал влево и с трудом поднимался по склону в направлении Мэдзиро. После этого пройдешь еще минут двадцать, и уже слышишь, как бьет барабан, объявляя о начале утренних занятий в школе Отиаи. Его стук заставлял ступать быстрее, еще пятнадцать минут – и вот она слева, фехтовальная школа Отиаи.

С момента выхода из дома дорога занимала один час двадцать минут быстрой ходьбы.

Занятия в фехтовальном зале начинались с того, что все, ученики мастера Магосабуро Отиаи садились в позу медитации перед синтоистским алтарем камудана с зажженными фонариками, концентрировали внутри себя силу, изгоняли мирские мысли. Дощатый пол, на котором мы сидели, был твердым и холодным, и, чтобы выдержать этот холод, особенно зимой, и в самом деле нужно было много сил, а у нас, одетых лишь в фехтовальный костюм, зуб на зуб не попадал, так что ни одна мирская мысль нам в голову не приходила.

По окончании медитации начиналась тренировка по отражению ударов. Зимой мы думали только о том, как бы поскорее согреться, а вот в хорошую погоду приходилось тратить массу энергии, чтобы «изгнать» сонливость.

Потом мы делились на группы по уровню подготовки и в течение 30 минут, договорившись друг с другом, вели схватки. Потом снова садились для медитации, кланялись наставнику, и на этом утренние занятия кончались, но даже в холодные зимние дни от наших разгоряченных тел шел пар.



Как тяжело бывало передвигать ноги, когда, выйдя из школы Отиаи, я направлялся к храму! Я спешил в храм с одним желанием – скорее попасть домой и позавтракать. В погожие дни как раз в это время солнце уже освещало верхушки деревьев гингко, росших во дворе храма. У входа в молельный зал я ударял в гонг «крокодиля пасть» (металлический гонг, плоский и круглый, полый внутри, с продолговатым отверстием внизу, – в него ударяли, раскачивая сплетенную из материи веревку), затем хлопал в ладоши и совершал поклон, после чего шел к дому священнослужителя, стоявшему в углу храмовой территории. Войдя в прихожую, я громко возглашал: «Доброе утро». Выходил священник, у которого белым было все: и кимоно, и хакама, и волосы, – перелистывал протянутый мной дневничок и рядом с датой молча ставил печать. У этого священника всякий раз, когда я его видел, непрерывно двигались челюсти – должно, быть, я всегда заставлял его за завтраком.

После этого я спускался по каменным ступеням и шел домой на завтрак мимо школы Курода, куда должен был вскоре отправиться.

Когда я выходил к подножию моста Исикирибаси и начинал приближаться по набережной Эдогава к дому, солнце уже стояло высоко и светило мне прямо в лицо. Всякий раз при этом я невольно думал о том, что для обычных детей день только начинается. Однако это меня вовсе не уязвляло, скорее я испытывал чувство удовлетворения и гордости.

А после этого мой день проходил как у других детей.

Позавтракав и отучившись, я возвращался домой. Но занятия в этой школе, с тех пор как оттуда ушел учитель Татикава, стали для меня неинтересными, пустыми и томительными.

Слабак и трус

В 3-м году эры Сёва (1928) я начал ходить в Институт пролетарского искусства, находившийся в районе Тосима, квартал Сиина, и выставил на тамошней выставке свои картины и плакаты. Однако тот реализм, который преобладал в Союзе пролетарских художников, тяготел скорее, к натурализму и казался мне довольно далеким от сурового реализма Курбе. Там были и высокоодаренные художники, однако это движение отличалось не столько интересом к основам и сути живописи, сколько тенденциозностью, с которой художники перелагали на полотна плохо усвоенные политические идеи. Я, относившийся к этому с определенным сомнением, начал даже утрачивать прежний энтузиазм, с которым предавался писанию картин.

И вот однажды на перроне станции Ёёги я случайно встретил Кэйноскэ Уэкусу. Сейчас уж не помню, о чем мы тогда разговаривали. Я терзался своими проблемами и, должно быть, рассуждал на отвлеченные темы. Даже когда Уэкуса сказал, что тоже участвует в движении пролетарского искусства и вступил в Союз пролетарских писателей, я слушал его довольно безучастно.

После этого я окончательно разочаровался в такой живописи и занялся нелегальной деятельностью. В те времена коммунистическая газета тоже ушла в подполье, ее заголовки стали писать латиницей и прятать среди виньеток. Я стал членом одного из низших звеньев этой организации. В любой момент за нелегальную деятельность я мог быть арестован. У меня уже был опыт сидения в кутузке в качестве члена Института пролетарского искусства, и если бы меня схватили еще раз, я бы уже так легко не отделался.

Мне становилось тошно; стоило лишь представить лицо отца, когда меня арестовывают. Я ушел из Дома под предлогом, что меня попросили пожить некоторое время в доме старшего брата. Я все время менял место жительства, иногда находил приют в домах людей, сочувствующих движению.

Сначала я исполнял роль связного и передавал информацию на улице. Однако карающая рука закона была столь грозной, что частенько связной, которому я должен был передать сведения, не являлся на встречу. Его арестовывали по дороге, и он исчезал.

Помню один день, когда был сильный снегопад. Я открыл дверь кафе, где была назначена встреча, и застыл. В кафе было человек пять-шесть, которые, завидев меня, разом поднялись. Я сразу понял, что это спецотряд полиции. В их лицах было что-то змеиное, странно, до чего они все были похожи. Как только они вскочили, я тут же бросился бежать. Каждый раз я, когда шел на встречу, на всякий случай разрабатывал себе маршрут побега, и вот теперь это пригодилось.

Бегаю я не слишком быстро, но я был молод и мчался по заранее намеченному пути, так что оставил этих типов позади.

Было и другое. Однажды меня задержал жандарм, но он оказался человеком добродушным и даже не обыскал. Я объявил, что хочу в уборную, и он тут же повел меня туда. И даже дверь за мной закрыл. Я поспешно заглотал важные документы, бывшие при мне, и вскоре меня выпустили.

Подобные острые ощущения доставляли мне удовольствие. Я часто менял одежду, бывало, носил очки, и весь этот маскарад был вполне забавен. Число арестованных все росло, в редакции пролетарской газеты стало не хватать людей, и я, хотя был еще зеленый, в мгно-



вение ока оказался помощником редактора. Человек, который тогда возглавлял газету, сказал мне: «Ты ведь не коммунист, правда же?» Да, это была правда.

Я читал «Капитал» и книги по историческому материализму, но многого не понимал и не был в состоянии анализировать японское общество с этой точки зрения. И все же я чувствовал острую неудовлетворенность японским обществом и враждебность к нему, поэтому, чтобы бороться с ним, я и присоединился к самой радикальной части движения протеста.

Когда я теперь думаю об этом, то нахожу свое поведение легкомысленным и безрассудным.

Но как бы там ни было, до 7-го года эры Сёва (1932) я шел по этому пути.

В тот год была особенно холодная осень. Иногда средства, которыми меня ссужала организация, были чрезвычайно скудны, вот-вот могли и вовсе прекратиться, и частенько мне приходилось есть всего раз в день, а бывало, что за весь день у меня не было во рту ни крошки.

Разумеется, в моем жилье не было никакого отопления, и я обходился тем, что перед сном шел в баню и согревался там. Один связной, из рабочих, с которым я часто встречался по заданию, рассказал мне, что он считает дни до той даты, когда ему должны достаться очередные деньги от организации, делит имеющиеся на число дней и тратит ежедневно на еду соответствующую сумму.

Однако у меня так не получалось, и, чтобы утолить голод, я тратил деньги быстрее. И когда они кончались, а выходить на улицу не было надобности, я залезал под одеяло и пытался превозмочь голод и холод. Выпускать газету стало трудно, и такие дни выпадали все чаще.

Я, разумеется, мог пойти к брату за помощью, но самолюбие не позволяло мне отправиться к человеку, сказавшему когда-то: «Твой пыл обычно быстро угасает».

Я жил тогда в темной комнатухе размером в четыре циновки татами, где никогда не бывало солнца. Она находилась на втором этаже дома, над залом для игры в маджонг, недалеко от моста Суйдобаси. Однажды я простудился, у меня поднялась температура, и я совсем слег. Лежал в жару, уткнув голову в подушку, слышал, как внизу стучат фишками игроки, и стук этот казался то очень громким и близким, то отдаленным и тихим. Я провел в бреду два дня, прислушиваясь к этим звукам. Хозяин дома, заподозрив неладное, пришел посмотреть, что со мной такое. Испугавшись запаха пота и моего изнуренного болезнью лица, с которого пот стекал крупными горошинами, он сразу сказал, что надо вызвать врача.

«У меня ничего серьезного нет», – категорически заявил я. Я не знал, серьезно обстоит дело или нет; но уж если придет врач, то дела будут совсем плохи. У меня не было денег, чтобы заплатить ему.

Выслушав мои слова, хозяин молча вышел. Через некоторое время его дочь принесла мне жидкую рисовую кашу. И пока я не поправился, они приносили мне её три раза в день.

Сейчас я не могу вспомнить лица и имени этой девушки. Но никогда не забуду ее доброты.

Пока я болел, моя связь с парнями из пролетарской газеты оборвалась. Мы тогда боялись арестов по цепочке и поэтому не знали домашних адресов друг друга, место следующего свидания определялось во время конспиративной встречи, так что я ничего сделать не мог.

Может быть, если бы я захотел установить связь, то нашел бы способ. Однако после болезни я был настолько измучен и слаб, что на это у меня вовсе не было сил. А если говорить честно, то невозможность восстановить связь была для меня лишь предлогом – я просто ускользнул от тяжелой нелегальной работы. Накал левого движения не угас – видно, мой пыл с самого начала был не таким уж горячим.

Ослабший от болезни, неуверенно ступая, я совершал прогулки по дороге от Суйдобаси до Отяномидзу, которой часто ходил в школьные годы. Пройдя Отяномидзу, я выходил к мосту Хидзирибаси. От моста я спускался по склону налево, поворачивал к кварталу Судате. Там стоял кинотеатр «Синема палас».

В газетных рекламах этого кинотеатра мне попадалось имя старшего брата. Подняться на крутой склон, а за ним, на спуске, его дом.

Я дописал до этого места, и мне вдруг вспомнились строчки Кусадао:

*Приятен голос плаксы-теленка,
бегущего вниз по петляющей дорожке...*

Дорожка в бранный мир

Если обогнуть квартал Кагурадзака в Усигомэ по направлению к ограде храма, выйдешь к переулку, который не, изменился со времен Эдо. Только дома в нем обзавелись стеклянными дверями, а в остальном, как прежде, вдоль него тянулись три длинных строения, разделенных на секции. Старший брат жил в одной из этих секций вместе с некоей женщиной и ее мамашей. Туда я и перебрался после болезни.



Придя к брату за кулисы «Синема палас», я застал его врасплох, и он уставился на меня с откровенным изумлением.

– Акира, что с тобой? Заболел?

Я покачал головой.

– Просто устал немного.

Брат пожал плечами.

– Похоже, что не так уж немного. Пойдем-ка ко мне.

И вот я оказался на его попечении. Через месяц я снял жилье неподалеку, но там лишь ночевал, а весь день проводил в доме брата.

Когда я покидал родительский дом, то сказал отцу, что буду жить у брата, так что моя ложь теперь стала правдой. И этот дом, и этот переулок хранили атмосферу эдоских времен. Там не было водопровода, зато имелся старый колодец со скамейками вокруг него, и жившие там люди сплошь были как чудом сохранившиеся эдосцы прежнего времени. Среди этих людей брат казался бродячим самураем, эдаким Ясухэем Хорибэ из преданий, и его там уважали.

Каждый отсек такого дома состоял из прихожей размером в две циновки, гостиной в шесть циновок, а также кухни и уборной, то есть было очень тесно.

Сначала я удивлялся, что брат с его доходами живет в таком месте, но время шло, и я начал постигать особую прелесть здешней жизни.

Среди обитателей переулка были люди с определенной профессией – строительные рабочие, плотники, штукатуры, но много жило и такого народу, про который никак нельзя было понять, чем он занимается. Однако все они старались поддерживать друг друга, и, хотя жизнь у них была явно несладкой, они казались на удивление жизнерадостными и при случае любили пошутить. Шутили даже маленькие дети.

– Папочка, куда это ты вчера вечером запропастился? Мама уж ревновать начала.

Разговоры взрослых были в том же духе.

– Сижу это сегодня утром у дверей, на солнышке греюсь. И вдруг из соседней двери вышвыривают свернутое одеяло. А из него вываливается сам хозяин. Горячая там хозяйка, уж как начнет уборку...

– Да нет, слушай, она как раз все продумала! Она его закатала в одеяло и выбросила на улицу, чтобы при уборке не попортить.

Хотя теснота в домах была ужасная, кое-кто умудрялся еще устроить комнатенку под крышей, и находились желающие ее снять. Был один парень, снявший каморку на чердаке, он занимался мелкой торговлей рыбой, и каждый день на рассвете, раздобыв жестяную банку, ходил на берег покупать у рыбаков улов. Смысл его жизни

был в том, чтобы, проработав усердно месяц, облачиться в лучшую свою одежду и идти к проститутке.

Для меня эта жизнь была в диковинку, и я ей удивлялся и радовался, словно читал старинные комические истории Сикитэй Самба и Санто Кёдэн. И в то же время все это было весьма поучительно. Старики, жившие в этих бараках, по большей части служили гардеробщиками, присматривавшими за обувью посетителей в залах рассказчиков или в кинотеатре «Кагурадзака», им легко доставались абонементы в эти залы, и потом они их за небольшие деньги продавали соседям.

Я пользовался этим и, пока жил у брата, каждый вечер ходил или слушать к рассказчиков, или в кино.

В те времена там было два кинотеатра – «Усигомэкан», где показывали западные фильмы, и «Буммэйкан» – для японских, был зал для рассказчиков «Кагурадзака энбудзё» и еще два, названия которых я забыл.

Кино я смотрел не только в этих двух кинотеатрах, но, пользуясь знакомствами брата, везде где хотел. А вот шанс познакомиться с традиционным искусством рассказчиков – это уже был дар старинного квартала Кагурадзака. Когда я наслаждался простонародным искусством – комическими рассказами ракуго, лирическими историями, пением под сямисэн, выступлениями сказителей нанивабуси, – мне и во сне бы не приснилось, что в будущем все это так пригодится, я этим просто и бесхитростно упивался. Смог я соприкоснуться и с искусством балаганных шутов, иногда снимавших зал рассказчиков и громко оповещавших о своем выступлении.

Я и сейчас помню одну пантомиму под названием «Закат дурака». Там изображалось лишь, как дурак на закате солнца стоит и, разинув рот, смотрит, как вечереет небо и как вороны летят домой на свой насест. Я был потрясен искусством этого мима, выразившего столь точно состояние души дурака, и сделавшего это и смешно, и отчасти грустно.

Кинематограф тогда вступил в эпоху звуковых фильмов, и я перечислю те, что остались в памяти. Это «На западном фронте без перемен» (Майлстон), «Западный фронт» (1918, Пабст), «Последний батальон» (Бернхардт), «Духи пустыни» (Уайлер), «Под крышами Парижа» (Клер), «Грустный ангел» (Стернберг), «Преступный город» (Майлстон), «Уличная сценка» (Видор), «Марокко» и «Секретный агент X № 27» (Стернберг), «Огни большого города» (Чаплин), «Трехгрошовая опера» (Пабст), «Парламент танцует» (Шарель).

Развитие звукового кинематографа положило конец эпохе немого кино и стало, угрозой для существования комментаторов немых

фильмов. Это оказало серьезнейшее влияние на жизнь моего старшего брата, одного из лучших комментаторов тех лет, но поскольку он получил назначение в перворазрядный кинотеатр «Тайкацукан» в Асакуса и на первый взгляд казалось, что все у него в порядке, я продолжал радоваться атмосфере квартала.

А тем временем я начал замечать, что в жизни обитателей длинных барачков, кроме их жизнерадостности, бодрости и шуток, есть и темная, страшная сторона.

Наверно, она есть везде, составляя половину человеческого существования, но тогда я проник в эту сторону вещей впервые и, несмотря на свою беззаботность, невольно призадумался.

Там происходило разное: рассказывали о человеке, изнасиловавшем свою малолетнюю внучку, о женщине, которая каждый вечер, как в фарсе кёгэн, поднимала переполох в доме, угрожая покончить с собой. Однажды вечером она попыталась повеситься на стропилах, но неудачно, все подняли ее на смех, и тогда она бросилась в колодец и утонула. Много было историй, подобных старинным сказкам о том, как мучают приемшей. Все они весьма печальны, я здесь приведу только одну, точь-в-точь повторяющую старинный сюжет, а об остальных вы уж догадаетесь, сами.

Итак, это история о том, как приемной дочери велели купить побольше моксы, травы для прижиганий.

Она очень похожа на сказку Янаги Фурукавы, где злая мачеха истязает ни в чем не повинную падчерицу, прижигая ее моксой; автор описывает лицо девочки, когда ее за этой моксой посылают. Янаги Фурукайя живописует жестокость женщины, издевающейся над ребенком.

И почему мачехи мучают падчериц? Не потому ведь, что ненавидят прежнюю жену своего мужа, мать этого ребенка. Мне кажется, это от невежества. А невежество – один из видов сумасшествия. Человек, который истязает незащищенных детей и животных, – сумасшедший. Однако хуже всего то, что эти сумасшедшие имеют самый обычный вид.

Однажды, когда я был у брата, ко мне в комнату влетела, рыдая, женщина, жившая в том же длинном доме. «Я не могу больше этого выносить!», – кричала она, прижимая руки к груди, плакала и тряслась. Из ее объяснений следовало, что по соседству с ней мучают ребенка. Она услышала, как какая-то девочка надрывно кричит, и заглянула в окно соседней кухни. Там новая жена хозяина дома привязала падчерицу к бадке и ставит ей на живот огромные пучки моксы. Женщина хотела что-то прибавить, но тут, бросив взгляд на улицу, словно язык прикусила. Мимо шла слегка накрашенная дама,

она приветливо поклонилась нам и прошла. Проводив ее взглядом, соседка сказала с сердцем: «Вот мерзавка! – Только что у нее было лицо как маска ведьмы из театра. Но, и вот уже преобразилась!» Миновавшая нас женщина и была той мачехой, которая истязала ребенка. Поверить в это было никак невозможно, но соседка стала просить: «Акира, пожалуйста, помоги ребенку», и я, поскольку брат был на работе, наполовину веря, наполовину сомневаясь, поплелся за соседкой. Заглянув в соседское окошко, я и в самом деле увидел девочку, привязанную мужским поясом к балке. Окно было открыто, и я залез в него с чувством воришки, забирающегося в чужой дом. Торопясь, я развязал пояс и освободил девочку. Однако она не только не обрадовалась, но, наоборот, взглянула на меня с бешенством.

– Что это вы делаете? Вас никто об этом не просил!

Я оторопело взирал на нее.

– Если она увидит, что я не привязана, то будет мучить еще больше.

У меня было такое чувство, словно меня ударили в лицо. Даже развязанная, эта девочка не могла высвободиться из своих пут.

Чужое сочувствие не приносило ей никакой пользы. Напротив, это умильное сострадание доставляло новые хлопоты.

– Ну, привязывайте скорей, – огрызнулась девочка, и я снова завязал пояс вокруг балки.

История, о которой я не хочу писать

Я только что изложил неприятную историю и заодно решил написать о том, о чем писать не хочу.

То есть о смерти старшего брата.

Мне тяжело писать об этом, но иначе я не продвинусь дальше, так что ничего не поделаешь.

Вскоре после того как я соприкоснулся с темными сторонами жизни переулка, мне вдруг захотелось вернуться в родительский дом.

В то время в европейском кинематографе уже царило звуковое кино, и в кинотеатрах, где показывали европейские фильмы, комментаторы стали не нужны, их всех собирались уволить, и все они начали забастовку, а брат возглавил забастовочный комитет, и у него было множество неприятностей. Я стал еще больше мучиться тем, что обременяю его своим присутствием в доме. И вскоре вернулся к родителям.

Они ничего не знали о том, как я жил все это время, и встретили меня так, словно я возвратился с экскурсии на натурные зарисовки.

Отец все спрашивал о том, каким видам живописи я учился, поэтому мне приходилось помалкивать или выдавать соответствующую случаю ложь. Видя, что отец жаждет, чтобы я стал художником, я подумал – не заняться ли мне опять живописью, и снова начал делать всякие наброски.

Мне хотелось писать маслом, но весь семейный бюджет держался на старшей сестре, вышедшей замуж за учителя из школы Моримура, так что у меня не хватало духу попросить, чтобы мне купили краски и холсты.

И тут случилось мрачное событие – неудавшаяся попытка самоубийства брата. Думаю, что причиной было его тяжелое положение главы комитета провалившейся забастовки. Он, мне кажется, понимал, что по мере развития техники звукового кино кинокомментаторы станут не нужны. Легко представить себе его положение: с одной стороны, он сознавал поражение наперед, с другой – не мог отказаться, когда его попросили возглавить забастовку. Я ждал какого-нибудь радостного события, чтобы отвлечь брата от его тягот, а все семейство – от этого происшествия, бросившего черную тень на нашу жизнь. И я придумал, что надо по всем правилам женить брата на той женщине, с которой он вместе поселился.

Я почти год жил у них постояльцем, она относилась ко мне безупречно, да и я привязался к ней, как к свояченице, поэтому считал естественным, что я и должен все это устроить. Ни у родителей, ни у сестры эта идея не вызвала возражений.

Только вот неожиданность – брат на все это отвечал уклончиво, Я же в простоте своей связывал его уклончивость с тем обстоятельством, что он остался без работы.

И вот однажды мать говорит мне.

– Слушай, а с Хэйго (имя моего брата) все в порядке?

– А в чем дело?

– Да вот... Он ведь всегда говорил, помнишь, что умрет до тридцати...

Он и в самом деле так говорил.

«Я умру до того, как мне исполнится тридцать. После тридцати люди делаются уродливыми и злобными», – такова была его излюбленная фраза. Я всегда полагал, что причина была в его юношеском литературном увлечении – он был страстным поклонником русской литературы, считал «У последней черты» Арцыбашева высшим достижением мировой словесности, всегда носил эту книгу с собой. И фраза, предвещавшая его собственное самоубийство, как мне думалось, была навеяна чарами евангелия внезапной смерти, которое проповедовал Наумов – главный герой книги «У последней черты».

Поэтому я с легкой улыбкой ответил на опасения матери: – Люди, которые говорят о смерти, обычно не умирают. – И ответ мой был до крайности легковесным и небрежным.

Через несколько месяцев после того, как я произнес эти слова, брата не стало.

Как он всегда и говорил, он умер до тридцати. Когда он покончил с собой, ему было двадцать семь.

За три дня до этого он угощал меня в кафе. Странно, но я никак не могу вспомнить, где мы сидели. Наверно, шок от его гибели был настолько силен, что я остро помню эту встречу, ставшую для нас последней и прощальной, но никакие подробности не удержались в памяти. Расставались мы на станции Синъокубо. Я сел в машину. Брат сказал, чтобы я ехал домой, и стал подниматься по лестнице. В тот момент, когда машина тронулась, он сбежал по лестнице и остановил шофера. Я вылез и, подойдя, к нему, спросил:

– Что такое?

Брат некоторое время пристально смотрел на меня.

– Ничего. Можешь ехать.

И он снова пошел вверх по лестнице.

Когда я увидел его в следующий раз, голова его была завернута в окровавленную простыню.

Он покончил с собой в номере гостиницы на горячих источниках в Идзу. Увидев тело, я застыл на пороге комнаты, не в силах пошевелиться.

Один наш родственник, приехавший вместе с отцом, чтобы забрать тело брата, словно сердясь, спросил:

– Акира-сан, вы что?

«Что» я? Я смотрел на тело мертвого брата. Моего родного брата, в чьих жилах текла та же кровь, что у меня, брата, пролившего эту кровь, моего драгоценного брата, которого мне ничто не могло заменить. «Что» я? Негодяй какой!

– Акира! Помоги-ка, – тихо сказал отец. Покряхтывая, он начал завертывать тело брата в простыню. Я был поражен отцовским обликом.

Когда мы грузили труп в машину, которую наняли в Токио, раздавался слабый стон. Наверно, согнутые ноги нажали на грудь, и оттуда через рот вышли остатки воздуха.

Шофера трясло, он гнал машину как бешеный сначала до крематория, потом обратно в Токио, заезжая бог весть в какие проулки.

Мать и это вытерпела молча, не проронив ни слезинки. Когда я смотрел на нее, мне все время невольно казалось, что, она винит в происшедшем меня, хотя понимал, что этого не может быть. И я по-



просил у нее прощения за то, что говорил безответственные и вздорные слова, когда она тревожилась о брате и советовалась со мной.

Она же сказала мне только:

– О чем ты, Акира?

Какое я имею право сердиться на того родственника, который сказал мне: «Вы что?»

Что я сам говорил тогда матери?

Больше того, а что я сказал брату?

Какой же я безнадежный дурак...

Негатив и позитив

А что было бы, если...

Я и сейчас порой думаю об этом. Если бы брат не покончил с собой, вошел бы он, подобно мне, в мир кино? Знаний о кино и способностей у него было с лихвой, хватало и хороших друзей в кинематографических кругах, да он еще был достаточно молод, так что, будь на то его воля, он мог бы составить себе имя.

Но волю его, видимо, нельзя было поколебать, кто бы что ему ни сказал.

С тех пор как он, с его выдающимися способностями, потерпел поражение на школьных экзаменах, пессимистическая философия, угнездившаяся в его умной голове, наложила на образ Наумова из романа «У последней черты», проповедовавшего, что все усилия человека тщетны, подобны пляске на могиле, и убежденность брата стала неколебимой. Кроме того, брат, педантичный во всем, не мог, провозгласив нечто, сделать вид, будто этого не было.

И разве он не увидел, как сам, погрязая в мирских делах, становится уродливым и злобным?

Впоследствии, когда я уже попал в мир кино и работал первым помощником режиссера на съемках фильма «Уроки по написанию сочинений» (режиссер Кадзиро Ямамото), Мусэй Токугава, игравший в нем главную роль, присмотрелся ко мне и сказал:

– Вы с братом, похожи как две капли воды. Только он как негатив, а ты – позитив.

Сначала я понял его слой а в том смысле, что мы с братом – прямо одно лицо, но из дальнейших его объяснений я вывел, что он имел в виду другой хоть мы с братом очень похожи внешне, однако на его лице словно лежала некая темная тень, ее можно было усмотреть и в некоторых проявлениях его характера. У меня же и выражение лица, и характер тяготеют к свету, обращены к солнцу.

И Кэйноскэ Уэкуса говорил мне, что я как подсолнух – все поворачиваюсь к солнцу. Так что, может, это и правда во мне есть.

Но я думаю, что позитивное во мне проявилось благодаря тому, что у меня был негатив – брат.

Опасный поворот

Когда брат погиб, мне исполнилось двадцать три года. Когда же я стал заниматься кино, мне было двадцать шесть.

За эти три года никаких особых событий не произошло. Примерно в то же время, когда брат совершил самоубийство, пришла известие о смерти от болезни самого старшего из моих братьев, от которого давно не было никаких вестей. Старшим сыном в доме остался я и чувствовал ответственность за родителей. Мое безделье начинало меня тяготить.

Однако в те годы художнику было еще труднее проложить себе дорогу, чем теперь, и я даже начал сомневаться в собственных способностях.

Насмотревшись работ Сезанна, я выходил из дома, и дома, улицы, аллеи – все казалось мне картиной Сезанна. Смотрел Ван Гога и Утрилло – то же самое, лишь их картины стояли перед глазами. И это было совсем не похоже на то, что я видел обычно. В общем, собственными глазами я смотреть не мог.

Сейчас-то мне кажется, что все это было вполне естественно – так быстро собственного зрения обрести нельзя. Однако я, по молодости лет, терзался этим и тревожился. Я был словно в горячке, тискась выработать индивидуальное видение мира. Смотрел разные альбомы, мне казалось, что у каждого японского художника есть своя собственная манера, и я подстегивал себя, торопясь обрести свой взгляд на вещи.

Сейчас мне понятно и то обстоятельство, что художников, на самом деле наделенных даром особого видения и имеющих индивидуальный стиль, было до чрезвычайности мало, а остальные занимались техническими изысками и пустым щегольством.

Не помню, чья это песня – о человеке, который всю жизнь не мог назвать красное просто красным, а когда смог, то это был уже закат его жизни. Вот точно так же в молодости так сильно желание выразить себя, что часто из-за этого себя теряют.

Я не стал исключением из этого правила, тоже разрабатывал технические приемы и в этой тщеславной погоне начал ощущать ненависть к себе, утрачивать веру в свой дар, и сама работа над картиной стала для меня мучением.



К тому же, чтобы покупать краски и холст, мне приходилось зарабатывать на стороне и заниматься совсем неинтересными вещами. Например, я делал кое-какие иллюстрации для журналов, изображал, как резать редьку в пособии для кулинарного училища рисовал карикатуры в бейсбольный журнал. Необходимость браться за кисть ради денег довела меня до того, что желание заниматься живописью стало во мне угасать. Я начал подумывать о том, чтобы подыскать себе какое-нибудь другое занятие. Конечно, мне было очень важно угодить родителям, и ради их спокойствия я был согласен на все. Когда не стало брата, лихорадочное стремление бросить все это еще усилилось; я, следовавший во всем брату, теперь был похож на раскрученный волчок. Думаю, что это был очень опасный период в моей жизни. Однако отец держал меня в узде. «Не горячись, не горячись, – говорил он мне. – Если сохранишь самообладание и выдержишь, дорога сама, тебе откроется». Не знаю, на чем он основывался, говоря это. Может быть, исходил из собственного трудного жизненного опыта. И вот его слова, как это ни удивительно, сбылись.

В один из дней 11-го года эры Сёва (1936) я читал газету, и в глаза мне бросилось объявление о том, что киностудии «PCL» требуются помощники режиссера.

До тех пор у меня и в мыслях не было заниматься кино, но этим объявлением я невольно заинтересовался. Там было написано, что сначала в качестве испытания надо написать сочинение. Тема его была – указать фундаментальные изъяны японского кино и предложить способы их преодоления. Мне это показалось интересным.

В объявлении чувствовался юношеский энтузиазм киностудии, ее упорство. Это объявление возбудило во мне, с моим всегдашним духом противоречия, игровое начало. Расскажите, значит, о коренных недостатках и о том, как их исправить, но ведь коренные-то и исправить нельзя, говорил я себе.

С этими озорными мыслями я начал писать свое сочинение. Сейчас уж я его толком не помню, но под влиянием брата я посмотрел много западных фильмов и научился разбираться в них, а будучи любителем кино, видел массу недостатков в японском кинематографе, так что наверняка написал то, что мне приходило в голову и раньше.

В объявлении говорилось также, что к сочинению надо приложить автобиографию и выписку из семейной регистрационной книги, а так как я тогда готовился искать работу, то эти документы уже лежали у меня в столе.

Все это вместе с сочинением я и отослал на адрес киностудии.

Через несколько месяцев проводилось второе испытание, и я получил письмо, уведомляющее, что я должен явиться в студию в такой-то день и час.

Стало быть, сочинение принято. С таким чувством, словно меня околдовала лиса-оборотень, в назначенный день я отправился в киностудию.

Как-то я видел фотографию этой студии в одном журнале – перед зданием росли пальмы, и я решил почему-то, что она находится на морском побережье в Тиба.

Однако в извещении о втором экзамене было написано, что надо пересесть в Синдзюку на линию Одакю и сойти на станции Сэйдзёгакуэн! Глупо, конечно, но я, пересев на линию Одакю, все думал: может, ехать в Тиба? Совсем я не знал тогда японских кинокругов, да мне прежде и во сне не снилось, что я там буду работать.

В общем, добрался я до киностудии «PCL» и встретил там лучшего наставника в моей жизни Яма-сан (режиссер Кадзиро Ямамото).

Перевал

Я дописал до этого места и остановился, охваченный странным чувством. Мне пришла в голову мысль, что дорога, приведшая меня в студию «PCL» и вообще кинематограф, была слишком уж хитроумна; это не может объясняться случайным стечением обстоятельств. Я мог бы догадаться, что в кино сочетаются в единстве живопись, литература, театр, музыка – то есть все то, что я издавна поглощал с такой жадностью. Однако тогда я этого не понимал.

Не знаю почему, но этот путь был мне словно уготован. И при этом я шел по нему совершенно бессознательно.

Двор киностудии был полон народу.

Как я узнал потом, на эти вакансии претендовало более пятисот человек. На сочинении две трети отсеялось, но и в тот день собралось не меньше ста тридцати соискателей.

Я знал, что вакансий всего пять, и увидев толпу народу, как-то сразу расхотел проходить второй экзамен.

Во мне преобладало желание понять, что это за место – киностудия, а вовсе не интерес к экзамену, так что я стал с любопытством осматриваться. Съемок в этот день, как видно, не было, никаких артистов я не углядел, а вот один из претендентов на должность был в визитке.

Странно, что такая деталь запала мне в память, но я и теперь иногда об этом вспоминаю. Зачем этот человек пришел на студию в визитке? – думаю я и качаю головой.

Короче говоря, перед экзаменом нас поделили на несколько групп, и каждой группе дали отдельную тему для написания сценария, после чего предполагалось собеседование, но сначала сценарий.



Исходным материалом для него в моей группе служила заметка с третьей полосы газеты – уголовная хроника о рабочем из Кототи, совершившем преступление из-за одной танцовщицы.

Я понятия не имел о том, как пишутся сценарии, и в полном недоумении покосился на соседа. Тот строчил что-то с видом человека бывалого.

Не собираясь плутовать, я просто посмотрел, что он пишет и понял: сначала надо указать место действия, а потом уж писать дальше. Так я и сделал. Как начинающий художник, я решил применить прием живописи: изобразить попеременно мрачный заводской квартал и артистическую уборную в кабаре, блистающую всякой мишурой, дабы обозначить контраст между жизнью рабочего и танцовщицы, противопоставить черному розовое. Но какое там у меня вышло повествование – не помню.

Я сдал свой сценарий и долго еще после этого ожидал устного экзамена. Пока я писал сценарий, прошло добрых полдня, и со времени завтрака я сильно проголодался.

Там, в студии, была столовая, но я не знал, можно ли нашему брату, туда ходить. Спросил у парня, стоявшего рядом, тот оказался человеком приветливым, и так как у него тут был знакомый, он попросил пустить нас. Этот знакомый угостил меня рисом с карри, а потом опять я долго ждал, и уже наступали сумерки, когда меня наконец позвали в комнату для собеседования.

Тогда я и встретился впервые с Яма-сан. Разумеется, в то время я не знал, кто передо мной.

Мы просто прекрасно с ним поговорили – о картинах, о музыке, ну и, поскольку это была кинофирма, о кино тоже. Сейчас я не помню подробностей, но впоследствии Яма-сан, когда представлял меня в каком-то журнале, написал, что Куросава любит картины Тэссай, Содацу и Ван Гога, а также музыку Гайдна. Может быть, об этом мы тогда и говорили. В общем, мы обсуждали все на свете. Увидев, что за окном темнеет, я сказал ему, что там, снаружи, еще томится в ожидании много народу. «Ну что ж, тогда спасибо, – улыбаясь, простился со мной мой собеседник. – Если ты едешь в сторону Сибуя, то садись на автобус у ворот». И действительно, я подождал какое-то время, и пришел автобус на Сибуя. Я все ехал и смотрел в окно, но море так и не показалось.

Через месяц после этого я получил приглашение на третий тур экзаменов. На этот раз изучались анкетные данные, надо было знакомиться с директором и управляющим студии. Секретарь подробно расспрашивал меня о семье, и я, вдруг выйдя из себя, вскричал:

– Это что, допрос?

Тут вошел директор студии (в то время им был Ивао Мори), стал успокаивать меня, и я решил, что все пропало.

Неожиданно через неделю меня известили о том, что я принят.

Однако в день последнего экзамена мне стал ненавистен этот их секретарь, к тому же я увидел актрис, и мне совсем не понравились их размалёванные лица, одним словом, когда я показал извещение о приеме отцу, то добавил, что вообще-то у меня душа к этому не лежит.

«Не понравится, бросишь в любой момент, – сказал отец, – Однако для опыта все полезно. Может, попробуешь все-таки – пусть даже месяц или хотя бы неделю?» Я согласился с ним. И поступил на студию «РСЛ».

В этот день вместе со мной приняли не пятерых, а человек двадцать. Удивившись, я навел справки и узнал, что, кроме пятерых помощников режиссера, взяли пять кинооператоров, пять звукооператоров и пять человек в контору студии, и все они сдавали экзамены в другие дни.

Зарплату всем нам назначили 28 иен, а служащим конторы – 30. Секретарь объяснил, что они получают на две иены больше потому, что в отличие от людей творческих профессий у них меньше надежд на будущие успехи. Этот секретарь впоследствии стал главным управляющим. Однажды на моего коллегу-режиссера упал прожектор и сломал ему шесть ребер. От шока у него начались кишечные спазмы и развился аппендицит. Так вот, этот господин заявил, что за сломанные ребра студия несет ответственность, а за аппендицит – нет.

А после войны во время голосования на профсобрании в студии он собрал максимальное число «черных шаров» как самый неприятный человек.

И вот не успел я приступить к работе, на студии, как тут же решил оттуда уходить. Отец говорил, что любой опыт полезен, но такой опыт меня совершенно не устраивал.

Помощники режиссера, уже давно, работавшие там, всячески удерживали меня, уговаривая, что и фильмы бывают разные, и режиссеры тоже.

И правда, когда первую картину закончили, я попал в группу к Яма-сан и узнал на деле, что мои старые товарищи правы: и фильмы, и режиссер оказались совсем другими.

Работать в группе Ямамото было радостью. И я ни за что не хотел бы оттуда уйти. К счастью, и Яма-сан решил меня не отпускать.

В моей жизни задул ветер перемен. Словно ты одолел долгий, мучительный путь вверх по горной дороге и, приближаясь к перевалу, почувал свежее дыхание ветра, дующего с той стороны.

Когда такой ветер обвеивает лицо, понимаешь, что перевал совсем рядом. И, добравшись до него, можешь увидеть сверху все то, что открывается взгляду.

Меня переполняло ощущение, что я наконец добрался до перевала, стоя рядом с кинокамерой за стулом, на котором сидел Яма-сан.

Яма-сан делал именно то, чем мне хотелось заниматься. Я дошел до своего перевала. За перевалом открылась распахнутая взору дорога.

«PCL»

– Вы из компании, где делают дирижабли? – спросила меня глуповатая девица из бара, увидев мой значок. Значок студии был сделан в виде кинообъектива с буквами PCL. При определенном ракурсе его можно было принять за дирижабль. «PCL» было, сокращением от «Photo Chemical Laboratory». Так назывался научно-исследовательский институт фотографии. Этот институт вначале занимался исследованиями в области звукового кино, потом при нем создали студию и начали выпускать кинопродукцию.

«PCL» не была изначально кинофирмой, поэтому в ней чувствовалась атмосфера новизны и молодой дух. Режиссеров там работало немного, но зато большинство из них были прогрессивными и энергичными.

Кадзиро Ямамото, Микио Нарусэ, Сотодзи Кимура, Сю Фусимидзу – все они были молоды, лишены деляческого духа, и их фильмы, отличавшиеся от остальной японской кинопродукции тех лет, можно сравнить с весенними циклами хайку: «молодые побеги», «крепкий ветер», «дуновение ароматов».

В их фильмах чувствовалось здоровье молодости, вспомним картины Нару-сэ-сан «Жена! Будь как роза», Яма-сан «Ваш покорный слуга – кот», Кимура-сан «Брат и сестра», Фудсимидзу-сан «Отряд трубадуров».

Правда, в этих работах ощущалась некоторая оторванность от времени и японской действительности, а ведь над страной уже собирались грозные тучи. Япония вышла из Лиги Наций, произошел февральский путч 1936 года, был заключен японо-германский антикоминтерновский пакт, а фильмы выпускались такие, словно все гуляют в парке Хибия, распевая песни о поре цветения фиалок.

Как раз после февральского путча я и поступил в «PCL» и помню, что в тени здания студии лежал снег, оставшийся после обильного снегопада.

Теперь мне кажется поразительным, что в PCL можно было так легко дышать. Мозговой трест студии тоже состоял из молодежи,

рвущейся к новому пробивающей все запруды. Работники студии были ещё новичками, делали первые, не очень уверенные шаги, но в их наивных прямолинейных работах, несмотря на безыскусность, чувствовались доброта и подкупающая искренность, особенно по сравнению с нынешними сумбурными фильмами.

Наверно, «РСЛ» была чем-то вроде фабрики грез. Среди новопринятых помощников режиссера был один выпускник Токийского университета, один – из Киотского, один – из Кэйо, один из Васэда и еще один со странной биографией (это я), и все мы резвились, как выпущенные в воду мальки.

В те годы в «РСЛ» на помощников режиссера смотрели как на кандидатов в руководители (будущих директоров фильма и режиссеров), поэтому нам поручали выполнять самые разные виды работ. Мы помогали проявлять пленки, таскали мешки с гвоздями, носили при себе молоток и отвес, участвовали в написании сценариев и редактировании текстов, заменяли актеров в эпизодических ролях и даже составляли смету выездных съемок.

Кроме того, наш директор, познакомившись с американскими киностудиями, пришел в восхищение от важности роли, которая отведена там главному помощнику режиссера, а также четкостью его работы. Когда он вернулся, то повесил в центре студии объявление о том, что распоряжение главного помощника режиссера равносильно приказу директора.

Это объявление вызвало сопротивление во всех отделах студии, и нам, помощникам, приходилось буквально сбиваться с ног, чтобы преодолеть его.

«Если у вас есть жалобы, приходите ко мне в монтажную», – тогда главному помощнику режиссера доводилось частенько повторять эти слова, и на задах монтажной он вел долгие споры с операторами, осветителями, бутафорами, декораторами.

И все же, несмотря на разные крайности и перегибы, как мне кажется, основная линия была верна – упор на то, что помощники режиссера станут в будущем руководителями, и вся их деятельность была подготовкой к этому будущему.

Нынешние помрежи, став режиссерами, наверняка поначалу испытывают массу трудностей. Пока не пройдешь все виды занятий, связанных с кинопроизводством, настоящим режиссером не станешь. Ведь режиссер – он как командир на линии огня. Мало владеть военным искусством, надо еще досконально знать все рода войск, иметь связь со всеми подразделениями.

Мне повезло, что я прошел школу в «РСЛ». Там умели растить кадры. Если уж взяли человека – его надо готовить, воспитывать. Вос-

питать работника – это значит взрастить его талант, лишь потом получишь отдачу.

Чтобы построить хороший дом, сначала надо вырастить деревья – кипарисы и криптомерии. А если собирать по палочке да по досочке, получится что-то вроде мусорного ящика.

Я и сейчас иногда словно окунаюсь в атмосферу «PCL» и размышляю о коренных изъянах современного японского кино.

Самая красивая

Энциклопедию моей жизни с той поры, как я стал режиссером, лучше всего строить по названиям фильмов.

«Сансиро Сугата», 1943 год, мне тридцать три.

«Самая красивая», 1944, мне тридцать четыре, – и так далее.

Однако датировать фильмы правильнее не годом их выхода на экран, а предыдущим.

Над фильмом «Самая красивая» я начал работать в 1943 году.

Перед тем как я к нему приступил, меня вызвали в отдел информации военно-морского флота и посоветовали снять сцену большого сражения с японскими штурмовыми самолетами «Зеро». Эти «Зеро» в американской авиации называли «черными монстрами», их боялись, поэтому и было решено, что подобные съемки помогут поднять боевой дух.

Я ответил, что подумаю. Было очевидно, что мы уже близки к поражению. Силы армии и флота истощены, лишних самолетов «Зеро» для фильма нет. Больше этот разговор не поднимался.

Вместо этого фильм «Самая красивая» стал рассказом о батальоне девушек – добровольцев. Действие происходило на японском оптическом заводе в Хирацука, героями повествования были девушки, занятые на производстве линз для военных нужд.

Я решил придать фильму полудокументальный характер. Мне не хотелось устраивать на заводе игровую сцену, я задумал снять группу девушек, в самом деле там работающих, сделать фильм-документ.

Начал я с того, что стал выбивать из молодых актрис весь актерский профессионализм, которого они успели набраться.

Расправившись с гримом, аффектацией, театральностью, актерским самомнением, я хотел вернуть к жизни тех девочек, которыми эти актрисы были прежде. Поэтому я начал с тренировок по бегу, потом заставил их играть в волейбол, затем организовал среди них оркестр из барабанчиков и флейт, и они должны были маршировать по городу.

Актрисы не особенно возражали против бега и волейбола, но были определенно против маршировки с оркестром, поскольку стеснялись толпы зевак.

Однако мало-помалу и это вошло в привычку, их косметика становилась все более безыскусной, и они уже смотрелись как группа здоровых, веселых девиц, каких встречаешь повсюду.

Тогда я и привел их в общежитие оптического завода, распределил по цехам, и им дали такое же дневное занятие, как и работницам.

Как я сейчас понимаю, им со мной как с режиссером было трудно. Все молча исполняли мои распоряжения. В обстановке военного времени приказы воспринимались как нечто вполне естественное. Я же, требуя от них всего этого, не имел в виду, что они будут работать из патриотического самоотвержения, просто иначе не удался бы этот фильм, главной темой которого было именно патриотическое самоотвержение. Получились бы вырезанные из картона силуэты, лишенные всякого сходства с реальностью.

Роль начальницы женского общежития я поручил актрисе Такако Ириэ. Ириэ-сан от природы была по-матерински заботлива к людям, молодые актрисы ее обожали, и это очень помогало мне.

Одновременно с актрисами я привел в заводские общежития и остальных членов съёмочной группы. Утро в мужском общежитии начиналось с пения флейт и стука барабанов, слышных издалека.

Заслышав эти звуки, мы все срывались с постелей, второпях одевались и бежали к переезду Хирацука. По белоснежной, покрытой инеем улице шествовали наши оркестрантки с повязками на голове, исполняя простую, но мужественную и бодрую мелодию. Они проходили мимо, поглядывая на сотрудников, группы и продолжая играть, проходили через переезд и вступали в ворота завода.

Проводив их взглядом, мы возвращались в общежитие, завтракали и шли на завод снимать фильм. По приемам и по ощущению это было очень похоже на съемку документального кино.

Актрисы, работавшие в цехах, играли роли в соответствии со сценарием, однако не столько обращали внимания на камеру, сколько были заняты выполнением своего задания и работой станков. В их взглядах и движениях почти не ощущалось, что они сознательно играют роль, зато в них была живая энергия и удивительная красота занятого делом человека. Лучше всего это видно в сценах, смонтированных из множества крупных планов, когда я снимал актрис за работой.

Крупные планы шли под боевой стук полевых барабанов из фильма «Марш верных» Сузы, что сообщало этим кадрам атмосферу му-



жества и отваги, словно на экране шагали ряды – сражающихся полков. (Странное дело, в цензурном отделе министерства внутренних дел не обратили внимания на марш Сузы, и никто не сказал, что эта сцена отдает чем-то англо-американским.)

В те времена еда в заводских столовых была просто ужасной – дробленый рис с кукурузой или куриным просом, в качестве приправы – разве что те водоросли, которые прибывает к берегу.

Мы, сотрудники съемочной группы, горячо сочувствовали актрисам, которые этим питались и работали на заводе больше восьми часов в день. Мы покупали в складчину картошку, варили ее в котле, стоявшем у нас в общежитии под ванной, и относили девушкам.

Командир отряда девушек-добровольцев Ёко Ягути, впоследствии ставшая моей женой, часто приходила тогда спорить со мной от имени всего отряда. Она была решительна и упряма, я тоже, и у нас доходило до открытых столкновений. Тут обычно появлялась Ириэ-сан и изо всех сил старалась нас утихомирить.

Наверно, фильм «Самая красивая» был в некотором смысле самым трудным. Думаю, это потому, что наиболее тяжелая работа, выпала не мне, не моим сотрудникам по съемочной группе, а актрисам.

Может быть, этим объясняется то, что почти все актрисы, занятые в фильме, по окончании съемок покинули кино и вышли замуж. Поскольку среда них было много одаренных актрис с большим будущим, а о я не знал, радоваться этому или печалиться, И мне не хотелось думать, что они бросили актерскую работу оттого, что я был слишком крут. Впоследствии, расспросив девушек, вышедших тогда замуж и бросивших кино, я услышал, что у всех причина была иной. Они сказали, что когда они сбросили всю эту приставшую к ним актерскую мишуру, то вновь стали обычными людьми, зажили обычной женской жизнью, которая и привела к замужеству.

Но, может, они просто меня успокаивали. Наверно, все же моя неистовость послужила одной из причин их расставания с актерским ремеслом.

Однако команда эта в самом деле держалась отлично. Настоящий отряд девушек-добровольцев.

Фильм «Самая красивая» – отнюдь не великое произведение искусства, но это самый дорогой для меня фильм.

Японцы

После войны моя работа вошла в колею, но прежде чем писать об этом, я хочу еще раз оглянуться на себя в военные годы.

Во время войны я не был борцом с милитаризмом. К сожалению, я вынужден сказать, что у меня не достало мужества для активного сопротивления, я или подлаживался под требования, или пытался увильнуть. Говорить об этом постыдно, однако приходится признать правду.

Поэтому я не имею права осуждать кого-либо и с напускной важностью обрушиваться на события военного времени.

Послевоенная либерализация и демократизация были тоже даны мне извне, они не были завоеваны моими собственными руками, поэтому я должен был, как я считал, прилежно изучать их и склонять себя к смирению и скромности.

Однако послевоенное японское общество, жадно ухватившись за идеи свободы и демократии, как чайка хватает добычу, принялось ими размахивать во все стороны без особого смысла.

15 августа 1945 года меня вызвали в студию слушать по радио повеление императора, и я никогда не забуду, что я видел, идя пешком до студии. От Сосигая до студии в Кинута торговый квартал явно пребывал в полной готовности к тому, чтобы «сто миллионов людей разбились вдребезги, подобно яшме»; в воздухе ощущалось смятение, некоторые владельцы лавок достали свои мечи, вынули их из ножен и пристально уставились на лезвие.

Я, решивший, что указ императора означает конец войны, увидев все это, задумался о том, что станет теперь с Японией.

Однако после объявления акта о капитуляции все изменилось.

Помню, когда я в тот день возвращался домой, люди в торговом квартале уже весело хлопотали и суетились, как в канун праздника.

Что это – японская гибкость или японская глупость? Приходится думать, что в японском характере есть и то, и другое. Живут оба эти качества и во мне.

А если бы не было указа императора об окончании войны, вернее, если бы он призвал «сто миллионов, разбиться вдребезги, подобно яшме», то все эти люди, наверно, умерли бы в соответствии с приказом.

И я бы, наверно, тоже.

Мы, японцы, считали, что дорожить собой – дурно, а пренебрегать – правильно, привыкли к этому учению и даже не подвергали его сомнению.

Я полагал, что, пока характер японского народа не определится, невозможны ни свобода, ни демократия.

В моем первом послевоенном фильме «О нашей юности не надо жалеть» главная тема – именно самоощущение нации.

Однако прежде я хочу еще рассказать о себе в те годы.

Во время войны мы были словно глухонемые.

Мы ничего не могли сказать, а если говорили, то лишь повторяли, как попугаи, милитаристские речения. Поэтому, чтобы выразить себя, надо было искать пути, далекие от общественных проблем.

Вот почему в моде были трехстишия хайку. Стилль «поэзии цветов и птиц» Кёси Такахамы был защищен от когтею цензуры. На киностудии «Тохо» тоже возник кружок хайку, иногда мы снимали помещения какого-нибудь храма в окрестностях Токио и проводили там заседание. Делали мы это, не только чтобы получать удовольствие от сложения стихов, но еще и потому, что вне Токио ситуация с едой была лучше.

Однако, когда собирается голодная братия и начинает напрягать мозги на пустой желудок, приличного стихотворения не получится. Ничего не выйдет, пока не вложишь всего себя, всю свою душу.

Я тогда тоже написал множество разных хайку, но ни одно не стоит того, чтобы привести его здесь. Все мои стихи – пустое позерство. В то время в книжке Кёси Такахамы я прочел хайку, которое хочу процитировать. Стихотворение написано на тему «водопад».

*На самом верху водопада
вода, едва появившись,
падает вниз.*

Я был поражен этим стихотворением. Можно подумать, что его написал непрофессионал, так оно безыскусно и непосредственно, но эта простота и подлинность выразительных средств меня совершенно потрясли. Я понял, что в моих собственных хайку не хватает жара души. И еще я осознал искусственность своего образования, свою некомпетентность, и мне стало стыдно.

Я думал, что разбираюсь в разных видах искусства, но оказалось, что я не понимаю множества вещей.

И я решил вновь изучать традиционную культуру. До тех пор я не имел никакого понятия о керамике и фарфоре, да и о других видах художественных ремесел знал только понаслышке. Я не умел судить о красоте произведений искусства, если не считать живописи. А что касается такого специфического для Японии явления, как театр Но, то я его просто ни разу не видел.

Прежде всего я пошел к одному своему товарищу, знатоку старинной японской утвари, и попросил его рассказать мне о керамике и фарфоре. Раньше я в своем невежестве относился с пренебрежением к его увлечению стариной, но, слушая его объяснения, понял, что о старине нельзя судить огульно, здесь тоже есть свои высоты и низины. Можно быть пенсионером-любителем, а можно двигаться по пути науки, глубокого исследования японской истории, можно постигать древнюю японскую культуру с помощью искусствоведения.

Возьмешь какую-нибудь старинную миску – и через нее проникаешь в дух ее времени, жизнь ее современников; слушая пояснения своего товарища о керамике и фарфоре, я понимал, сколько мне еще надо учиться, сколько усвоить.

Кроме того, после войны я чувствовал, как изголодался по красоте, и тут мне как раз открылся мир традиционной японской красоты. Может быть, это было и средством ухода от тогдашней действительности, но благодаря этому я многому выучился и много усвоил.

Тогда же я впервые увидел представление театра Но. Стал с жадностью читать эстетическое наследие драматурга XVII в. Сэами, литературу, о нем, разные книги о театре Но.

Меня в Но привлекала его самобытность, но не исключено, что причина моего увлечения старинным театром заключалась в отдаленности его выразительных средств от кино. Во всяком случае, я очень приблизился тогда к искусству Но, и мне выпало счастье видеть в спектаклях таких актеров, как Роппэйта Кита, Мандзабуро Умэвака, Кинтаро Сакурама.

Пьесы с их участием незабываемы, особенно запомнилась мне драма «Короткий навес» («Хадзитоми») с Мандзабуро. На улице в это время бушевала жуткая гроза, но пока на сцене был Мандзабуро, я ничего больше не слышал. И помню, когда Мандзабуро вышел из-под навеса и исполнил танец дзё, его силуэт внезапно осветили лучи вечернего солнца.

«Расцвел цветок югао, «вечерний лик», – подумал я в упоении. Бывает у японцев такой особый дар.

Во время войны японские традиции и эстетику прославляла милитаристская пропаганда, но и без этих самовосхвалений в мире ценят красоту и самобытность нашей культуры.

Осознание этого помогало мне обрести веру в себя.



«Скандал»

После войны была объявлена свобода слова, и полился поток этой свободы без всяких сдерживающих начал. Некоторые журналы, стремясь удовлетворить любопытство читателей, охотились за разными сплетнями и, ничуть не стыдясь, печатали самые вульгарные материалы. Однажды в трамвае я прочитал рекламу одного такого журнала и был шокирован. Там был заголовок крупными иероглифами: «Кто лишил девственности NN?». Заметка была написана как бы в интересах этой NN, однако на деле оскорбляла ее. Кроме того, сквозь бесстыдный текст сквозил холодный расчет – эта девушка не могла особенно протестовать, поскольку ее жизненная ситуация была уязвимой и зависящей от популярности.

Я не был знаком с этой дамой, знал только ее имя и профессию, и, думая о ней, ставшей героиней заметки с броским заголовком, я почувствовал, что молчать невтерпеж, словно речь шла обо мне самом.

Такого терпеть было нельзя.

Это не свобода слова, а насилие над словом, считал я.

Если эту тенденцию не пресечь в самом начале, она наберет силу. Должен найтись мужественный человек, который вступит в борьбу с этим насилием, иначе все пропало. Так сложился мой фильм «Скандал».

Мои страхи подтвердились, и теперь в мире никто уже не удивляется таким вещам. Иными словами, фильм «Скандал», выступивший против этой тенденции, оказался бессилем, но это вовсе не значит, что я смирился. Я и сейчас продолжаю ждать человека, который сразится с этой разбойной, антигуманной, жестокой распушенностью. Да я и сам намереваюсь сделать еще один такой фильм.

«Скандал» не достиг цели – ладно, я сниму еще один, посильнее. Думаю, что тот мой фильм был слишком мягок.

Пока я писал к нему сценарий, один герой неожиданно оказался чрезвычайно живым и активным, больше даже, чем главные герои, и вертел мной как хотел.

Это был продажный адвокат по имени Хирута. Начиная с того места, когда Хирута вступает в сговор за спиной своего клиента, всерьез собирающегося прибегнуть к помощи закона для борьбы с клеветой, сценарий помимо моей воли стал развиваться по-своему.

Все персонажи фильма действовали как живые люди, не желая подчиняться произволу автора. А тот из них, кто подчинился моей воле и двигался как марионетка, утрачивал всяческое обаяние.

Когда в сюжете появился Хирута, мое перо ожило и стало летать по бумаге, чтобы успеть записать действия и реплики проходимца. Мне даже стало жутковато.

Сценариев я написал в своей жизни достаточно, но такое было со мной впервые. И окружение Хируты я описывал не задумываясь, история писалась буквально сама собой.

И вот внезапно Хирута выпихнул главного героя из фильма и сам оказался на переднем плане.

Ну уж этому не бывать, думал я, но ничего не мог с ним поделать.

А через полгода после выхода фильма произошло следующее.

Я был в кино в Сибуя, возвращался домой по линий Инокасира и вдруг чуть не вскрикнул.

Ведь я встречался с человеком по имени Хирута! В кафе «Комагатая» на переезде Камиидзуми я пил сакэ, сидя с ним рядом. Удивительно, как я не вспомнил этого раньше. Интересные штуки играет с человеком память. Этот Хирута прятался где-то в моих мозговых извилинах. И теперь, непонятно почему, вылез оттуда.

В кафе «Комагатая» я навещался частенько во время работы по-режем. Там служила хорошенькая официантка по имени Осигэ-тян, прекрасно знавшая финансовые возможности каждого из нас и позволявшая угощаться в кредит.

Обычно я ходил туда с коллегами, также помощниками режиссера.

Однако в тот день почему-то пришел один. Мы всегда поднимались на второй этаж, в отдельный кабинет, грязноватый, но уютный. А тогда я сидел один у стойки и пил сакэ. И рядом сидел Хирута.

Это был человек лет около пятидесяти. Уже изрядно набравшийся и пристававший ко мне с разговорами.

Отец Осигэ-тян, стоявший за стойкой, решив, что он мне докучает, хотел было пресечь его назойливость, но я, качнув головой, показал ему, что мне это безразлично, и сидел дальше, прислушиваясь к рассказам соседа.

По его речам и лицу было понятно, что его что-то точит и на душе у него тяжело, поэтому я не мог резко оборвать его, как обычного пьяного, который лезет с откровениями.

Интересно, сколько, раз он уже рассказывал свою историю до меня? Он говорил быстро и легко, словно произносил заученные наизусть слова роли, но от этой легкости в сочетании с печальным смыслом его повествования становилось еще горше.

Рассказывал он о своей дочери. У нее был туберкулез, она была прикована к постели, и он вновь и вновь принимался говорить о том, какая она замечательная. Он называл ее ангелом, лучезарной звез-



дой и прочими тошнотворными именами и все говорил только о ней, но я расчувствовался и слушал его с открытой душой. И вдруг этот человек заговорил о, том, какое он сам ничтожество по сравнению с собственной дочерью, и стал приводить тому разные примеры. Тогда отец Осигэ-тян, видно не выдержав, поставил перед ним стеклянное блюдо под крышкой.

– Ну, довольно вам. Идите-ка домой. Вас дочка ждет.

Человек вдруг замолчал, уставился на блюдо и некоторое время сидел неподвижно. На блюде лежала еда, которую дают, больным с высокой температурой. Он внезапно вскочил, схватил блюдо, словно обняв его, и выскочил за дверь.

– И что с ним делать... Каждый божий день он всем твердит об этом... Как выпьет...

Отец Сигэ-тян сказал, мне это, словно извиняясь. А я все смотрел вслед ушедшему. И думал, что тот скажет, вернувшись домой, своей дочери, прикованной к постели.

Думая о том, что у него на сердце, я тоже ощутил душевную тяжесть. И сколько в тот день ни пил, захмелеть мне не удалось. Я думал, что никогда не забуду этого человека. Однако вот забыл.

А когда писал сценарий «Скандала», он помимо моего сознания явился откуда-то из глубин памяти и стал с поразительной энергией водить моим пером.

Это человек, которого я повстречал в кафе «Комагатая», написал историю адвоката Хируты.

Это не я написал.

(Продолжение следует)



Проза



**Александр Иванович
ИВАНОВ**

ПЛЫЛА ЧЕРЕЗ ЗАЛИВ РЫБА

(Рассказ)

Озеро напоминало раскаленную багровую лаву гигантского вулкана, готового взбурить ее, раскачать до изнеможения, исторгнуть тяжело-кровавыми валами на дремотную тишь берегов. Острые изгибы волн вспыхивали пламенем, неудержимо и опасно охватывая бунтом всю озерную поверхность. Ее то трясло, лихорадило, как в оз-нобе, то мотало из стороны в сторону, словно на качелях. И в этом разгуле непостоянства, невозможности предсказать, каким будет озеро в следующий момент, крылась его сущность, его извечно торжествующая тайна...

Млевшую в юго-западном покое хищную китообразную тучу вдруг подхватило небесным течением и кинуло, метнуло вдогонку предзакатному солнцу. Она понеслась к нему стремительно, разинув пасть, и в мгновение ока поглотила солнце, не дав ему докатиться до заветной горной гряды. Озеро тут же переменялось, потухло, стало мутновато-серым, будто накрыли раскаленную лаву пепельным саваном. И только вдали, у противоположного края, куда пробивались, просачивались сквозь тучу широкие косматые лучи, посверкивала золотом узкая змеистая полоска.

Ася стояла на огромном валуне, который за свой век осел, врос по макушку в песчаную оконечность берега, и смотрела в изменчивые мятущиеся воды Иссык-Куля. То-ненькая, ладная, в коротком синем платье и синей косынке поверх русых волос, она казалась частицей чистого неба, упавшей сюда ненароком. В этом месте залив, что вкли-нивался глубоко в берег, соединялся с озером и был широк,



раздолен. Бесноватым волнам было где разгуляться, и они мчались косяками, опережая друг друга, чтобы вскорости отпрянуть, исчезнуть в озерном чреве.

По ту сторону залива едва виднелись на взгорке домики маленького селенья Сары-Таш. Асин взгляд то устремлялся к ним, то вновь брел по воде, прощупывая ее пядь за пядью. Жаль, она не захватила бинокля. В обычные дни, когда озеро поспокойнее, она и простым глазом издалека угадывала Рыбу по остающимся, как за кормой шлюпки, пенистым бурунчикам. Но нынче бинокль пригодился бы: попробуй различи Рыбу в этом взлохмаченном водном пространстве.

Серый валун набрал за день тепло и теперь ублажал им ступни загорелых Асиных ног. Сколько она стоит и ждет? Может, час, а, может, и больше. Хотя вид разыгравшегося озера сразу внушил ей мысль, что при такой волне даже Рыба не рискнет пускаться вплавь через залив. Но Ася отогнала, спрятала эту мысль подальше, все-таки надеясь, что озеро вот-вот утихомирится, и тогда Рыба, конечно же, приплывет. А оно продолжало волноваться, как будто неведомые силы раскачивают его изнутри, подобно маятнику.

Ася спрыгнула с валуна, пробежала вдоль берега по мокрой песчаной полосе, уплотненной и отшлифованной волнами. Загадав желание, она выбрала самую длинноязыкую волну, которая дальше всех лизнула песок и убралась восвояси, и ребром ступни прочертила там линию. Если из десяти волн какая-нибудь дотянется до линии, то сегодня Ася увидит Рыбу, если же нет, то, значит, переплыть залив Рыбе не удалось. Она подбадривала, подгоняла волны, но ни одна из них так и не коснулась линии. Ася огорчилась, провела черту поближе к воде, опять принялась считать и подгонять волны. И снова неудача... Вздохнув, она потерла ногу об ногу, стряхнула прилипшие песчинки и собралась уходить. Напоследок разгладила влажный песок ладошкой и, утопляя в нем палец, крупно вывела: «Рыба, я пошла домой».

А на теплой шершавой спине валуна распластал свое гибкое смуглое тело мальчишка, уже с минуту внимательно наблюдавший за ней. Он только что вылез из озера, и его слегка пошатывало, когда он шел к валуну. Но теперь, отдохнув от озерной болтанки, мальчишка с любопытством ловил каждое движение Аси.

Увидев его, она радостно вскрикнула:

– Рыба! Ты все-таки приплыл?

Он молча кивнул.

– Но почему так долго? Я очень беспокоилась, Рыба.

– Меня понесло к середине озера. Хорошо, что поймал береговое течение. С ним я и добрался.



– Страшно было?

– Чуть-чуть. Когда потерял из вида берег.

Она сняла косынку и промокнула его короткие черные волосы.

– Зачем, зачем ты поплыл? Или думал, что озеро уймется?

Он покачал головой.

– Просто тебя хотел видеть.

Она рассмеялась, словно бы вздор он сказал, чепуху какую-нибудь, а сама покраснелась от удовольствия, легонько провела пальцами по его щеке.

– Чудной ты, право. Как будто берегом нельзя прийти. Обогнул бы залив да и пришел.

– Но я же обещал...

– Это было так давно, Рыба. Еще в детстве. С тех пор целых три года прошло.

– Но разве озеро стало другим, или мы стали хуже? – возразил он.

Озеро всегда было таким же – оно обволакивало людей своими неземными чарами, притягивало и штилевой голубизной, и прерывистым дыханием темно-фиолетовых вод, и бурными штормовыми волнами, от которых трещали, лопались застигнутые врасплох рыбацкие суденышки. Оно было похоже на захватывающую волшебную сказку, что вызывает то счастливую улыбку, то горячие слезы и способна растревожить даже окаменевшую душу. Веками соприкасаясь с людскими судьбами, благословляя или ломая их, вознося или сокрушая, озеро и само напоминало всемогущее живое существо, снисходительное к хвале и проклятьям, восторгам и преклонению.

Три года тому назад, тогда еще шестиклассницей, Ася впервые попала в эти края. После городского житья-бытья здесь ей было привольно. Мать рано уходила в санаторий, где работала врачом, возвращалась домой поздно, и ощущение полной свободы кружило голову. Ася чувствовала, как у нее вырастают крылышки. Под вечер она всякий раз бежала, летела к Иссык-Кулю, нежилась в теплой тихой воде или играла с волнами в догонялки. Потом садилась на старый валун, подтянув колени к подбородку, бродила взглядом по мерцающим озёрным далям, слушала неумолчный лепет воды, и легкие думы порхали светлячками в пространстве и времени.

Как-то она читала о мальчишке, который жил среди слабых, злых людей в горном лесничестве и мечтал стать Рыбой, уплыть в Иссык-Куль. В конце он так и делает: ложится в воды ручья, и его подхватывает, несет к озеру. Асе казалось, что мальчик-рыба должен сначала приплыть именно сюда, в этот залив, куда с гор прибегает ручей, а уж после, нарезвившись здесь вволю, плыть по самому озеру, искать свой белый пароход, уходить на большую глубину, где сохра-



нились таинственные древние города. Асе очень хотелось встретить его, позвать к себе домой: мать у нее добрая – и накормит, и приласкает... Но к лету ручей мелел, и мальчик-рыба никак не мог попасть в Иссык-Куль.

– Здравствуй!

Рядом стоял черноглазый крепыш ее лет, может, чуть старше. Ася насмешливо обвела его взглядом, фыркнула:

– Ну, здравствуй. Чего тебе?

Мальчишка смутился, потупился, произнес едва слышно:

– Просто так.

– Просто так продают за пятак, – снова фыркнула она.

Он посмотрел на озеро, словно ища поддержку. По нему плясали какие-то разноцветные светящиеся фигурки, рассыпанные солнцем, а возле берега, метрах в десяти, покачивалась темнокорая суковатая палка.

– Давай нырять, – обрадовался он. – Кто донырнет до той палки, тот победитель.

– Что ты, мне отсюда нельзя уходить. Вдруг мальчик-рыба проплывет мимо и скроется навсегда. – Заметив на его лице недоумение, пояснила: – В одной книжке написано, что мальчик превратился в рыбу и спускается по ручью к нашему заливу.

Он был на год старше, он сказал:

– Все это выдумки. Я давно живу возле залива, вон село наше, на том берегу, а мальчика-рыбу не видел. И мой старший брат Керим не видел, и отец тоже.

Ася загорячилась было, хотела заспорить, но что-то мешало, удерживало ее, и она опечаленно задумалась, накручивая на палец и раскручивая русую прядь. Кратка и легка печаль юности, что подобно белопенной волне омоет душу чистой прохладой и тут же растает, испарится. Вот уже Ася вскинула голову, спросила:

– А ты хорошо плаваешь?

– Не знаю.

– Смог бы в этом месте залив переплыть?

Он усмехнулся ее детским бредням.

– Здесь никто не переплывет.

– А рыба?

– Рыбе-то что! Ей все озеро нипочем.

– Вот и новая игра, получше твоих нырялок. Ты будешь с той стороны плыть, а я тут дожидаться. Согласен, Рыба?

– Меня Кадыром зовут, – поправил мальчишка.

– А меня Асей.

– По-нашему – Асель.

– Ну, так ты согласен? Говори, согласен? – наступала она.

Кадыр не торопился с ответом. Прищурившись, промерил расстояние до своего берега. Получалось, пожалуй, километра три. Посомневался, помедлил еще, сказал:

– Ладно. Жди.

Прошло лето, минула и половина следующего. Для озера этот срок, что взмах крыла чайки или всплеск рыбы. Живя столько, сколько горы, в кольцо его взявшие, и небо, склонившееся над ним, озеро тяготеет к Вечности, таинственной, как оно само. Небо парит над ним синевой, курчавится облаками, жметя к нему вплотную глыбами грозowych туч – и озеро проникается его состоянием, становится ласковым или грустным, гневным или яростным. Вершится и обратное движение, когда небесам передается настроение озера, и на них ни с того ни с сего ложатся длинные тени или солнце выталкивает тучи за горизонт. Горы стоят как бы особняком, сторонкой, но своими ледниками, реками и ручьями они питают озеро и небеса, не дают иссякнуть их силе и красе.

Все лето и половину следующего Ася каждый день прибегала к озеру, ждала, не приплывет ли с того берега мальчик-рыба. Она вытянулась, плечи у нее округлились, движения стали плавны и неспешны. К Асе уже приставали одноклассники, но ей пока без труда удавалось отваживать их. Она позволяла представителям сильного пола только носить ее портфель и решать задачки по физике. Если же какой-нибудь мальчишка увязывался за Асей на озеро, она так умела посмеяться над ним, что у бедного поклонника пропадала всякая охота плестись вопреки ее желанию.

– Рыба, ура, Рыба! – Ася побежала по воде, схватила Кадыра за руку и потащила к теплему старому валуну. Кадыр тяжело дышал, ноги его заплетались, но по мокрому осунувшемуся лицу блуждала счастливая улыбка.

– Вот видишь, – лежа рядом на валуне и чувствуя его подрагивающее от усталости тело, сказала она, – ты прямо как рыба. Взял и переплыл залив.

– А как же. У нас уговор был.

Они грелись на солнышке, купались, рассказывали друг другу забавные школьные истории, а вечером пошли песчаным берегом залива по домам: на обратный путь озером у него не хватало духа.

Теперь Кадыр приплывал часто. Озеро несло его в своих ладонях, иногда крепко встряхивало, тянуло ко дну, зная, что даже сильные люди теряются, сникают, очутившись с ним один на одни. Оно мяло, испытывало мальчишку, словно скульптор кусок глины. И Кадыр обретал легкость водного порыва, становился гибким и стремитель-



ным, приноравливал свое дыхание к длительному общению с водой. Сложней всего было понять озеро, причудливое и коварное, научиться улавливать момент, когда оно вдруг меняется, встает на дыбы, начинает ходить ходуном. Иногда ему казалось, будто близок он к этому, но уже следующая встреча с озером показывала, как он обманывался. И было ему покуда неведомо, что озеро, вобравшее в себя столь много земного и небесного, любопытству непостижимо, оно лишь позволяет быть с собой – и за то низжайший ему поклон.

Пропитываясь озером, он все больше притягивался к Асе, которая надоумила его переплыть залив, помогла преодолеть слабость. Для Кадыра они были неразделимы – Ася и озеро, озеро и Ася. Он радовался новому свиданию с ней, потому что это еще теснее связывало его с озером; он с удовольствием плыл через залив, наслаждался озером, потому что оно приближало его к девушке. Свои думы, сомнения, тайные и явные, он делил с ней, как делят друзья лепешку.

– Отец во мне механизатора видит, – говорил он Асе. – На уборке я уже управлялся с комбайном, даже грамоту получил. Но все же лучше быть рыбаком, а? Чтобы всегда на озере.

– Чудной ты, право, – она смотрела в ясное, открытое лицо мальчика-рыбы и теплые волны омывали ее душу. – Говорят, что у себя в школе ты самый способный. Окончишь университет, станешь ученым-ихтиологом. Совсем не плохо. Живи на озере, изучай, чем оно дышит.

– Но это ж так долго! У меня терпенья не хватит.

– Терпенья?

– Ну да. Как же там одному?

– Через год и я приеду, поступлю в медицинский. Будем хоть каждый день встречаться.

– А озеро? Его-то мы с собой не захватим. Ну, где ж это видано, чтоб рыба без озера, а?

Девушка улыбнулась, положила голову ему на плечо. Она не боялась соперничать с озером, потому что еще не знала мужчин, не знала, что рано или поздно их затягивает водоворот непостижимости. И если они и сходят с ума насовсем, то лишь тогда, когда загадка ускользает, не дается в руки, ведет в бесконечность. Она пока не требовала от него больше того, что сам он с готовностью нес в своем сердце, поэтому меж ними не пробегали тени.

– Рыба, я соскучилась по тебе!

– И я по тебе, Асель!

Асе нравилось, когда он так называл ее. Асель... В этих звуках – протяжное дыхание Иссык-Куля, медленный говор долинного ручья, тихий шелест яблонь за окном.

Чтобы продлить свидание с ней и озером, Кадыр теперь возвращался домой тоже вплавь. Под кожей, что была продублена соленой водой и ветром, таились способные на взрыв и неутомимость упругие мускулы. Внешне его не примешь за атлета, но тем, кто схватывался с ним в драке, приходилось худо. И все-таки даже к завзятым драчунам Кадыр бывал снисходителен: едва противник слабел, он хлопал его по плечу и отпускал на все четыре стороны.

Весной, когда никто еще не рисковал купаться, он уже плыл через залив.

– Ты окончательно решил, Рыба? С твоими оценками хоть куда примут.

– Ничего, обойдутся.

– Тебя призовут в армию. Терять два года... Зачем?

– Я приобрету целых три.

– Как это?

– Вместо пяти институтских два армейских – вот и вся арифметика. На три года раньше я встречусь с тобой, с озером.

– Но институт не всем по зубам. У тебя, может, талант. А для армии любой...

– Странно, – прервал он ее. – Неужели ты не понимаешь?

– Понимать-то понимаю, – загорячилась она. – Но нынче же не военное время.

– Как знать, – проговорил он задумчиво и, махнув ей рукой, погрузился в озеро.

То лето прошло, промелькнуло, отцвело приозерными луговыми травами. По вечерам с гор спускалась прохлада. Но Кадыр продолжал плавать через залив. Озеро было тихим, оно бережно брало его в свои ладони, несло, чуть покачивая, к другому берегу, где ждала Ася. Подолгу они плавали вместе, то кружа вдоль огромного малинового шара, оброненного в озеро западным солнцем, то, если задерживались допоздна, устремлялись по светящейся лунной дорожке.

Вскоре задули холодные ветры, озеро насупилось, тугими желваками по нему заходили волны.

– Ты не провожай, – сказал он. – Встречи куда приятней. Правда?

– Пиши, – отозвалась она. – Я буду ждать тебя!

Он оказался веселым, неунывающим парнем, этот мальчик, плавающий через залив. Он писал об армейской службе так, будто всю жизнь проходил в кирзовых сапогах и гимнастерке, будто для него привычны солдатские походы, боевые учения и содрогающаяся от взрывов земля. «Все идет как надо, – писал он. – Имею поощрения от командования. Возможно, получу отпуск. Очень соскучился по тебе. Передавай привет озеру». Потом письма пошли реже, с загра-



ничным штемпелем. И стало ясно, что отпуска ему не видать. «Выполняю интернациональный долг, – писал он. – Сколько всякой нечисти развелось на Земле... Ничего, все будет в порядке. Время бежит быстро – и близится срок свидания с тобой, озером, Родиной».

– Ты что печалишься, дочка? – мать подходила к ней, обнимала за плечи. – Вернется твой парень, куда ж ему деться. Слава богу, не война ведь сейчас.

– Как знать, – отвечала она, – как знать...

Народилось новое лето, раннее и дождливое. Даже среди песка и галечника прорастала трава, вспархивали тонконогие анютины глазки. Ручей, что впадает в залив, набух зеленоватой, глинистой водой, которая растворялась в озере и уже несколько метров спустя была почти под стать ему самому. Птицы летали низко, предвещая тепло и обильную влагу.

Ночью Ася проснулась от жуткого рева, что взлетал в немыслимую высь, откатывался и снова взлетал. Когда рев доходил до верхней точки, до своего предела, хотелось заткнуть уши и выть.

– Что это, мама?

– Озеро разбушевало. Как с цепи сорвалось. Спи, дочка. Говорят, стоном да грохотом оно нутро себе очищает.

Но Ася так и не заснула. То ей мерещилось, будто стучат в окно, и она вскакивала, понапрасну вглядывалась в темень, то ее бросало в дрожь, и она поплотней укутывалась в одеяло. А утром, увидев издалека Керима, старшего брата Кадыра, который, ссутулившись, направлялся к их дому, она сразу все поняла, выскочила за дверь и по-мчалась к Иссык-Кулю.

Меж тем озеро умолкло, и только сурово и величественно перекатывались его беспредельные воды. Ася бродила по берегу с ощущением пустоты и растерянности. Ей чудилось, что здесь она не одна, что рядом с ней кто-то движется, тревожится, живет. Она останавливалась – но сразу все замирало, она шла – и все приходило в движение. Это не испугало Асю, наоборот, приподняло, укрепило ее, позволило оторвать взгляд из-под ног, посмотреть окрест, посмотреть на залив. По нему вспыхивали, перемещались, исчезали и появлялись вновь шустрые блики подступавшей зари, а сама вода в заливе была светло-зеленого цвета, как выцветшая на солнце солдатская гимнастерка.

*Сын жана библиография*

**Нурзат
КАЗАКОВА**

ЧЫНДЫК ЖАНА ЧЫГАРМА

**Арслан Койчиев.
Мисмилдирик (Беделдеги каргыш).
Роман. «Турар», 2011.**

Эгемендикке ээ болгону кыргыз адабиятынын абалы кубанта да, күйүнтө да турган жагдайда. Бул туурасында адабиятчы К.Асаналиев «Постсоветтик доор. Адабий тагдыр» аттуу макалалар топтомунда сандык жактан өскөнү менен сапаты сакталбай калган кыргыз адабиятын сөзгө алгандыгын белгилеп өтүшүбүз керек. Азыркы кыргыз адабияты (К.Асаналиев эгемендүүлүктөн кийинки кыргыз адабиятына «постсоветтик» десе, М.Жумаев «өткөөл мезгилдин адабияты» деген аныктама берет) эркин өнүгүп, учурунда бийликтин укуругунан коркуп, көркөм изилденбей, жазылбай калган тарыхый доорлордун жана инсандардын сүрөтү «түркүн түсү» менен тартылып, бөксөбүз толуп, кемтигибиз толукталып, ошол эле учурда мистикалык, детективдик, фантастикалык ж.б. чыгармалар жаралып жатса, учурда акча табуунун базар жолуна түшкөн, же болбосо, өзүн жазуучу атап, чыгарма жазымыш эткен «агымдын» «аксак чыгармалары» аралашып жатканы андан көп.

Ушул фондо жаш жазуучу Арслан Капай уулу Койчиевдин «Мисмилдирик (Беделдеги каргыш)» романы аттын кашкасындай бөлүнүп турат.

Арслан Койчиев кесиби боюнча тарыхчы, тарых илиминин кандидаты, журналист. Аталышы көпчүлүктүн бүйүрүн кызыткан «Мисмилдирик (Беделдеги каргыш)» романы автордун көркөм адабияттагы алгачкы чабыты. Чыгарманын аталышы көпчүлүк окурман-



дарга сөзсүз түшүнүксүз (мен бул сөздү атайы оозеки социологиялык изилдөө кылып, филологиялык билими барлардан да, жоктордон да, башка адистиктеги адамдардан, карапайым калктан да сурап көрдүм. Тилекке каршы, сөздүн маанисин чечмелеген эч ким болгон жок), бар болгону кашаанын ичиндеги «Беделдеги каргыш» деген кошумчадан улам мааниси терс сөз окшойт деп түкшүмөлдөйсүң. 1969-жылы Э.Абдуллаев жана Д.Исаевдин редакторлугу менен жарыкка чыккан «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» «мисмилдирик» эмес, «миспилдирик» сөзү кездешип, дайынсыз жок болуу, жок кылуу, жоготуу, өлтүрүү маанисин түшүндүрөт. Демек, автор сөздү тыбыштык жактан өзгөргөн абалында колдонгон. Тилекке каршы, азыркы замандын жаштары сөздүн маанисин билмек түгүл, колдонбогонун айтпасак да белгилүү. Кантсе да, автор романы менен азыркы муундун сөздүгүн жаңы бир сөз менен байытты десек туура болот (анткени роман учурда жаш муун арасында популярдуу чыгармага айланды). Аталышын чечмелөөдөн улам чыгарманын уңгусун бир үй-бүлөнүн мисмилдириги аркылуу бүтүн кыргыз элинин Үркүндөгү геноциди түзгөндүгүн байкайбыз. Жекелик аркылуу жалпылык туюнтулуп, окуялар типтештирилген экен. Негизи эгемендүүлүктөн кийинки кыргыз адабиятында тарыхый чыгармаларды, башкача айтканда, тарыхый заманды, же тарыхта жашап өткөн адамдарды чагылдыруу, «коктулук» чыгармаларды (адабиятчы М.Жумаевдин атоосу) жазуу тенденциясы күч алган. Албетте, бөксөнү толтуруу керек дечи, бирок бардыгы эле тарыхый чыгарма жанрына туура келбейт. Тарыхый чыгарма – ириде көркөм чыгарма, андыктан жазуучу тарыхый маалыматтарды алып, фактыларды изилдеп, даярдык көрүп, натыйжада көркөм ой жүгүртүүнүн бийиктигинен, дагы бир жолу кайталасак, көркөм чыгарма жаратуусу абзел. Мына ушул багыттан алып караганда, Арслан Койчиевдин «Мисмилдириги» – Үркүндүн алдындагы кыргыз жашоосун кудаян уруусунун турмушу менен чагылдырып, Үркүн темасындагы чыгармалардын катарын толуктаган роман болуп калды.

Негизи жазуучу Казат Акматов туура белгилептир¹. Чыгармада тарыхый мезгил сүрөттөлүп, кыргыздын ошол кездеги жашоо-турмушунун өзгөчөлүгү, элдин түшүнүгү, жаңылыктарга башы маң болуп, замбирек согуш куралы экендигин түшүнбөй аңырая карап, суу менен дүрмөттөлөбү деп, алдына барып, боо-боосу менен кырылып, анан да душманга сөөк калтырбайлы, кордойт деп чаап барып,

¹ Акматов К. Жарк этип келген чыгарма // www.kyrgyztuusu.kg, 2013, 25.01)



дагы окко учкан эпизоддору чындыкка шайкеш чагылдырылат. Албетте, кыргыз жоону найза менен тосуп, айбалта менен чапкан, абалта, найза кудаяндын ар бир боз үйүндө сайылып турат, мунун өзү кыргыз качан болсун жоого даяр деген сөз. Бирок орус калмак эмес, алардагы согуштук куралдын күчтүүлүгүн жана какайган тартибин чыгармада жалгыз Камбар болуш гана түшүнгөндөй, болбосо эл тарабынан шайланган Шабдандын тукуму, окуп-чокуган Мөкүш элге телефон туурасында кабарлап, устундарды талкалатканы менен, эмнегедир согуштук куралдар тууралуу ооз ачпайт, согуштук тактиканы колдонбойт, кармашууда кол башчылык сапаты көрүнбөйт. Автор Мөкүштүн образын тереңдетип ачып берүүнү максат деле кылган эмес. Ал романда хан көтөрүлүп жатканда жана орустарга сес көрсөтүп, кат жолдогон учурларда гана катышат. Тарыхта бул окуя туурасында сарбагыш, атаке болушундагы эл биринчи козголуп, 28 туу (28 уруунун туусу) көтөрүлүп, кыргыздар орустарга бир катар талаптарын коюшканы белгиленип жүрөт. Албетте, Мөкүш ойлогондой эле, кара кыргыздар биригип, Николай падышаны тааныбай, өздөрүнүн ханын шайлаганын орустар түшүнөт. Мөкүштүн ойлогон ою оңунан чыкпай, ал хан болуп оомат сүрбөй турганы романдагы кан көтөрүүдө кийиз буралып кетип, Мөкүштүн кулап кете жаздаганынан көрүнүп, кийизге салып өз ханын шайлаган кыргыздар өрөпкүп, куралдуу казак-орустарга каршы чыгып акыры эл тукум курут болуп кете жаздады. Ошентип, улуу Үркүн башталып кетти.

Натыйжада карапайым, момун эл кырылып кала жаздады. Көчмөн турмушта жашаган, «ат – адамдын канаты» деген учкул сөзү бар калкына гана ишенип, орус жоого каршы колуна курал албай аттанганы жоого сөөк калтырбаган ата салтын бек тутуп, окко учуп опот болгондордун өлүгүн алып чыгабыз деп, андан бетер кырылганы сезимге так сала таамай сүрөттөлөт. Эрдемсиген жигиттердин аң-сезимин жазуучу ошол мезгилдин панорамасы менен кеңири жана ишенимдүү ачып берген.

Романдагы каармандар туурасында сөз кыла турган болсок, элдик баатырлардан Нарбото, атка минерлер арасынан Камбар болуш, орус өкүлдөрүнөн чакчарылган пристав, жаш муундун өкүлдөрүнөн Мукай, карыялардан Калыбек, Толтой, Карагыз жана андан сырткары арткы планда Мөкүш, этнограф, Михаил жана карапайым калк бар.

Нарбото – элден чыккан кашкөй баатыр. Ал – өлүктү кытай черүүсүнө калтырбай, сөөгүн этинен ажыратып алган намыскөй жигит, Михаилдин башын айбалта менен жара чапкан канкор жана чыгарманын соңунда уулу Мукайды табыштап, андан жар-



дам күткөн Камбар болуштун ишеничи. А.Койчиевдин Нарботосу оруска көз каранды эмес, ал ээн-эркин жүргөндү сүйгөн, ошол эле учурда элдин камын ойлогон баатыр. Ошондон уламбы, Нарбото эл арасында барктуу. Окуянын баяндоочусу Мукай Камбаров да ага жакын. Тилекке каршы, кара күчү болсо да ал орус менен болгон кармашууда жапайы тактикага салып, жеңилүүгө учурап, өзү айткандай бир нече орустун колкосун суура албай калат. Баатырдын ичинде аткара албай, көксөөсү суубай калган арман бар, ал арман романда ыр менен айтылат:

Эки дүйнө арманым,
Тилеги жаман паашанын,
Тик алдынан бет келип,
Каруусунан албадым,
Карыштыра урбадым.
Оозу жаман арамдын,
Кантейин,
Кар жилигин какпадам!
Ниети жаман арамдын,
Кантейин,
Кар жилигин чакпадам!

Албетте, жогорудагы арман – бир эле Нарботонун эмес, жалпы кыргыз эр азаматтарынын арманы. Ошентип, романда кыргыздын эр жигитинин моделин Нарбото алып жүрөт десек жаңылышпайбыз.

Романда экинчи бир каарман – Камбардын образы карама-каршылыктуулугу менен өзгөчөлөнүп турат. Камбар – кудаян уруусунун башында турган болуш, элдин үмүтү, тирөөчү. Эл андан жазганат, айтканын аткарат. Адилеттүүлүгү да бар, ошол эле учурда ал «кол ийрисине тартат» дегендей, падышанын буйругуна ылайык аскерге алынуучулардын тизмесине жалаң кедей-кембагалдарды тизмелеп берип, оруска жагынуучулук мүнөзү болгон чындыгы менен сүрөттөлгөн. Камбардын мүнөзүндөгү бурулуш эл оруска каршы түп көтөрүлгөндө, катылып жаткан тууну алып чыкканда байкалат. Ал элин ойлоп, уруусунун аман калышы үчүн бүткүл мүмкүнчүлүгүн жумшайт. Жазуучу Камбардын тагдыр жазмышын түшү аркылуу аян берет. Камбардын түшү кызык, анын түшү кандайдыр бир деңгээлде Т. Касымбековдун Нүзүбүнүн түшүнө окшоп кетет. Түштү чыгарманын композициясына А. Койчиев адабий таасирленүүдөн улам киргизгенби деген ой келет, себеби эки түштүн окшоштуктары

бар. Окшоштугу – эки каармандын тең түшүнүн аягына чыкпай, моокуму канбай калганында. Т. Касымбековдун «Сынган кылыч» романында Нүзүп өлүмгө баш коёр алдында өткөн өмүрүнө саресеп салып, түшүн эстеп: «Баары өзүм жоругандай келди... Аттиң ошондо түзүк моокум канбай калды эле, бат ойгонуп кеттим эле... Мына а да келди...» – деп, аны өлүмгө буюрган Шералынын акылсыз чечимине кейип турганы бар. «Мисмилдириктеги» Камбар да эл башкарып, орус тамырларына жакындашууну каалап, Мукайды орус-тузем мектебине берип окутуп, орусча таанытып, катчы болсо экен деп тилеген болуштун түшү аялы жоругандай болбой, тескери чыкты. Түшүндөгү ок тийген аркар көрсө өзү экен, Камбардын колго түшүп, артындагы туягы Мукайдын орустун приставынын колунан аман калганы менен кийин башка системанын курмандыгы болуп, аркасынан туяк калбай, мисмилдирик болушу небак эле түш аркылуу аян берилген. Камбар түшү төп келбей, тагдыры башка нукка бурулганын «Сынган кылычтагы» Нүзүп сыяктуу болуп эскерип өтөт.

Чыгармада элдик акыл-ойдун уюткусу Калыбек карыянын образында чагылдырылат. Карыянын элдин арасында кадыр-баркы зор, Камбар менен Нарботонун ортосундагы чатактын чечилишинде ал чоң роль ойнойт, анын акылман жүйөсү Камбардын акыл токтотушуна өбөлгө түзөт. Мына эми ошол акылдын ээси, Ормонду, Кененсарыны көргөн Калыбек карыя орустарга элчиликке аттанышып, «элчиге өлүм жок» деген дипломатиянын жазылбаган мыйзамы сакталбай, айры менен өлтүрүлүшү, чөптүн арасына көмүлүшү удургуп турган жигиттерди андан ары сүрөдү. Романда Калыбек карыянын, саяпкер Толтойдун жазыксыз өлүмү, ашууда кудаяндын белгиси салынган кийизди жамынып, жалгыз калган Карагыз апанын тагдыры ошол доордун ачуу чындыгын көзгө сайып көрсөтүп турат. Канча бейкүнөө жандар өлтүрүлүп курман болгону, алакандай кыргыз тукум курут болуп кете жаздаганы көркөм ачылат. Ашууда калган Карагыз апанын «Кудаяндын тукумун курут кылгандар жакшылык көрбөсүн. Эки дүйнөдө жакшылык көрбөсүн! Кудаяндын убалы жетсин түбүңө, убалды башыбызга салган падышасы баш болуп бизчилеп ач бел, куу жондо өлсүн, тукуму соолсун! Тозок бар экени чын болсо, укум-тукуму тозокто өрттөнсүн» – деп каргаган каргышы тийип, падыша үй-бүлөсү менен жок болду... Каргыш романда символикалуу мааниге ээ.

Каарман же окуянын эмне болуп бүтөрүн чыгарманын башталышында эле купуя билдирүү Арслан Койчуевдин чыгармачылык ыкмасы сыяктанат. Маселен, баш каарман Мукайдын тагдыр жаз-



мышын «...казанактын көзүндөй болгон терезеден жарык деле кирип жарытпайт» деген сүйлөмүндө эле берип, эми анын бийликтин чеңгелинен кутула албастыгын, бир кезде Карагыз апасынын тукум курут болуп кетпейли деген коркунучу иш жүзүнө канча жылдан кийин болсо да ишке ашканын туюндуруп турат.

Мукай – кыргыз эли башынан кечирген эки доорду көргөн адам, ал эл кырылган Үркүндү көргөн, «бөрк ал десе, баш алган» 1937–38-жылдардын курмандыгы. «Мисмилдирикте» ал – башкы каарман жана негизги баяндоочу. Роман ретроспективдүү ыкмада жазылып, башынан кечирген окуяларды түрмөдө жаткан Мукай эстеп отурат. Мукай бала кезинен сөзгө жакын өскөн, анын көркөм сөзгө ынтызарлыгын чоң энеси Карагыз апа калыптандырган. Тегерегинде болуп жаткан окуяларды жүрөгүнөн өткөрүп, өзгөчө маани берип жүргөн жаш бала Мукай тагдырына «балта чапкан» «Карагыз апанын каргышы», «Нарботонун арманы», «Токмок казаты» аттуу эске сактап калган ырларын жазып, натыйжада дал ошол чыгармалар каармандын мисмилдирик болушуна алып келип олтурат. Тоталитардык режим, 1937–38-жылдар канчалаган эр азаматтарды жок кылды, ошолордун бири – Мукай Камбаров да Үркүн алдындагы көк көз приставдын кароолунан, кеңири маанисинде, падышалык бийликтин укуругунан кутулса да, кийин сүйүнүп тосуп алган замандын курмандыгына айланып олтурат. Мезгил демекчи, мезгил – улуу өзгөрүш, анда жашоо-турмуш гана өзгөрбөстөн, адам тагдыры да өзгөрөрү романда жаңырып турат.

Кыргыз адабиятында көбүнесе 1916-жылдагы окуялар сүрөттөлгөн чыгармаларды талдоодо кыргыздардын кырылганын айтып, карапайым орустардын кырылганы, алар көргөн азаптар айтылбай калат. Кыргыздын себепчиси ким да, кандай жагдай ушул апаатка алып келди? Жооп бир. Падышалык бийлик. Орто Азияны колонияга айландыруу максатын көздөгөн орус бийлигинин саясаты тууралуу Кыяс Молдокасымов төмөндөгүдөй маалыматты берет: «Көчүрүлүп келген элге кыргыздардын жерлерин тартып берүү үчүн 1905-жылы атайын Келгиндер башкармалыгы түзүлгөн. Бул башкармалыктын ишке кириши менен кыргыздар ээлеп келген жеринен ажырап, тоо тарапка сүрүлүүсү күчөгөн. Келгиндер башкармалыгынын атайын Жобосу иштелип чыккан соң, алар Жер жобосунун 120-беренесине таянып, кыргыздар пайдаланып келген жерлерди артыкбаш жер катары тартып ала баштаган»². Арслан Койчиевдин романында

¹ Молдокасымов К. 1916-жыл. Эркиндик үчүн күрөштүн барактары жана сабактары // www.barakelde.akipress.org



да падышачылыктын дал ушул жер тартып алуу иштери кудаян уруусуна тиешелүү Бетеге-Таш аркылуу ачык, таасын сүрөттөлөт. Натыйжада, карапайым мужуктар арасынан күнөөсүз набыт болуп, карапайым эл бийликтин курмандыгына айланган. Романдагы кыштактын өрттөлүшү, чиркөө кызматкерлеринин өлтүрүлүшү, орустарды камап туруп өрттөө эпизоддору жазуучунун объективдүүлүгүнөн кабар берет.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз прозасына Арслан Койчуев Үркүн жана 1937-жылдагы репрессиянын залалын баяндаган «Мис-милдирик» (Беделдеги каргыш)» аттуу романы менен кирип, өзүн жазуучу катары тааныта алды. Орус адабиятчысы В.Ф.Асмустун: «Творческий результат чтения в каждом отдельном случае зависит от всей духовной биографии читателя» деген сөзү бар. Анын сыңары ар бир адабият күйөрманы жана окурман романды окуп, өзү баалашы жана өз деңгээлине жараша кабыл алышы керек деген ойдобуз.



Замандаш



«КЕГЕТИНИН СУУСУ КИРГЕНДЕ ХОРГО АЙЛАНАТ»

Сталбек Бактыгулов бүгүнкү күндөгү кыргыз музыкасынын балбаны деп сыймык менен айта алам. Мындай улуу сөздү өзүнүн замандаштары да, музыка дүйнөсүндө аралашып жүргөн жакын адамдары да шардана кылууга эмнегедир дилин бербей келишет. Дегинкисинде, кыргыз көркөм өнөр жамааты дагы да болсо баалуулукка бийик баа бере ала турган маданий деңгээлге өсүп жете электиги байкалып турат. Ошондой шартта ар ким өз көмөчүнө күл тартып күйпөлөктөп жүргөн эле жагдай. Таланттуу чыгармалар көбүнчөсү көмүскөдө калган учурлар көп, айрым менменсинген композиторлор өз дареметтерине жараша музыкалык чыгарма жарата салып, таасири бар адамдарга кошоматчылык кылып, жагынып ортозаар чыгармасын шедевр катары жар салып даңаза кылмай адат. Ошол чыгармачыл адам чиновник кейпин кийип калса кызмат абалын пайдаланып, болбосо аны тегеректеп учуп жүрүшкөн жетим көпөлөк окшомолордун жалган мактоосуна арбалып, чыгармаларын байма-бай сахналарга ойнотуп жатканы эч кимге жашыруун эмес. Классикалык музыка боюнча тарыхы өтө эле кыска кыргыз элине өзүнчө эле музыка пайгамбары болуп көрүнгүлөрү келгендер С.Бактыгуловду эстерине албай койгондугу өтө өкүнүчтүү. Болбосо тагдырдын жазмышы менен алты сандан мүчүлүш болуп, балдак менен жүрүп калса эле ага текебердик менен кароого эч кимге укук берилген эмес. Ошондой тагдыр менен күрөшө билип жөн гана кара курсактын камын ойлобой, жер үстүндө тирүү жан жүрөт деген атка конгусу келбей алпурушканы кандай гана эрдик. Күнүмдүк тиричиликтен улуу максаттарын бий-



ик коюп, айрым бир көпкөлөң, тилинде тирсеги бар өнөр чалыштарга теңелбей, карандай чыгармачылыктын гана жолу менен келатат.

Албетте, кыргыз сахналарында ойнолуп жаткан музыкалык чыгармалардын чоң музыка дүйнөсүндө анын өз орду бар. Ал чыгармаларды жерип, кемсинтүү сайпаналык болот. Бирок тоо канчалык бийик болсо зоболосу ошондой даңазалуу болгондой, ар бир чыгарманын бийиктикке умтулуусу, башкалардан өзгөчөлүгү болот. Ошол бийиктикти багынтып бактылуу минута С.Бактыгуловго чагылгандай жарк этип өзү келди.

* * *

Балалык кезди эскерүү кандай ыйбараттуу. Кайран гана мезгил, өлүп тирилсең да кайрадан кайрылып келбес сыйкырдуу закым. Ырасында эле, бул өмүрдө жалаң кызыктуу жана ыракатка бай күндөр балалык учурга гана таандык экен. Балалык күндөрдө кайгы-капа, ач-ток менен жумуш жок, акча кайдан келет, ал кандайча сарп кылынат деген түйшүктү билбей, күлкү коштолгон оюн-зоокко жуурулушуп өткөн бир учур экен да.

Кегетинин балдары эс тартканда, сөзсүз, Моло деп аталган тоонун чокусунга чыгышар эле. Ошол чокуга биринчи чыккан күн эч качан эстен кетпейт. Ал окуяны кайрадан эстетип жаткан Сталбектин ошондогу эрдиги. Негедир биз бала кезде Сталбектин алты санында мүчүлүш бар экендигин байкачу эмеспиз, анын таянган эки балдагы биз үчүн адаттагы көрүнүш сыяктанчу. Биз Сталбекти эч качан сенин денеңде мүчүлүштүк бар деп бетине айтып көргөн эмеспиз.

Ал дагы менин ушундай мүчүлүштүгүм бар эмеспи деп тартынып жалтанчу эмес. Биз өзүбүзгө кандай талапты койсок, андан да ошону талап кылчубуз. Кай бир учурларда аны аяп коюу, жеңилдик берүү дегеле болгон эмес. Моло чокусунга биринчи чыкканда Сталбек биз менен чогуу эле. Иче турган тамагы салынган чүпүрөк баштыгын асынып, тимеле жоо чапчудай жөнөгөн. Кызыкты кайдан көрөсүң! Сталбек балдагын кенен таштап, жорголоп жөнөсө артынан кичинекей кадамыбыз менен биз ага жетпей келе жатканыбызды сезип желкебиз курушкан. Жекирип алган жайыбыз да бар эле: «Молонун башында сага эт бышырып, бирөө күтүп турат дейт, жутунбай акырын баспайсыңбы» – деп.

Молонун башына Сталбек биринчи болуп чыккан. Ал өтө жеңил болчу. Молого бара турган жол да оош-кыйышы жок ыңгайлуу эле. Биз артынан жете барганда Сталбек Молонун чокусунга чыгып алып бүт ааламга кулачын жайып, эки колун булгалап кыйкырып жатыптыр. «Эх-ээй, кең аалам, мен улуу тоонун башына чыгып келдим.

Кыйынчылык да, жолтоо да көргөнүм жок. Буга чейин үнүм айылымдан алыс угулбай жатса, азыр бүт ааламга кайрылып жатам. Мен бул жашоого жөн келген эмесмин. Ааламды солк эттирген чыгарма жазам деп келгенмин. Мен ошол чыгарманы жаза турганымды биринчи жолу бүт ааламга жарыя кылып жатам. Ушул ниетимди кең ааламга Кегетинин шамалы алып учуп таратсын, жанымдан учуп өткөн канаттуу куштар кабар кылышсын, асманда каалгыган ак булуттар шыбырап айтып барышсын, менин алдыма койгон максатым кыял болбой анык болоруна үстүмдөгү көк асман күбө болсун, астымдагы аскар тоолор коштоп турсун, атыр жыттуу тоонун чөбү кубат берсин, алыста шаркырап аккан Кегети суусу жигер арттырсын!»

Дал ошондой болду. Ортодон отуз жыл чамасындагы мезгил өткөндө С.Бактыгуловдун «№ 2 симфониясы» Вашингтондо, Москвада, Улан-Батордо жаңырды.

Бул музыка шедевринин кандайча жаралышы автордун сыр сандыгында, ал эми ага сахнадан өмүр берүү, угармандардын берген баасы өзүнчө чоң тарых. Бу саам да арга жок ачуу чындыкты жазууга туура келип турат. С.Бактыгуловдун «№ 2 симфониясын» казак композитору Э.Рахмедияев «Ала-Тоо симфониясы» коомдук музыкалык фондусунун алкагында Америка Кошмо Штатында өтүүчү конкурска жиберген. Конкурста бул музыкалык чыгарма жогорку баага татыктуу болуп дүйнөлүк мыкты театрлардын сахналарында өтүүчү академиялык концерттерде ойноо макамын алган.

Дүйнөлүк классикалык музыкалардын сахналарда байма-бай жаңырып туруу максатында америкалык белгилүү дирижёр Чарльз Ансбахер Кыргызстанга келип концерт койгон. Концертте улуу композиторлор Л.В.Бетховендин № 5 симфониясы, П.И. Чайковскийдин «Оркестрдин коштоосундагы скрипка үчүн концерт» деген гениалдуу чыгармалары менен катар С.Бактыгуловдун «№ 2 симфониясы» ойнолгон. Бул окуя С.Бактыгуловдун чыгармачылыгындагы эң бийик жетишкендик гана болбостон кыргыз музыкалык маданиятынын тарыхындагы эң урунттуу окуя эле.

Концерт жогорку деңгээлде өткөн. Ага өтө өкүнүчтүү жана кечиримсиз окуя да кошо жалганган. Музыка генийлери Л.В.Бетховен жана П.И. Чайковский жер үстүндө жок, алардын музыкалык экинчи өмүрү жашап жатат, ал эми музыкалык жаңы шедевр жараткан автор С.Бактыгулов залда отурган. Тартип боюнча чыгармасы ойнолгон тирүү авторду сахнага чакырып, астына гүл коюп, сыпайкерчилик көрсөтүү кажет болчу. Зор бакытка чөмүлгөн композитор С.Бактыгулов да ошону күтүп жаткан. Композитор сахнага чакырылбай калган. Ошо менен сахнанын көшөгөсү тартылган. Жаш курак курч болот эмеспи, бозала чаң болуп отуруп калган атасын



көргөн уулу атырылып, сахнага барып дирижердөн сураган, «№ 2 симфониянын» автору залда отурбайбы, эмнеге сахнага чакырылган жок дегенде, дирижёр: «Биз концерт коюлуп жаткан элдин каада-салтын сыйлашыбыз керек, театрдын жетекчилиги «№ 2 симфониянын» автору чолок, эгерде аны сахнага чакырса ал мүдүрүлүп жыгылып кетсе уят болобуз, бүгүнкү даңаза менен өтө турган концерттин бедели түшүп калышы ыктымал дешкен, ошол кыязда автор чакырылган жок» – деп ымандай сырын айткан. Бирок ал атактуу дирижер шедевр симфониянын тирүү авторун сахнага чакырбай койгонум менин өмүрүмдөгү эң чоң кемчилигим болду деп айтып өкүттө кайткан.

Композитор С.Бактыгуловго тартууланган кубаныч зор учурунда ошентип айрым бир кара ниет чиновниктер тарабынан ыраа көрүлгөн эмес.



Өткөн кылымдын жетимишинчи жылдары жаш таланттардын башын бириктирген «Тоо жылдызы» деген адабий ийрим болор эле. Анын жетекчиси Беганас Сартов болжолдо жок адам. Идиреги бар чыгармачыл жаштарды байкап калса аларга дем берип, келечеги не жол көрсөтүп турар эле. Бул ийримге кыргыз кыйырынан келген жаш улан-кыздар дайрага куйган булактай болуп агылып келе берчү. Сталбек ошол ийримдин активдүү мүчөсү болгон. Б.Сартов С.Бактыгуловдон мыкты прозачы чыгарын күткөн. Өзү адабият күйөрманы болгондон кийин Сталбектин музыкалык жөндөмүнө салкыныраак мамиле жасачу. Учурунда жаш автордун айрым аңгемелерин басма сөз беттерине жарыялануусуна көмөк көрсөткөн. Ким билет, улуу устат Б.Сартовдун өмүрү кыска болбогондо, С.Бактыгулов баш-оту менен адабият майданына аралашып кетет беле. Б.Сартов нечендеген жаш таланттарды жетим калтырып, о дүйнө кете берген. Өзү менен өзү калган С.Бактыгуловду тагдыр музыка дүйнөсүнө жетелеп кеткен.



Учур болгон, С.Бактыгулов кыргыз музыкалык жамаатына таарынып, ооба, сөздүн анык маанисинде кадимкидей таарынып, Москвага кетип калган.

А кезде жаш композитор көптөгөн музыкалык чыгармаларды жаратып, эл оозуна алынып калган. Мекенди таштап кетүү, албетте, оңойго турган эмес, анын бир гана себеби, жаш композитордун иштөөсүнө шарт түзүп берүүнү мындай коёлу, даяр чыгармаларын



сахнада ойнолуусуна бут тосуулар болгон. Атүгүл айрым бир атка минерлер С.Бактыгуловду башка ишке жөндөмсүз, жөн гана музыка жамаатына жабышып жүргөн бир пенде дегенге чейин барышкан. Ошондуктан С.Бактыгуловдун бул жоругу кыргыз маданият билермандарын анча деле дүрбөлөңгө түшүргөн эмес.

Россия, улуу Россия! Алыкул акын жазгандай, «Эй, Россия, Россия бир боор энем, мен өндүү тоо кушуна койнуң кенен». Акын ырасында эле Россиянын айкөлдүгүн, кенендигин, чыгармачыл адамдардын кадырын тааный турган өлкө экендигин таасын жазган экен.

Чоң борбордо С.Бактыгуловго кыялында эңсеген чыгармачылык шарт түзүлгөн. Орус композиторлору жаш таланттын чыгармачылыгын жогору баалаган. Россияда өткөргөн жылдарын композитор кусалык менен эскерет, өзгөчө ошол узак жылдары өзүнө курдаш да, дос да, өнөктөш да болуп калган орус композитору Галина Голяминанын моралдык, материалдык колдоо көрсөткөн жаракөрдүгүн эстеп ыраазы болуп калат. Галина Голяминага болгон жүрөк сырын Сталбектин өзүнүн сөзү менен айтуу жөндүү болуп турат.

«Москва шаары мен үчүн чыгармачылык бешигим. Москва шаары мени эң кыйын кезеңде өз койнуна батырып алган. Мага жылуу жай болгон, ниети таза адамдар менен тааныштырган, дүйнө-таануу ойлорумдун алкагын кеңейткен, Москва эң бир жанга жагым кереметтүү жер ортону. Москванын табиятына мүнөздүү кышы суук болот. Жылуу жактан келген мен үчүн, анын үстүнө бутум оорулуу болсом катуу суукту көтөрө албай калган учурларым болчу. Жан кыйналган учурда жаман ойлор чамгарактап бүт денени чырмап алат. Дүйнө тарып, жашоо күндөрүң карарып, ой бир азапка малынасың. Тууган жер алыс, жардам сурай турган эч кимим жок, энем байкуш жанымда болсо адатынча жүн жоолугун буттарыма орой салып, терим шоргологуча куурма чайын таптап берип, мээримине бөлөнөт белем, досторду ойлойм, алардын бирөө жарымы жакында жүрсө бакылдап-шакылдап кирип келип ооруп турганыңды элесине албай: «Ооруп атам дегениңди качан коёсуң, ушинтип эле үтүрөйүп жүрө бересиңби» – деп, келген ооруну бөлмөдөн кууп чыгат беле, ким билет, ошентип жан айласын таппай турган учурумда жардам керек болуп Галина Голяминага телефон чалам. Ал менин чыгармачылыгымды жогору баалаган орус композитору, шамалдай тез жетип келет. Мени ороп-чулгап мончого алпарат. Суукка урунуп калбасын деп кайрадан жылуулап бөлмөмө алып келет. Бир жолкусунда катуу оорудум. Тиги дүйнө көзүмө көрүнгөндөй болду. Галина Голяминага телефон чалайын десем биз барчу мончонун кезеги кыздарда эле. Кезек менен жуунар элек. Жалпы мончого түшүү мен үчүн эч ылайыгы жок. Жанымды оозума тиштеп, оорум өтүп кетер деп бүк



түшүп жата бердим. Кайдан кетсин жармашкан оору. Аны да билип турам. Эмне болсо ошо болсун, Галина келип жанымда отуруп турса да жаным жай ала түшөр деп көнгөн адат боюнча телефон чалдым. Учуп-жетип келди Галинам. Ал-акыбалымды көрүп эле мен азыр бир айласын табам деп бөлмөдөн чыгып кеткен. Көрсө, ал мончодого кыздарга жагдайды түшүндүрүп, мага орун бошотуп келиптир. Ошо күнү мени кийинтип жатып суроо салып калды:

– Сталбек, апаң барбы сенин?

Чочуп кеттим, бар дедим дароо эле.

– Сен жүрөгү муз, мерез бала болгон турбайсыңбы, – деди ал. Ойлонуп калдым, мен апама эч жаман сөз айткан эмес элем, балким, чоң шаарда жүрүп убагында татыктуу белек-бечкек жөнөтө албай калгандырмын дегичекти Галина:

– Апаң сени бу дүйнөгө алты саныңан мүчүлүш болуп келгениңе өмүр бою жүрөгү сыздап келет, эми азыр отуздан ашканча сүйгөн жар күтө албай, үй-бүлөсүз жалгыз өтөбү деп ойлонуп, чоң кыйноонун азабын тартып жүргөн кези, аял албайсыңбы, – деди. Жооп берген болдум:

– Мен бүт өмүрүмдү жалаң музыкага арнап, так өтөйүн дедим эле.

– Анда сен киши болбой кал, музыка кудайдын берген шыбагасы, андан тирүүндө кутулуп кете албайсың, а сен дүйнөдөгү ыйык деп бааланган апандын көңүлүн жай кылышың керек, аял алып, үй-бүлө күтүшүң керек, – деди жандай көргөн кыз жолдошум Галина.

Ошондо дагы бир жолу ынанганым, бул жашоодо дили ак, ниети таза адамдар кара өзгөй, көрө албас пенделерге караганда алда-канча көбүрөөк болот турбайбы».



Тууган жердин касиети күчтүү. Адамдын башынан ылдый алтын төгүлүп турса да тууган жердин топурагын басып, абасын жутуп, суусун ичкенге не жетсин. Сталбек алыста жүрүп жараткан чыгармаларынын ноталарын тун баласындай тутунуп жүктөнүп алып кайрадан мекенине келген. Тууган жер кучак жайып тосуп алган. Бирок тууган жердин музыкалык жамааты мурдагыдай эле мерес, түнт, жайдары эмес эле. Чыгармачылык менен эргип жүрө бергенден сырткары үй-бүлө куруш, балалуу болуу, алардын жашоосун камсыз кыла турган башка бир жашоо болорун керт башында туйду. Ал тиричилик деп аталып, жаза турган чыгармаң да, жашай турган өмүрүң да мен боломун деп моюндан кезеп калды. Буга чейин акча топтобой, жалаң нота барактарына түшүрүлгөн музыкалары жардам бере албай кабырганы кайыштырып турду. Сталбек тиричилик кысымы-

на моюн сунуп бүк түшүп берген жок, болбосо жалдырап ар кимдин колун карагысы да келген жок. Ал кур намысты мага ким коюптур деп таксист болуп, жүргүнчү ташып, үй-бүлөсүн бакты. Чыгармачылыгын таштаган жок. Ошол учурду көрүп-билип турушуп кыргыз музыкалык жамааты кол сунуп жардамга келе алган жок. Кандай гана өкүнүчтүү. Өкүнгөндө не, анын баары өттү, кетти, азыр Сталбектин балдары чоңоюп эрезеге жеткен, каректен агылган көз жашка барабар аталык камкордукту жүрөктөрү менен сезишип ыймандуу чоңоюшту. Ата жолун жолдошкон жок, ар кимиси өз тагдыры менен алпурушуп, ата-энесинин жанында жашоо улап келет.

Тууган жер Сталбекке мээрин төктү, үй-бүлөлүк бакыт берди, чыгармачылыгынын деңгээлин көтөрдү, тууган жерге таазим.



Ортодон бир топ жылдар өткөндөн кийин С.Бактыгулов менен кайрадан жолугуштым.

– «Курманжан датка» балетин жазып бүттүм. Бир өмүрдүн кубаты ушул чыгармада калды окшойт, – деди композитор.

– Музыкалык балет деген жазуучунун тили менен айтканда олчойгон роман жазуу деген эле кеп эмеспи. Канча мөөнөттө жазып бүттүң? – дедим мен.

– Оо, мунун тарыхы кызык, – деп барбалаңдады курбум жаш балача, – «Курманжан датка» балетин жазуу кыргыздын көрүнүктүү композиторлоруна сунуш кылынган. Мен катышкан эмесмин. Ал ортодо убакыт зуулдап өтүп, белсенген композиторлор биринин артынан бири баш тарта берип балеттин жазылбай калыш күмөндүгү туулган. Ошол учурда таасири күчтүү адамдар тарабынан мага сунуш болгон. Алгач мен да баш тартайын дегем. Бирок сунуш кылган адамдын патриоттук сезимди кызытып жибергени, анан да музыка жамаатында көрөңгө түгөнүп калган кез ушубу дегени намыска тийип жиберди. Ошол эле күнү кечинде шымаланып балет жазып киргем.

– Жашыруун болбосо канча мөөнөттө жазылып бүттү?

– Бир айдын ичинде, бу жашоодо тиричилик, үй-бүлө деген бар экендигин унут калтырып күндүр-түндүр алектенип иштегем.

Мен Сталбек курбумдун музыка дегенде жанын берген өжөрлүгүнө тан бердим, жаш болуп туруп бата берип жаңылбаган экемин деп ичимден корстон болуп калдым.

Бул саптар Сталбек курбумдун портретинин бир гана сүртүмү. Мында курбумдун кай бир кубанычы да, кайгысы да, тилеги да, арманы да айтылган.



«Курманжан датка» балети жазылып бүтүп, чыгарманы сахнага коюу маселеси каралып жатканда бир композитор замандашы ордуна тура калып: «Ушу чолок да балет жаза алат бекен?» – деп кызаңдап калыптыр дейт. Ошол залда автордун отурганын көзүнө илбей калса керек. Ошондо Сталбек ордуна туруп: «Ооба, ушу балетти бир айдын ичинде чолок жазып бүтүп, кыргыз элине берип жатат» дегенде тиги ары жоктун деми сууп, күйбөгөн жери күл болуп отуруп калган экен. Ириген ооздон чиреген сөз чыгат деген ошол. Негизи, адам баласы өзүнүн ойлогон тилегине жете албай калып, көксөгөн бийиктигин башка бирөөлөр жеңип алса, ичи күйүп калган пенде тиги кишиге баары бир чыгармачылык жактан тең келе албаганын сезип, анын башка кемчиликтерин издей баштайт. Бу жолку окуя ошонун кашкайган мисалы. Ырасында, сүйлөй келгенде жагалданышып, өздөрүн дегеле маанилүү сезгендер батынып жаңы балет жаза алышпады, аныгын айтканда, чыгармачылык дареметтери жеткен жок, болбосо сыйлык менен наамдарга ач көздүк менен ээ болуп композитор чыкма атангандар да чоң жоопкерчилик келгенде билмексен болушуп четке чыга бермей адат.

Кыргыз классикалык музыка жамааты дымып, көрөңгөсү көөнөрүп турган мезгилде Сталбек курбум бараандуу музыка берметин тартуулаганы кандай сыймык.



Кайсы убак болбосун биз бала кезде ырдап чоңойгон эки сап ыр менин кулагыма жаңырып турат.

«Кегетинин жылуу жумшак шамалы,
Алып келет атыр жыттуу абаны».

Муслим агабыздын ыры. Кийин соңунда Муслим агабыз Кегетинин гимни деп ыр жазган. Ырдын маанисине келиштирип Сталбек курбум обон чыгарган. Бул ырды ар бир кегетилик инсан жатка ырдайт. Бул ыр Кегетинин тоолору күңгүрөнгөндө угулат, Кегетинин суусу киргенде хорго айланат, жазгысын кызгалдактар менен коргошун гүлдөр ырдап чыгышат, ушул ырдын обону менен ободо канат кагып бүркүт шаңшыйт.

Бул ыр биздин балалыктын ыры, бизге күн тартуулаган жашоонун ыры.

Өмүрбек КАРАЕВ



Каламдаш



КЫРГЫЗДЫН ДЭРСУ УЗАЛАСЫ

Жазуучулар кызык журт келет. Анткени ар кими ар башкача жапан ой багат, анан аларын эзели эч кимге жеңилип бербейт, көжөрүп көнүп койбойт го, чиркин! Өз-өзүнчө мүнөздөрү, баскан жолдору, адаттары... бар. Биринен бири кызык. Баары тең өздөрүн Гений сезишет! Жазгандары бүтүндөй эле Шедевр! Албетте, арасында калбаат ой багып, опол-тоодой иш жасап жаткандары да бар. Алар сейрек, адатта, көпчүлүктүн көзүнө төш кагып көрүнүшпөйт. «Ак карга» болгусу келбей, айыл-апада эле тынч жүрүшөт. Ошондон улам ар кими тууралуу аңыз кептер көп.

Мен да «Бөрү баатыр», «Жөжө акын», «Белек хан баяны» окшогон бир топ китептердин автору **Сабырбек** (Бейшембиев) байкемдин жанда жок жапакечтиги, айрыкча, кытай-дунгандан ашып түшкөн иштермандыгы жөнүндө көп угуп жүргөм. Сөз арасында: «Тамынын чатырына өстүргөн помидор, бадыраңынан жегемин» – деп калчу Алым (Токтомушев) байкем да. Ал адам калп айтпайт.

Беш жылга кетти, ал орто бойлуу, чымыр, кызыл чийкил, башынан ак калпагы түшпөгөн Сабырбек агам менен таанышканыма. Анын Жети-Өгүздүн тоо этегиндеги Жон-Булак айылында ак сарайдай үйү турса да, ага тушташ Ырдык капчыгайында жалгыз карайлап там салып, төмөндө шаркырап аккан дайра суусун жүз метрдей бийикке чыгарамын деп тоо кесип не кылат дегендерин угуп үч жылдай мурда атайын барганым бар. Чын экен, бадалдуу тар капчыгайды өрдөй аккан дайранын жээгинде эки кабат ак тамды көргөнүмдө эле Аллам оозума келди! Машине эмес, жөө адам жете албаган жер-

ге кабаттап там салып не азап десең? Айылдагы тегиз жерге там сала албай жатса тактай-кирпичин кантип ташып, үйдү кантип салды? Көрсө, казандай таштарды казып, оодара тартып, майдасын терип... өзү жол чаап чыгыптыр! Айылдан бери беш чакырымдай, тоо жолуна чейин бир чакырымдай келет... борчук таштары булайган буйтка, атчан кишиден алда бийик белдердин жону керте чабылып, соёлоно жол кеткенин көргөндө эле не деген зор эмгек деп жаканды кармайсың. Жол жээгинде тизилип, сайга кулатылган чулу таштар аны күбөлөп турат.

Ал ал болсун, укканыма ишенбей, капчыгайды өрдөп, калдырата таш агызган дайра суусунун чын эле жүз метрге көтөрүлүп, кыялай чабылган арык менен улам бийиктеп, жыбыттап агып турганын көргөнүмдө көзүмө ишенбедим! Эч кандай насосу, катып койгон барасы да жок. Суу нугун кубалай жондун башына чейин текшерип чыктым. Жондун капталы ойку-кайкы, кыя кесилип, тепкичтете жогору кеткен арыкка толо. Айрым жерлери киши боюнан эки-үч эсе бийик кол менен казылган. Жери таштак. Аны Сабырбек байке жалгыз казып чыгыптыр. Сугаттан жөөктөлгөн суу шаркыратма болуп дал үйдүн маңдайынан куюлуп турат. Керемет!

Быйылкы барганымда ал шаркыратма үч кабат болуп өзгөртүлүптур. Үйдүн терезе алдында кочкул кызыл розалар бажыраят. Бет маңдайда кереге-ууктарын өзү темир зымдан ширетип, ак таар менен жап алган боз үйү маңкаят. Ичинде килемдер төшөлүп, жабуулары түстүү оймолонгон. Боз үйдүн капталындагы көлмөчөдө тегерете бакалары тизилген фонтаны да суу чачып турат. Мындай тоо фонтаны бөлөк эч бир жерде болбосо керек. Андан нары бассаң эле бак алдында чатырлуу чарпая. Кааласаң жыгач орундуктарга олтуруп эс ал, шахмат ойно, китеп оку... чыгармаңды жаза бер. Ал, кырка тигилген бактын наркы жагына балык көлмөнү да казып жибериптир, кайран кайратман байкем! Анын узундугу 53, туурасы 27, тереңдиги 4–5 метрдей келген көлмө бүтүндөй кол менен казылып, топурагы кырдапта ташылган. Ошол, опол-тоодой эмгек, ишти толугу менен Сабырбек байкем жалгыз жасап чыгыптыр! Күрөк-кетмен менен жер казып, топурагын мүшөккө салып ташып, тегерегине таш тизип... не деген эмгек, күч-кайрат! Ар кимдин эле колунан, эркинен келе бербес. Түрмөгө кесилген киши да жасабас (өз эрки менен дегеним да) анчалык ишти. Ал түйшүктүн канчалык оорлугун байкемдин туурулган, калың чор баскан колдорунан, ысык, терден тотуккан жүзүнөн эле дароо байкоого болот. Ал көлмөгө болсо суу сол тарабынан жандай аккан дайрадан агып кирип, оңдон шаркыратманын суусу куюлуп, ашыгы жеңдей нугунан сызылып агып чы-



гып турат. Таштан ташка соёлонуп аккан суунун жээгине, ага жанаша секиге төрт миңдей талдын, алма, өрүктөрдүн, ак кайың, абрикос, карагат, кара өрүктөрдүн көчөттөрүн да тиккени эле не деген эмгек, түйшүк. Дайра жээгиндеги талдардын көлөкөсүндөгү ашканасын, идиш-аяк, күрөк-балта, отун сактоочу кампасын айтпай ак кой. Адамга керектүүнүн баары бар. Алар ал болсун, ушул элден алыскы капчыгайда, тоо-токойдо жападан жалгыз жашоонун өзү эле эмне деген эркти талап кылат, эмне азап?! Жаш болсо да бир жөн, Сабырбек байке жетимиштен ашты. Жок, анын чапчаң кыймылдарын, дайыма жайдары мүнөзүн, шайдооттугун карап туруп жыйырма жашты жөн эле алып ыргытасың. Анын жаштыгын кажыбас эмгек сактайбы, же тоонун абасы, касиети таасирин береби, белгисиз. Балким, экөө теңдир. Же, чыгармачылыктын кудурети колдоп турар. Дегинкиси тоодой кара жумуштарды да, томдуктарга тете роман, повесть китептерди да томкоруп жатат Сабырбек байкем.

Ошондо эсиме качаңкы каарман – Дэрсу Узала келе калды. Ооба, өткөн кылым башындагы В.Арсеньев жазып, А.Курова тарткан кадимки Дэрсу Узала. Адамдардан атайылап четтеп, чытырман тайгада жападан жалгыз, жаратылыш менен жалгашып жашаган ал чындыкты да, бакытты да өзүнөн, өз дүйнөсүнөн издеген тайтак буттуу чукча чал тууралуу көп жыл илгери окуган элем. Эсиме катуу батып калган экен ал тайгалык мерген, Сабырбек байкем экөөнү окшоштуруп жибердим. Рас, экөө тең катаал табигат арасында, жалгызжапалуу, өз чындыгын өздөрүнөн издешкени менен окшош. Татаал да, терең табылгыс да ал акыйкат пенденин өзүндө, жандүйнөсүндө жашайт турбайбы. Аны ак билгендер гана адамдардан алыс бекинип, жакындарына жапачылык салбай жалгыздап издешет тура. Бирок Дэрсу эски кепеде жашаса, Сабырбек байкем эки кабат үйдө турат, чукча чал керелден-кечке чөп, тамыр издеп кара курсагынын камынын гана артынан жүрсө, кыргыз карыясы күрсүлдөтө кеткен чаап, арык казып, тоого суу чыгарып, там салып, бак тигип... кечкисин компьютерине «минип алат» да романдарын «чапкылайт» же көңүлүн өйүткөн көйгөйлөрдү гезиттерге жазып жиберет. Дэрсу кат тааныбаса, Сабырбек байкем Алматыдагы айыл чарба, Фрунзедеги политехти бүтүп, чоң кызматтарда иштеген жогорку билимдүү кызматкер болгон.

Азил-чындан: минтип азап чегип башыңызга не күч келди, жок дегенде айыл өкмөтүндө иш үйрөтүп, же эжемдин жанында эле ысык чайын ичип жата бербейт белеңиз, – десем, Сабырбек байкем көздөрүн кыбыңдата, мыйыгынан жылмайып:

– Ээ, досум, «алыс жол – атты сынайт, жер иштетиш – эрди сынайт» деген бар эмеспи, адам, жаратылыш, сулуулук – ушул үч сөзгө

дүйнөнүн бар керемети батып кетерин билсек кана! Тирүүлүк, бакыт деген ошолор тура. Жанкубаты менен, акчасын бири катып, бири чачып жүрсө, мага окшогон дагы бирөө экөөсүн тең тоого чачып жүрөт, – дейт тамаша-чындан. – Өрдөсөм колотумду – өмүрдө жаз, Жыттасам гүлдөрүмдү көңүлүм жаш, – деп жамактап жиберет. Таланттуу кишиге айла жок экен да.

Байкемдин өмүр жолу өзүнчө узак кеп, укмуштай окуяларга бай. Анын «айныкейи кармагандарын» эми эч ким кайталай албас: Алматыда окуп жүргөнүндө Жөжө деген акындын ырларын угуп, анын туулган жеринин дарегин сураштырып жүрүп таап алып (тээтигил эле миң чакырымдан алыс, түндүк-чыгыш Казакстандын Семей, Өскемен тарабында!) жер кезип, ачка-ток болуп кандашын издеп барганы өзүнчө жомок. Барса, ал атактуу кыргыздан чыккан ак таңдай акыныбыз жүз жылдай эле илгери каза болуп калган болуп жатпайбы! Бирок ал сапарынан куру келбей айтылуу ал акындын не бир бизге белгисиз, кымбат тарыхын, ырларын, ага байланыштуу аңыз-кептерин чогулта келген. Кийин аларын китеп кылып чыгарды (азыр толукталган вариантын чыгара албай келет, каражат жок). Эгерде антип «жаңылбаганда» Жөжө акыныбыз жөнүндө көп нерсени билбей калмак экенбиз.

Кийин эле, жыйырма жылдай мурда Бөрү баатырды жазамын, анын Кытайдагы калмактарга кун кубалап барган жолун өзүм басып көрүп, чынын айтамын деп Эркештамдагы бажы башчылыгындагы жооптуу ишин таштап салып Кытайды кыдырып кеткеничи! Эч кандай уруксат документсиз, камап салабы, ишимден айдайбы, эмне болом менен эч иши жок. Жыйынтыгында, мыкты тарыхый роман жазылды (чыныгы баасы берилбей келет). Анын окумдуулугу, оттуулугу ошончо – китеп суроо-талаптын көптүгүнөн үчүнчү жолу кайрадан басылып жатат. Ал чыккан жылдар ичинде ага тете тарыхый роман жазылган эместигин жакшы билемин.

Авам жөнүндө айта берсе аңыз көп... «Дәрсү Узалалыгы» эле канча?!

– Аттиң! Ушул тоо арасындагы томуктай үйүмө акын-жазуучулар жайында жамырай келип, таза абадан дем алып, кымыздан ичип, бакылдаша чер жазып кетип турушса кана! – деп шыпшынат Сабырбек байкем, – ал үчүн дагы азыраак иш-шарт түзүүм калды...

Ушундай угуттуу адам бар кыргызда. Анан жазуучулар калкы жакырланып кетишти деп кантип айтышат?..

Айдарбек САРМАНБЕТОВ

*Жарык*

**Юлий
ХУДЯКОВ**
(Россия)

ТҮРК ЖАНА МОНГОЛ ЭЛДЕРИНИН СӨӨК КӨМҮҮ САЛТЫНДАГЫ КУРАЛ-ЖАРАКТАР

XIX–XX кылымдардын башындагы изилдөөчүлөр тарабынан белгиленгендей, Теңир-Тоодогу (Тянь-Шандагы) кыргыздарда жана казактардын Каспий боюндагы аймактарында мүрзө үстүндөгү курулуштарды кооздоп жасоодо кошумча каражат катары колдонулгандардын арасында найзанын учу менен шырмыйлар, мамылар, туулар, бунчуктар, жаа-жебелер жана күмбөздөрдөгү курал-жарактардын сүрөттөрү бар.

Кыргыздардагы сөөк көмүү салтындагы найзаларды колдонуу усулу жөнүндөгү маалыматтар XVIII кылымдын аягына туура келет.

Белгилүү этнограф С.М.Абрамзондун, кыргыз изилдөөчү Абдыкалык Чоробаевдин маалыматына караганда, ошол заманда азыркы Ак-Талаа районундагы Ак-Терек жергесинде өз убагында бири-бири менен касташкан эки баатырдын (Кемпир бала жана Чомой баатыр) сөөгү ушул усулда коюлган. Маселен, Чомой баатырдын мүрзөсүнө найзасы орнотулган. Бул – баатырга «тиги дүйнөдө» өзүнүн каршылашканы менен согушканга мүмкүнчүлүк ыйгаруу үчүн жасалган «арга» эле.

Маркумдун мүрзөсүнө ар кандай буюмдардын, ошондой эле курал-жарактардын кошо коюлушу мусулмандыкка чейинки ишенимдердин – байыркы бутпарастыктын жана теңирчиликтин ж.б. өзгөчөлүктөрүнө дал келип, мусулмандардын сөөк коюу салтындагы негизги эрежелерине каршы болгон.



Кыргыздардагы курал-жарактар камтылган мүрзөлөрдү изилдөө XIX кылымда башталган. Ушул сыяктуу мүрзө эстеликтерин эң алгачкылардан болуп Ч.Ч.Валиханов иликтеген. Анын 1856-жылкы саякаты маалында Ысык-Көлдөгү Түп суусунун алабында ушундай мүрзө табылган. Бул окумуштуу тарабынан чийки кыштан салынган, үстүңкү катмары кыйгачынан коюлган кыштардан тургузулган төрт бурчтуу коргондун сүрөтү түшүрүлүп алынган. Бул мүрзөдө бунчугу менен жыгач шырмыйы жантайыңкысынан орнотулуп, жыгачка керилген жиби менен кошо жаа бекитилген. Ушул эле кыргыз көрүстөнүндө кашкарлык усталар тарабынан курулуп, кооздолуп жасалган Салмаке уруусунан чыккан кыргыз баатыры Ногойдун күмбөзү жана анын баласы Жантайдын сүрөтү Ч.Ч.Валиханов тарабынан тартылып жазылган. Күмбөздүн бийик кире бериши (портал) жана шыбы (купол) болгон.

Ушул эле эстеликти кийинки 1857-жылы орусиялык саякатчы П.П.Семенов Тянь-Шанский келип көрүп, толугу менен сүрөттөп жазып кеткен. Бул саякатчынын айтуусуна караганда, 1842-жылы каза болгон баатыр Ногойдун күмбөзү Тасмада, Жыргалаң менен Түптүн ортосунда жайгашып, туугандарынын тапшыруусу менен «эң мыкты кашкарлык усталар» тарабынан салынган.

Бул анча чоң эмес эстелик чыгыш мусулман архитектурасынын стилинде салынып, анын төбөсү жана мунарачасы болгон. Төбөсү өзгөчө одоно дубал сүрөтү (фреска) менен кооздолуп тартылган. Сүрөттө баатыр Ногой колунда узун найзасы менен ат минип, анын артында баласы, атчан Чоң-Карач, андан ары Ногойдун үй-бүлөсүнүн бардык мүчөлөрү жана көптөгөн жүк артылган төөлөр камтылган.

Күмбөздүн курулушу (сүрөттөрү менен кошо) Ногойдун туугандары үчүн кымбатка турган. Алар кашкар усталарына эки жамбы күмүш, эки төө, беш ат жана үч миң кой төлөшкөн.

Бул маалыматтарга караганда, XIX кылымда тянь-шандык кыргыздарда көрүнүктүү баатырлардын мүрзөлөрүнө өздөрүнүн курал-жарактарын коюу же болбосо кабырларына колунда куралы менен кошо маркумдун сүрөтүн тартуу салты орун алган.

Ушул сыяктуу маркумду коюу салты кээ бир казактардын топторунда да учураган. Бул жөнүндө бодо малдын куйруктары же болбосо туулар бекитилген шырмыйлар коюлган күмбөздөр айгинелейт. XIX кылымда буга окшогон мүрзө эстеликтери И.А.Кастанье тарабынан казак талааларынын түндүк, чыгыш жана түштүк райондорунан эскерилет.

Казакстандын Каспий боюндагы талааларында мүрзө эстеликтеринен тасма байланган шырмыйлар табылган. Бул аймакта XX кы-

лымда таш мүрзө эстеликтеринде жоокердин атрибуттары: туулар менен найзалар, жаа жана саадактар, кылычтар, айбалталар, аскер кемерлери жана камчылар табылган. Бул табылгалар жана сүрөттөр маркум болгон казак баатырларынын аскердик каармандыгын символдоштурат.

Бул сыяктуу салт Теңир-Тоодогу кыргыздардын сөөк коюу ырым-жырымында XX кылымдын экинчи жарымына чейин өзгөртүлгөн түрүндө сакталып калган. С.М.Абрамзондун кыргыздардын арасынан чогулткан материалдары боюнча, сөөк коюлуучу казанактын ичине согуш найзасы орнотулуп, мындай мүрзө ичинен киши кенен айлана тургандай болуп курулган. С.Абрамзондун ою боюнча, курал-жарактарды кыргыздар сөөк коюуда гана эмес, маркумду эскерүү ырым-жырымдарында да колдонушкан. Информатор Нуралынын маалыматына караганда маркумду эскерүүдө, маселен, аш учурунда, кыргыздар жоокерди элестетип кийинтилген кишинин тулкуларын эки-үч атка отургузушкан, алардын кемерлерине кылычтарын байлашкан. Бул аттарды маркум баатырдын найзасы, кылычы менен куралданган аштын өзгөчө бир катышуучусу кайтарган.

XX кылымдын башындагы Ф.А.Фиельструп чогулткан маалыматтарга караганда, куралдарды колдонуу буряттардын бакшылык сөөк коюу салтында да кездешет. Маркумдун сөөгүн өрттөгөнгө бардык керектүүлөрдү дайындаган соң, маркум үчүн атайын ат жабдыкташкан. Атка эң эле бай кооздолуп жасалган ат-жабдыкты жана эң жакшы ээрди токуп, андан кийин ат мамыга байлашкан. Сөөк коюу салтынын катышуучулары мындан соң маркумду атка отургузушуп, эки киши эки жагынан кармап, бирөөсү тизгинден жетелеген. Атка отургузардан мурун маркумга өзүнүн коргонуучу курал-жарактарын толук кийгизишкен. Сөөк коюунун жүрүшүндө маркум минген ат алдыда баскан, артынан бардык туугандары ээрчиген.

Башка маалымат боюнча, бурят бакшысынын сөөгүн койгонго даярдаганда, аны да өтө адеми жабдыкталган атка отургузушкан. Маркум отургузулган атты эки киши – жалоши (тизгин кармагычтар) жетелеген, астыда тугши жүргөн, ал маркумдун туусун (туг) кармаган. Артта келе жаткандар маркумдун турак жайын үч жолу айланышып, бир канча аралыкка барып, жебени артты көздөй атышып, андан ары жөнөшкөн. Башка маалыматтар боюнча, кудиндик буряттарда бакшынын сөөгүн коюп, кайтып келе жатышканда, мурдараак артты көздөй атылган жаанын огун жерден алып үйгө келишкен.

М.Н.Хангалов, батыш бурят-бакшычылыктын сөөк өрттөө ырымы боюнча көргө коюуну аткаруудагы ырааттуулугун калыбына келтире алган. Маркумду коёрдон мурун, ага эң жакшы кийимдерин кийги-



зишкен, эгерде мүмкүнчүлүк болсо, жаңысын тигишкен. Ага тирүү кезинде эмне кийип жүрсө, ошонун баарын кийгизишкен. Кемерине кыны менен бычакты, кашыгын, тамеки баштыгын байлашып, жанына жаа, саадакты жебелери жана найзасын кошо коюшкан.

Ушул сыяктуу маалыматтар, буряттардын сөөк көмүү салтындагы өзгөчөлүктөр Ф.А.Фиельструп тарабынан да белгиленген. Окумуштуунун материалдары боюнча, маркум бакшынын сөөгүн ардактуу жерге коюшуп, жанына бакшынын бардык буюмдарын, ошондой эле маркумдун аскердик курал жана соот-шаймандарын – жебелери менен саадак, кабы менен жаа, кылыч, найза жана башка зоболону баса белгилеген курал-жарагын жана буюм-тайымдарын жайып коюшкан.

Б.П.Шишло тарабынан анализденген материалдарга караганда, кыргыздарда маркум эркек кишини боз үйдүн ичинде бир учу жерге сайылып, бир учу боз үйдүн сыртына чыгып турган найза символдоштурган. Бул найзанын учуна маркумдун жашына карата дал келген атайын белгиленген желек байланган. Маркум жаш болсо – кызыл желек, орто жаштагы маркумга – кара желек, карыган адамга – ак желек тагылган. Көч убагында желекти каза болгон кишинин атынын алдында алып жүрүшкөн.

Өзгөчө «найза сындыруу» жөрөлгөсү колдонулган. Бул жөрөлгөнү аткаруу үчүн атайын чакырылган жигит найзанын жыгачын тең ортосунан сындырышы керек. А.Т.Толеубаевдин материалдары боюнча, найзаны сындырган киши алиги маркумдун жесирине үйлөнүшү керек болгон. Бул – мурдатан даярдалып коюлган адам болгон. Бул ырымдан кийин найзанын жыгачын мүрзөгө сайып коюшкан, башка бир маалыматтар боюнча аны желекчеси менен кошо өрттөп жиберешкен. Найза сындыруу ырымы казактарда да кездешерин өз убагында И.А.Кастанье да белгилеген.

Кыргыздардын XIX кылымдагы мүрзө эстеликтерин изилдеген Б.А.Дүйшеев шырмый же найзасы менен кездешкен күмбөздөрдүн түрлөрүн бөлүп көрсөткөн. Алардын арасынан алдыңкы кире беришинин эки жагына бунчуктары менен шырмыйлар орнотулган мүрзө эстелик өзгөчө белгиленген.

Мындай ырымдар кыргыздардын сөөк көмүү салтында биздин доорго чейин саал өзгөртүлгөн калыбында сакталып келген. Алай ереенүндөгү изилдөөлөрдүн убагында, бул маалыматтын авторлорунун бири тарабынан Күн-Элек, Бүлөөлүү, Кызыл-Алай, Чоң-Дөбө айылдарынан азыркы кыргыз көрүстөндөрүнөн учтуу шырмыйларга бунчуктар – топоздун куйруктары бекитилгендиги далилденди. Мындай шырмыйлардын тышкы көрүнүшү тикесинен орнотулган бунчугу менен найзаны элестетет.



Айрым изилдөөчүлөрдүн айтуусуна караганда, буга окшош жөрөлгөлөр коңшу Тажикстандын Жерге-Тал районунда жашаган кыргыздардын арасында да тараган. Алай өрөөнүнө жасалган илимий экспедициялардын жүрүшүндө кыргыздардын мүрзө эстеликтердеги Кыргызстандын башка райондорунда кездешпеген кээ бир өзгөчөлүктөр Алайда сакталып калганын байкадык. Бул өзгөчөлүктөрдүн катарына топоздун ак же кара куйругунан жасалган бунчуктар бекитилген найзанын учун элестеткен, учу учталган шырмый же мамыларды киргизсе болот.

Түрк жана монгол элдеринин сөөк көмүү жана эскерүү жөрөлгөлөрүндө курал-жарактарды колдонуунун салттуу жана конструктивдик элементтери, балким, орто кылымдардагы жоокердик салттардын изи катары каралышы абзел.

Бул макала Бишкек шаарында өткөн Улуу Кыргыз кагандыгынын түзүлгөндүгүнүн 1170 жылдыгына арналган «Кыргыз кагандыгы түрк цивилизациясынын алкагында: кыргыз таануу маселелери» аттуу Эл аралык илимий конференциянын негизинде даярдалган.



Дастан АЛЫМБЕКОВ

*Талас районунун
Көк-Ой айылында 1999-
жылы туулган. Учурда
7-класста окуйт.*

*Жаштардын рес-
публикалык «Сен сүй-
гөн кыргыз макалы»
сынагынын өзгөчө бай-
гесинин ээси.*

Калемсынак



«ЖАБАГЫНЫ АТ БОЛБОЙТ» – ДЕП КОРДОБО

Саяпкери жарашса, суутуп жарышка салса, тулпардан, албетте, күлүк чыгат.

«Оору кадырын соо билбейт, ач кадырын ток билбейт» дегендей, зеригип олтуруп: «Үмүтсүздүк – шайтанга гана тиешелүү» – деп колума барак, калем алдым. «Бешиктеги баланын – бек болоорун ким билет» дегендей балким, акын, жазуучу болуп калармын. «Жаман иттин аты «Бөрүбасар» дегендей атым – Дастан. Таластын кулунумун. Ысык-Ата районунда жашайм. Жашым он төрттө. Атымды ата-энем азан чакырып, Дастан коёру менен менин да «дастаным» башталган. Төрөлгөндөн он үч күн өтөөр менен, жүлүнүмө оор операция жасалган экен. «Аксак койду – бөрү андыйт» болуп, кийин да улам-улам жүлүндөгү өсмө өсө берип, беш жолу операция болдум.

«Касапчыга мал кайгы, кара эчкиге жан кайгы» болуп биринчи классты окуп бүтпөй, досторум менен топ тебишип ойнобой, эки бутумду кучактап, майыптар коляскасына олтуруп калдым. Ошентип оорулуунун дастаны дагы эле бүтпөйт.

«Аргымак мойнун ок кесет, азамат мойнун жок кесет» дегендей түзүгүрөөк коляскага да жетпедим.

«Чөп чыкпаган жайдан кач, кайрымы жок байдан кач» деген чын экен. Жардам

сурап, байманасы ташыган байларга жазган каттарым жоопсуз калды.

«Жигит болсоң шок бол, шок болбосоң жок бол» деген макалды туу тутуп, «кантала чакса, бүргөгө ыйлап көрүшөсүң» дегендей өзүм теңдүү майып балдар менен эми ырдап чыгайын деп жатам.

«Бирде жигит төө минет, бирде жигит жөө жүрөт», «Жамандыкты – амандык жеңет» дегендей Аллахым «оомийин» деп дартыма шыпаа берсе, коляскадан бошонуп, өз бутум менен да басып калаар күн келээр.

«Эки оору бир келсе ажалыңдын жеткени, эки доочу бир келсе амалыңдын кеткени» болуп, жата берип жамбаш сөөктөрүмдүн эттери качып, оюлуп да кетти.

«Токмогу күчтүү болсо, кийиз казык жерге кирет» экен. Апам: «Китеп оку! Ой, оку!» – деп кыйнап жатып, минтип эссе жазганга да жарап калдым. «Чабал өрдөк эрте учат» – деп сабактарымды үйдөн окуйм. Мугалимдерим колу бошогондо келип турушат. Аларга Алла ыраазы болсун.

«Карчыгага кушуң түшпөсүн да, бакшыга ишиң түшпөсүн». Бакшылар айыктырам деп далай акчаңды сорушат экен, бирок пайда жок.

«Арык атка камчы үйүр, жыртык үйгө тамчы үйүр» болуп жабышкан оору жармашып келатат. «Азбаймын деген жигитти, караңгы түн аздырат» экен.

«Жаш кайың желди сүйөт, жаш жүрөк теңди сүйөт» экен, бирок адамдар коляскачан адамдар менен дос болулары келбейт. Албетте, пайдасы жокторго убакыт короткулары келбейт да.

«Мүнүшкөрдүн кесиби – ит агытып, куш салмак» болсо, меники сыналгы тиктеп, китеп окуп, убакытты өткөзө албай үйдө олтуруу.

«Ак менен кара жарышат, акка кудай болушат». «Куштун сүтү жок, кудай өзү асырайт» го, «Айыгар оорунун дарымчысы өзү келет» – деп Аллахымдын мээримин сабыр менен күтөм.

«Карга сүйөт баласын аппагым деп, кирпичи сүйөт баласын жумшагым» – деп чебелектеп ата-энем жаныман чыкпайт. «Башына тартса аягына жетпейт, аягына тартса башына жетпеген» заманда ата-энем мени жана төрт бир тууганымды багып келатышат. «Атадан алтоо туулсаң да, ар жалгыздык башта бар» болуп кээде жалгызсырайм, буулугам, ыйлайм.

«Балалуунун бели тынат, баласыздын бели сынат». Мен да эрте-рээк айыгып, ата-энемдин белин тындырып, оорун колдон, жеңилин жерден алсам дейм. «Азапты тарткан билет, жүктү арткан билет» болуп, ата-энем да мени менен бирге далай азап тартышты. Аларга ыраазымын. Аллахым, ата-энемдин жардамы менен «ай толгонун



билбейт, жигит болгонун билбейт» болуп боюм эле зоңкоюп баратат. «Теректей бой бергенче, Аллахым, теменедей акыл бере көр» – деп өзүм да чочучу болдум.

«Иттей ала болгуча, бөрүдөй көк болсом» экен. «Бий менен күлкү аякташ, куру кайгыдан пайда чыкпас», «Жигиттин өзүнө караба, сөзүнө кара». «Кайгыңды кайгы экен деп эч ким укпас» дегенге ишенгим келбейт. Эч бир көркөм чыгармага туура келбесе да, «жамандын бир өнөрү артык» экен деп эрикпей кеп-кеңешиңерди жазып коюңуздарды суранам. «Өзүңдү эр ойлосоң, өзгөнү шер ойло» дегендей адабиятта алптар ат салышат эмеспи. Албетте «желдүү боз баланы – жеткире мактаба» – дейт, бирок мактоону жакшы көтөргөн өпкөм бар. «Жылуу сүйлөсө жыла-жыла жылан ийинден чыгат» эмеспи. Бирок «казанчынын эрки бар, кайдан кулак чыгарса», «казаны башканын кайгысы башка» деген макал да бар эмеспи, неси болсо да ичимдеги ийри ойлорумду «төгүп» алдым. Оо, кокуй, «карды ачкан кара казанды сагалайт» болуп кеттимби? Кечир, Аллахым. Эми «ооруну сураса – айыкканчалык» экен да. «Өзү боктой, сөзү октой» экен деп ойлобоңуздар.

«Өткөнгө өкүнбөй, кеткенге кейибей», «кекчил болбой эпчил болуп», Аллахыма тобо келтирип, өзү берген дартына шыпаа беришин, намаз окуп сурануудамын.



Балдар поэзиясы



**Жакыпбек
АБДЫЛДАЕВ**

Көктөм

*Жаз желди,
Гүлдөр жайнап.
Алма бак
Бүчүр байлап.*

*Жел жүрөт,
Булут калкып.
Күн күлөт,
Нуру жаркып.*

*Аскалар
Шиштей учтуу.
Коо-колот
Жыпар жыттуу.*

*Жер – жашыл,
Астан – көпкөк.
Күн барат.
Улам кечтеп...*

Чоккуда

*Жай мезгили. Жайлоодо...
Көз чаптырып койлорго
Тал чоккуда олтурал
Алпурушуп ойлорго.*

*Мурун кайдан билипмин,
Азыр тоодон бийикмин.
Эркелетип жаткансыйт
Маңдайыман тийип күн.*

*Кандай укмуш! Карасаң!
Мага кызык, мага таң.
Булут көчсө тушумдан,
Мен да жылып баратам.*

Жолдо

*Тигинде түрмөктөлгөн,
Булуттар каалгышат.
Ойлорум дүрмөттөлгөн,
Алыска алып учат.*

*Айылым тоо койнунда,
Бейкапар жатты бекен?
Алыскы уулун ойлоп,
Апакет кантти экен?*

*Айдарым жели уруп,
Жайлоонун атса таңы.
Жеңкем эрте туруп,
Жөнөчү уй сааганы.*

Кабагын бүркөп булут,
Көнөктөп жамгыр жааса.
Бөбөгүм чуркап чыгып,
Бет жуучу талчыларга...

Көөдөндөн ашып-ташып,
Кубанычым жашырылбай.
Айылдын тузу тартып,
Баратам үйдү карай.

Сен дагы

Күн мээрили төгүлүп,
Тоо башынан торолду.
Тунук төлтүр талчылар
Тып-тып талып жоголду.

Суулар тунуп, кашкайып,
Колот ылдый жүгүрөт.
Күнгө ыраазы болгондой,
Балатылар күбүнөт.

Көктөл күнүн сагынып,
Куштар көккө талпынат.
Айлананын ажары
Көркөм элес калтырат.

Күн таажысы – боорукер,
Жылуулугун аябайт,
Сен да туруп эртелен,
Аткан таңга салам айт.

Каркыралар

Каркыралар астанда,
Тизилишип саптарга.
Учуп бара жатышат,
Улам жылуу жактарга.

Желе тартып алышат,
Бирдей канат кагышат.
Жайлуу кооз жерлерден
Жаңы достор табышат.

Көлөкө ыры

Узун-кыска ар кандай,
Дайым турал кубулуп.
Эби-сыныл жогунан,
Күндөн калгам жыгылып.

Караан калбай ээрчиген,
Менин атым – көлөкө.
Акпайт суунун шарына,
Бой салышам терекке.

Монитор ыры

Токтогул ГЭСинен,
Ток берген тезинен,
Маанилүү иш кылган.
Монитордун өзү мен.

Күргүштөп агылган,
Кубаттуу Нарындан
Электр шамдары
Эл үчүн жагылган.

Мамыга тууралап,
Зымдарды кыналап,
Заматта жасайбыз
Миллион киловатт.

Кышында, жайында,
Калаага, айылга.
Шашылып ар качан
Шам жагам баарына.



Чоң аттам

Чоң калаадан айылга
Барган кезде биринчи
Тосуп чыгып чоң аттам,
Жаш баладай сүйүнчү.

Анан, кайда барбасын
Ала жүрчү жетелеп.
Кээде сабиз, пиязды
Сугарчыбыз экөөлөп.

Күндөр өттү. Бир күнү
Колдон көрдүм таягын.
Карылыкка баш ийген
Чоң аттамды аядым.

Кышында

Кышында айылда,
Каникул таалында.
Көп бала чогулду,
Короонун жанында.

Канакей, ким дешти?
Бири-бирин издешти.
Каякка барышты
Саамга сүйлөштү.

Айланып турушту,
Аңгеме курушту.
Чанасын сүйрөшүп,
Дөбөгө чыгышты.

Анакай – чар тарап,
Аннакай – карлар ак.
Күтүштөй жылтылдайт,
Каз-катап алма бак.
Өңдөрү кызыды,
Өздөрү ысыды.
Башталды мына эми,
Кыштын бул кызыгы.

Күрөшүп, алышып,
Капталдан жарышып.
Ойношту боз балдар,
Карларды чаңытып.

Теребел чуу болду,
Тумактар буу болду.
Чаналар зымырап,
Төмөнгө зуу койду.

Күн дагы күлүңдөп,
Күбүлдү бубактар.
Кубаныч апкелди,
Балдарга бул ак кар.



Балдарга базарлык



БААРЫН БИЛГИМ КЕЛЕТ

(Сандан санга)

Эшек кулак царь Мидас

«Царь» деген сөз кайдан чыккан? Туура, Цезардан. Байыркы Римдин атагын ашырган жолбашчы, колбашчынын атынан ошентип аталып калган. А немистердин кайзеричи? Ыйык Рим империясынан баштап, Герман империясы кулаганга чейинки мамлекет башчыларын кайзер дечү эмес беле. Ал Кесардан чыккан. Кесарды немистер өз тилинин ийкемине ырастап, «кайзер» деп алышыптыр. А Кесарь дегенибиз Цезарь эле. Бири грекче, бири латынча айтылышы. «Царь» деген улуу даража ошентип оболу Европада жаралып, кийин Россияга өткөн. Алгач Иван Грозный өзүн «царь» деп жарыялаган. Аны менен Россия да алыбеттүү империя экендигин дүйнөгө аныктагысы келген. Андан кийин орус падышалары бүт «царь» аталып кетти.

Король деле ошондой. Улуу Карлдын атынан калган. Улуу Карл орто кылымда немис уруулары ээлеген бүт дээрлик Европаны бириктирип, аябагандай зор империя курган. Эл турмушу өсүп-өнүгүп, илим-билим, маданият гүлдөгөн ал мезгил тарыхта «Королинг Кайра жаралуу доору» деп аталат.

Биздин кыргызда «царь», «король», «император» дегендердин баарын эле «падыша» деп коёт. Бул байыркы перстердин «падишах» дегенинен калыптыр. Андан башка «кан» же «хан» деп коюшат. Арийне, бул уруу башчыларына көбүрөөк тиешелүү экендигин эгемендикке жеткени ишендик сыяктуу. Көрсө, алакандай кыргыздын ар бир коктусунда бирден кан болуптур.

Биз бүгүн кеп кылалы деген Мидас падыша адабияттарда, тарых булактарында, оозеки, жазма аңыз-легендаларда: «Эшек кулак

царь Мидас» – деп аталат. Аты эле кыйгыл күлкү жаратып турбайбы, ошого жараша ал тууралуу имиш-имиш, уламыш-болумуштар бирдеп-экилеп эмес, ондоп-жыйырмалап айтылып, жазылып келди. Кийинки изилдөөчүлөрдүн эсебинде Мидас тууралуу жыйырма сегиз улутта жыйырма сегиз түрдүү тарых-таржымал бар. Маселен, Персияда бир башка, Монголияда, Арменияда бир башка, Ирландияда бир башка дегендей. Бардыгынын тең жоромолунан жомогу көп, акыйкатынан айыңы арбын, күйүтүнөн күлкүсү мол дешет. Кудум биздин Манастагыдай: «Жанында болгон киши жок, жалганы менен иши жок. Кашында турган киши жок, калп-чыны менен иши жок».

Ошентип илгери, илгери өткөн заманда Фригияны Мидас деген царь башкарыштыр. Фригия кайда жайгашканын билесиңерби? Тарыхтан окубадык беле, окуй элек болсоңор, окуйсуңар. Ал кезинде Кичи Азиянын түндүк-батышындагы ири мамлекет болгон. Негизинен, Македония менен Фракиядан ооп келген калк мекендеген. Алмустактын он үчүнчү кылымында Трояга болушуп гректер менен согушкан. Трояны билесиңер. Гомердин атактуу «Илиада» дастаны ошол согушту баяндайт эмеспи. Ал тууралуу адабияттар, илимий эмгектер, көркөм чыгармалар аябагандай көп. Башкасын айтпаганда да кечээ жакындан бери теледен көп көрсөтүлө баштаган Голливуддун «Троя» деген киносу эсиңерде болсо керек. Укмуш кино! Спарта падышасы Менелайдын ашкан сулуу аялы Еленаны троя падышасынын уулу Парис уурдап кетет эмеспи. Гректер менен Троянын согушу ошондон чыгат. Он жыл согушат. Атактуу Ахиллестин «жарымы төгүн, жарымы чын» эрдиги ошондо эбегейсиз даңкталат. Ахиллес ошол согушта өлөт. Троя жеңилгенден кийин анын жерин Фригия ээлеп, X–VIII кылымдарда бир топ күч-кубаттуу мамлекетке айланат. Борбору Гордион шаары болгон экен. Фригияны ошол даражага жеткирген царь Гордийдин атынан аталыптыр.

Уламыштарда Мидас ошол Гордий царь менен аял кудай Кибеланын уулу делинет. Шаан-шөкөт менен күчтүү шарапты жанынан жакшы көрчү экен. Диониске сыйынчу, атүгүл жакшы тааныш болучу, далай жолу бир дасторкондо отуруп, күн чыккандан күн баткыча, күн баткандан күн чыккыча шарап ичип, чогуу шаан-шөкөт курган имиш. Царь – Кудайдын жердеги өкүлү дешчү эмес беле. Мидас царь болгон соң Кудай менен чогуу үлпөт курбай коймок беле. Дионис байыркы грек ишениминде жүзүмзардын, шараптын, шаан-шөкөттүн кудайы эмеспи. Вакх деп да, Бахус деп да айтылат. Анын улуу устаты Силен деген болгон экен. Бир күнкү калың отурушта Мидас карып-арыгына карабай, катуу мастыгынан соолуга элек Силенди таанып, Диониске жетелеп барат. Дионис Силенди көрбөгөнүнө оголе көп жыл болуштур, улуу устатын көргөн көзүнө

ишенбей, кубанычы койнуна батпаган Дионис Мидаска ыраазылык билдирип: «Каалаганыңды айт, баарын аткарайын» – дейт. Мидас көп ойлонуп отурбай: «Колума тийгендин баарын алтынга айлангандай кыл» – деп суранат. Дионис алтындан башка акылыңа эч нерсе кирген жокпу кыязында бир кыйла кыртыйса дагы берген убадасына бекем туруп, Мидастын каалаганын аткарат.

Мидас абалы асмандан издегени жерден табылгандай кубанат. Элестетип көргүлө: бактан алма үзсө, анысы алтын, жерден эңкейип таш алса, мунусу алтын. Бир кесим нан жейм деп тишин сындырып ала жаздайт. Наны ошол замат алтынга айланып атпайбы. Эт жейин десе, эти да алтын, таштай катуу. Шарап ичейин десе, эрдине жетелекте шарабы да алтынга айланат. Мидас ошентип алтынга көмүлгөнү менен ачкалыктан арып-ачып, такыр жүрбөй калат. Өлдүм-талдым дегенде араң Диониске жетет. «Айланайын Дионис, ушул ырыскыңды мага ыраа көрбөй эле кайра ал», – деп жалынып-жалбарат, ыйлап-сыктайт. Дионис абалы ачууланып, айтканынан кайтпай туруп алат. Бирок Мидастын түрүн көрүп, боору ооруп ырайым кылат. «Кем акыл суранычыңды суу жууп кетирсин, Пактал дайрасына барып жуунуп кел» – дейт. Жуунуп келет. Ошондон кийин гана жашоосу калыптуу ыгына түшөт. Ал дайра азыр Гедир дайрасы деп аталат, жээгиндеги кумдары күнгө чагылышып, нур чачып турат экен, ошондуктан ал кум эмес эле Мидастын денесинен күбүлгөн алтындын күкүмдөрү деп коюшат.

Бир деп тур. Экинчи бир уламыштын учугу минтип уланат.

Жылдардын бир жылдарында, күндөрдүн бир күндөрүндө царь Мидас бийликтен чарчайт, байлыктан көңүлү калат. Көпчүлүктүн көзүнө чалдыкпай, алыс барып жалгыз жашагысы келет, карапайым турмуш өтөгүсү келет. Ошентип жалгыздыкты жылоолоп, алыскы Тмол тоосун ылоолоп жүрүп, Пан менен Аполлон мелдешип, өнөр сынашып аткан жапжашыл коктуга туш болот. Байыркы гректер экөөнү тең кудай саначу да. Мисалы, Аполлонду күндүн кудайы, акылмандыктын, көркөм өнөрдүн пири дешчү. Панды токойдун кудайы, мал менен малчылардын пири дей турган. Бирок Пандын түрү тири укмуш суук болчу дешет: бүт денесин тайгадай калың жүн баскан, эчки туяк, теке мүйүздүү кудай экен. Ошого жараша ал малчылардын чогойно чоорун тартып, мелдешке чыгып атпайбы. Аполлон болсо алтын лирада ойноп атыр. Кимиси жеңет? Кимиси жеңмек, Тмол тоосунун кудайы, албетте, Аполлонду жеңүүчү деп жарыялайт.

Чоордун сыбызгыган муңдуу үнү шаан-шөкөт, салтанат-шаңдан көңүлү үч көчкөн журттай калып, жай турмуш, жан тынчтыгын издеп жүргөн Мидаска майдай жагып, көңүлүн катуу көөшүткөн

экен, анын пикирин эч ким сурабаса деле: «Пан Аполлонго караганда алда канча жакшы ойноду, калыстык каякта?» – деп шап ооздонот.

Табитти талашпайт. Орустун ылакабы бар: «Бирөөгө поп жакса, башка бирөөгө поптун зайыбы жагат – дейт. Анын сыңары...» – деп койсо деле болмок, бирок кудайлар антпейт, аларда эки акыйкат жок, бир гана акыйкат бар, ал – өздөрүнүкү.

Мидастын айбаттуу сөзүнө аябай териккен Аполлон: «Абалы жакшылап угуп, анан сүйлөп жүр» – деп Мидастын кулагын чоёт. Кулагы чоюлуп отуруп эшектин кулагына айланат.

«Кудай кылса, кубарыңдын акысы барбы» дегендей, Мидас эшектикиндей эки кулагын өмүр бою элден жашырып өтөт. Таажысын жатса да, турса да албайт. Ал сырды бир өзү, анан чач тарач кулу билет. Кулдун билгени курусун, ал сырды өмүр бою жашырып жүрө албасын сезет да, күндөрдүн бир күндөрүндө эрмен баскан ээн таллаага чыгып, терең чуңкур казып: «Царь Мидастын кулагы эшектикиндей» – деп жели чыкканча шыбырайт. Арийне, ал айтканы кандайдыр бир ажайып күчтүн керемети менен элге жайылып кетет. Кулдун башы алынат. «Жер кулагы – жети кат» деген сөз ошондон калса керек. Бул эми чындыкты жердин жети катына көөмп жашыра албайсың, акыры чыгат маанисинде кеп да.

Ушуга окшогон уламыштардан улам Мидас цардын жоругу жомок сыяктуу сезилет. Бирок байыркы тарыхчылар аны турмушта бар болгон киши катары жазып калтырыптыр. Анда акыйкат үлүшү арбын экендигин биздин замандын тарыхчылары тастыктады. XIX кылымда Ассирия цары Саргон IIнин кол жазмалары табылды. Анда алмустактын 717–715-жылдагы окуялар баяндалып, царь Мидас тууралуу маалымат айтылат. Фригияда аска бооруна аземделип коюлган табыттын изи чыкты. Аны абалтадан эле Мидастын кабыры дешчү. Археологдор Мидас дөөлөтүнүн борбору – Гордион шаарынын сүлдөрүн казып чыгышты. Кыскасы, Мидас жомокто эмес, турмушта болгон адам экендиги далилденди.

Анда эмесе, алтын тууралуу уламыш эмнеден уланып келди деген суроого окумуштуулар: алтын деген асыл темир абалтадан адам кыялын абалатып жиберет, андыктан алтын уламышы Мидастын ашып ташыган байлыгына байланыштуу чыкса керек деп божомолдошот. А эшектин эки кулагычы? Археологдор Гордион шаар калдыктарынан Мидастын сөөлөтү түшүрүлгөн алтын, күмүш тыйындарды табышты. Аларда чын эле цардын сүрөтү эшектикиндей тик турган эки кулакчаны бар териден тигилген таажы кийип түшүрүлүштүр.

Бул эмнеси? Мидас чын эле эшек кулак болгонбу? Андай эмес дешет. Өгүнү байыркы шумерлер тууралуу баарлашпадык беле.

Ашкан акылдуу калк болгон дегенбиз. Акылды аябай сыйлашкан, сыйынышкан. Кулакты акылдын булагы катары караган. Анткени илим-билимди кулак аркылуу илип алат, куйма кулактар гана акылман болот дешкен. Анын жөнү бар, ал учурда азыркыдай жазуусыздуу болгон эмес, китеп, гезит, компьютер дегендин жыты да жок, маалыматты бири-биринен угуп, кулагына куюп алышчу. Андыктан атактуу адамдары, колбашчы, жолбашчыларынын сүрөтүн калдаган узун кулактуу баш кийим кийгизип тарта турган. Царь Мидас, демек, ошондой адамдардын уркуна кирген, же болбосо ошондой кылып тартууга аргасыз кылган.

Арийне, акылман Аристотель ал боюнча башка пикир калтырыптыр. Анын айтымында, царь Мидастын ишмяндары, тыңчылары аябай көп болгон. Кол алдындагылардын ар кыймылын аңдып, ар бир сөзүн царга төкпөй-чачпай жеткирип турган. Азыркы биздин атактуу «Үч тамгадай» (КГБ) кеп да. «Үч тамгасы» күчтүү бийлик ээлерин, кыязы, ушинтип эшек кулак таажы кийгизип даңкташса керек. Демек, Мидастын эшек кулагына Аполлондун эч тиешеси жок болуп чыкты.

Ал эми Мидас өз мамлекетин алмустактын VIII кылымынын аягына чейин башкарганы анык. Атасы Гордий болушу да толук ыктымал. Ал эми энеси аял кудай Кибела болмогу калп. Тек ал мезгилде эл башылар ата-тегин асмандан түшкөндөй, тигил же бул кудайдын эрке баласындай сүрөттөгөндү сүйүшчү, аны менен карапайым калкка айбат кылам деп ойлочу. Биздин азыркы чоңдор деле ошентип атпайбы, бүт эле ак сөөктөн чыкканбыз, бай-манаптан туулганбыз, бери дегенде аталарыбыз чоң молдо болгон дейт, кечээ эле кедей-дыйкандын үй-бүлөсүнөнбүз, атеистпиз деп аябай карганып келишкен... Ал башка кеп.

Даярдаган Алым ТОКТОМУШЕВ



Адабият Жаңылыктары



Депутаттар каршы

24-октябрь күнкү Жогорку Кеңештин жыйынында «Чыңгыз Айтматов атындагы медалды» түзүү жөнүндөгү мыйзам долбоорун четке какты.

Бул мыйзам долбооруна 63 депутат «каршы» добушун берсе, 19у «макул» болушкан. Алардын кимдиги азырынча ачык айтыла элек. Каттоодон болсо 82 депутат өтүшүптүр.

Аталган мыйзамдын долбооруна ылайык, бул медаль маданият, агартуу, илим, адабият жана искусство тармагындагы чоң эмгек сиңиргендерге, ошондой эле улуттарды жакындатууга, тынчтыкты жана достукту бекемдөөгө, мамлекеттер ортосундагы руханий байланышты өнүктүрүүгө салым кошкон жарандарга берилүүчү жогорку сыйлык формасы болмок. Эми анын тагдыры кандай болот? Элибиздин рухий абалы да, ага эмгек сиңиргендер да бааланбай кала береби?..

Эл акыны эсте

18-октябрда Ысык-Көлдүн борбор калаасы Каракол шаарында Кыргыз Эл акыны **Эргешбай Узакбаевдин** өз үйүндө мемориалдык тактанын ачылышы болду.

Ал иш-чарага акындын замандаштары, калемдештери жана меймандар катышты.

«Манас» толук чыкты

«Турар» басмасында кыргыз тарыхында алгачкы ирет Саякбай Каралаевдин 550500 саптан турган «Манас», «Семетей», Сейтек» эпосторунун толук варианттары жарык көрдү. Аталган басмадан «Манас» 2010-жылы жарыкка чыкса, жакында анын «Семетей»



бөлүгүнүн эки китеби жана «Сейтек» басылып чыкты. Алар КР УИАнын Тил жана адабият институту тарабынан даярдалган.

Төрт томдон турган китептердин алгачкы нускалары «Турар» басмасынын директору Т.Мураталиев жана УИА академиги, эпостордун башкы редактору А.Акматалиев тарабынан КР Президенти А.Атамбаевге салтанаттуу тапшырылды.

Мамлекет башчысы баалуу белектерге чоң ыраазычылыгын билдирип, алардын бетачарын улуу манасчы С.Каралаевдин келе жаткан жылдагы 120 жылдыгына карата жыл башында жалпы элдик алкакта өткөрүүнү сунуштап жана ал макулдашылды.

Ч.Айтматовдун мааракеси Москвада

Москвадагы М.И.Рудомино атындагы Чет элдер адабияты китепканасында 24-октябрда улуу жазуучубуз Ч.Айтматовдун быйылкы 85 жылдык мааракесине багытталган иш-чаралардын салтанаттуу ачылышы болуп өттү. Ага Россия–Кыргызстандын элчиликтеринин жетекчилери, маданият министрликтеринин, саясий жана коомдук уюмдардын өкүлдөрү, маданият жана искусство ишмерлери, жазуучунун жакындары, калемдештери катышып, китепканага коюлган атактуу калемгердин айкелин салтанаттуу ачышты.

Мааракенин алкагында Ч.Айтматовдун өмүрү жана чыгармачылыгына арналган даректүү фильм (реж. Б.Айдаралиев) көрсөтүлүп, дүйнө элдеринин тилдерине которулган чыгармаларынын көргөзмөсү, чыгармалар топтомунун толук жыйнагынын долбоору коомчулуктун көңүлүнө коюлду.

Декабрь айында болсо Москванын китепканаларында айтматовдук окуулар, кечелер, конференциялар, жолугушуулар ж.б. иш-чаралар өтөт. Россиянын китепканаларында улуу жазуучубуздун чыгармачылыгына арналган «Чоң окуулар» долбоору уюштурулат.

Атактуу Бүбүсара тууралуу китеп

Калемгер аксакалыбыз К.Тазабеков мурда жарык көргөн «Канда айланган махабат» аттуу документалдык повестин кайрадан оңдоп, толуктап, «Өмүргө тете бир түн» деген ат менен «Турар» басмасынан чыгарды.

Аталган китеп атактуу бийчибиз Бүбүсара Бейшеналиева менен Муртаза Асановдун көпчүлүккө анчейин белгисиз аруу мамилелерин баяндайт.

К.Тазабеков «Кыдырназар бий», «Унутулган сүйүү каттары», «Кыргыз көчү», «Канда айланган махабат» китептери менен жакшы таанымал.



«Коргоол» китеби чыкты

*«Сталинчил акынбыз,
Сталинге жакынбыз,
Сталин деп жатырбыз
Сталинге катынбыз» –*

деп ачык ырдап, филармониядан куулган ак таңдай акын Коргоол Досууулунун (1882–1962) 130 жылдык мааракесине карата «Коргоол» китеби жаңы эле жарык көрдү. Анда акындын айтыш, санат, терме ырларынан тартып, замандаштарынын эскерүүлөрү жана аны иликтөөчүлөрдүн макалалары топтолгон.

Китепти М.Ондошева жана С.Батыркулова түзүп, баш сөзүн Кыргыз Эл акыны А.Өмүрканов жазган.

Китептин көлөмү 36,25 басма табак (580 бет), «Турар» басмасында басылып, 1000 нускада чыгарылды.

Россия борбору Т. Байзаковду эскерди

Бишкектеги Россиянын илим жана маданият борборунда белгилүү акын жана котормочу Түмөнбай Байзаковдун (1923–1992) 90 жылдыгына байланыштуу эскерүү жыйынын өткөрүштү. Анын алкагында калемгердин жубайы Софья Байзакованын «Встреча с друзьями» («Достор менен кездешүү») китебинин бетачары болуп өттү.

Бул иш-чарага И.Болжурова, К.Бөкөнбаев, Э.Акрамов, Т.Самудинов ж.б. белгилүү адамдар катышышты.

Сүрөттөр менен коштолгон китепте С.Эралиев, С. Жусуев, Ж.Мавлянов, О.Орозбаев, К.Керимбеков жана Ш.Усубалиев тууралуу да баяндалат.

Нобель сыйлыгы канадалыктарда

2013-жылдын адабият боюнча Нобель сыйлыгы канадалык жазуучу Элис Мунрога ыйгарылды.

82 жаштагы калемгер аял 15 китебин чыгарып, көптөгөн адабий сыйлыктарды алган. Аны кыска прозанын Чехову аташат жана жогорку сыйлыкты алган 13-аял болуп эсептелет. Эң алгачкы канадалык лауреаттын өкүнүчтүүсү, өмүрүндөгү эң атактуу сыйлыкты ден соолугуна байланыштуу салтанаттуу аземге өзү барып ала албайт экен.